

ACTA UNIVERSITATIS

CAROLINAE 1979

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE 1979

**HISTORIA
UNIVERSITATIS CAROLINAE
PRAGENSIS
PŘÍSPĚVKY
K DĚJINÁM UNIVERZITY KARLOVY**

Předchozí ročníky časopisu Acta Universitatis Carolinae — Historia Universitatis Carolinae Pragensis, Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy, který vychází od roku 1960, lze objednat na adrese:

Archív Univerzity Karlovy, 116 36 Praha 1, Ovocný trh 5

TOMUS XIX ● FASC. 1

OBSAH

7	Eduard Maur, Václav Husa a studium třídních bojů
39	Jerzy B. Korolec, Základní otázky Buridanovy etiky. Ke zdrojům etických koncepcí na pražské univerzitě předhusitské doby
63	Jerzy Michalewicz, Majetkové základy Jagellonské univerzity a jejich společenské aspekty
73	Jiří Pešek, M. Martin Bacháček z Nauměřic — rektor univerzity pražské
<i>Referáty a zprávy</i>	
95	Jenštejn 1977. Sborník (Ivana Raková — Michal Svatoš)
96	Josef Hejnic, Plzeňská latinská škola v období humanismu (1450 až 1620) (Eduard Maur)
97	Ivan Otcovský, Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900 (Hvr.)
98	Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky. K vydání připravil Josef Hanzal a Blanka Svadbová (Hvr.)
100	Dvě studie ze starších univerzitních dějin (Michal Svatoš)
101	Z nových prací k místu univerzit ve vzdělávací soustavě 18. a 19. století (Jan Havránek)
106	Janina Kras, Życie umysłowe w Krakowie w latach 1848—1870 (Hvr.)
107	Krakovské sympozium o dějinách univerzit (Michal Svatoš)
108	Oslavy stého výročí založení táborského muzea a sympozium „Husitský Tábor v českých dějinách“ (Ivana Raková)
<i>Cizojazyčná resumé</i>	
36	Eduard Maur, Václav Husa und das Studium der Klassenkämpfe in der Geschichte Böhmens
60	Jerzy B. Korolec, Die Grundfragen der Ethik bei J. Buridan. Zu den Quellen der ethischen Konzeptionen an der Prager Universität in der vorhussitischen Periode
72	Jerzy Michalewicz, Die Wirtschaftsgrundlage der Jagielloner Universität und ihre Gesellschaftsaspekte
94	Jiří Pešek, M. Martin Bacháček z Nauměřic — Rektor der Prager Universität

VÁCLAV HUSA A STUDIUM TRÍDNÍCH BOJŮ

EDUARD MAUR

I.

Roku 1936 vytvořilo několik mladých českých historiků sdružení, kterému dali — ve zřejmém protikladu k Historickému klubu, reprezentujícímu pozitivistické historiky tzv. Gollovy školy — název Historická skupina. Její členové se po několika diskusních večerech o aktuálních problémech historiografie představili v letech 1937—38 veřejnosti třemi svazky sborníku Dějiny a přítomnost, ve kterém podrobili ostré kritice jalovost soudobé buržoazní historiografie, vytyčili potřebu dialektického chápání jednoty minulosti a přítomnosti, zkoumání nových a nejnovějších dějin, studia dějin hospodářských a sociálních, plánovitě kolektivní práce, úzké spolupráce historiografie s příbuznými vědními obory a zejména nutnost hlubšího studia teoretických a metodologických otázek historické vědy, při jejichž řešení vědomě usilovali o historickomaterialistické východisko.

Jak později napsal jeden z předních členů Historické skupiny Václav Husa, bylo by v rozporu s historickou skutečností, kdyby Dějiny a přítomnost „byly vydávány za uvědomělou tribunu marxistického pojetí dějin... Vždyť autoři tehdy ještě neznali mnohá ze základních děl klasiků marxismu-leninismu, neměli správné představy o výsledcích sovětské historické vědy a byli vskutku ještě silně ovlivněni buržoazní ideologií.“¹⁾ Avšak sama skutečnost, že se Historická skupina kolektivně probojovávala k historickému materialismu, byla v tehdejším našem — a nejen našem — společenskovědním životě jevem téměř ojedinělým. Její vznik lze pochopit jen na pozadí osudového politického vývoje druhé poloviny třicátých let, probíhajícího ve znamení nástupu fašistických sil v Evropě, ohrožujícího nejen základní hodnoty lidstva, ale i samu existenci českého národa. Česká oficiální historiografie nedávala odpověď na otázku, jak je třeba tomuto smrtelnému nebezpečí čelit. Metodologicky setrvala na pozitivistických pozicích Gollovy školy a právě ve třicátých letech se v ní zvýraznila váha pravicového směru Pekařova. Ti odborně školení historikové, jež po-

¹⁾ V. H(usa), 20 let od založení Historické skupiny. Zápisky katedry československých dějin a archivního studia I, 1956/4, s. 3.

cít nezbytnosti angažovat se v boji proti fašismu a konzervativnímu zpátečnictví dovedl k vážnému zamyšlení nad metodologickou úrovní svého vědního oboru, se nutně museli rozejít s těmi, kteří tehdy udávali tón v české historiografii. Výrazem jejich vůle začít jinak byl i sborník *Dějiny a přítomnost*.

V jeho prvním svazku upoutala svým teoretickým charakterem, v české historiografii neobvyklým, úderným titulem i nekompromisním vyústěním stať Václava Husy *Třídní boje — tabu československého dějepisectví*.²⁾ Hutná, provokující úvaha se v podstatě rozpadala v tři části. Václav Husa v ní nejdříve konstatoval, že na rozdíl od světové historiografie a sociologie, která dokonce i ve své konzervativní části uznává třídní rozvrstvení společnosti a třídní boj, alespoň pro období kapitalismu, naši dějepisci se těmto pojmům vyhýbají skoro s posvátnou hrůzou a pojem třída obvykle nahrazují jinými termíny, často zcela archaickými a ne vždy adekvátními historické skutečnosti. Toto zjištění Husa vedlo nejdříve k úvaze o obsahu pojmu třída a poté k zamyšlení o poměru mezi pojmy třída a stav a o třídní podstatě stavovských zápasů minulosti, včetně těch, „kde stavové bojují za programy náboženské, národnostní nebo politicko-právní“. Úvaha, pojímající třídní boj jako hnací sílu společenského pokroku, vyústila ve výzvu soustavně revidovat československé dějiny z hlediska třídních bojů, neboť právě touto cestou mohl podle Husy „dějezpyt prokázat velkou službu přítomnosti v tom, že přispěje k obecnému ujasnění příčin, jež vedou k sociální nerovnosti a k nedůstojnému vykořisťování člověka člověkem“.

Tehdejší komunistický tisk přijal Husův článek, stejně jako celý první svazek *Dějiny a přítomnosti*, v zásadě pozitivně, podrobujíc zároveň konstruktivní kritice ty nedostatky Historické skupiny, jež vyplývaly z nepřekonané poplatnosti buržoazní ideologii, poplatnosti, jež byla dána soudobými politickými poměry i podmínkami soudobého vědeckého školství. V Husově úvaze to byla zejména neujasněnost pojmů třída a třídní boj, nacházející výraz v tom, že autor vedle sebe kladl do jedné roviny nejrůznější definice tříd, počínaje Marxovou a konče Weberovou, aniž by k nim zaujal jednoznačné stanovisko.³⁾ Pro buržoazní historiografii bylo ovšem konstatování, že třídy jsou hnací silou společenského vývoje, že existovaly i v předkapitalistických společnostech a že československé dějiny je třeba soustavně studovat z hlediska třídních bojů, pobuňující. Tezí, že dějiny jsou dějinami třídních bojů, bylo až dosud možno číst jen v komunistickém tisku, zejména v historicky orientovaných teoretických statích otiskovaných v *Komunistické revue* nebo později v *Tvorbě*.⁴⁾ Takové úvahy „odborná“ historiografie prostě přehlížela. Nyní však se stejnou kacířskou tezí vystoupil „cechovní“ historik, jemuž nebylo možno neodpovědět. Neudivuje, že se

²⁾ V. Husa, *Třídní boje — tabu československého dějepisectví*. *Dějiny a přítomnost* I, 1937, s. 39—47.

³⁾ *Tvorba* 1937, č. 1, s. 351.

⁴⁾ Viz výbor *O marxistickou koncepci národních dějin*, 1—2, připravil V. Král, Praha 1971, např. stať K. Ambrože *Marxismus a historie*, tamtéž, sv. 1, s. 335—340.

nacista Pfitzner na prvním kongresu československých historiků roku 1937 ostře obořil na vědecký dorost československé historiografie, zejména pak na Historickou skupinu pro její zaujetí marxistickým pojetím dějin. Poněkud však zaráží reakce historika, jenž byl mezi univerzitními učiteli předmnichovské éry metodicky nepochybně nejpokročilejší a v jehož seminářích přijímali cenné podněty četní budoucí marxisté. Byl to Bedřich Mendl, referující zlehčujícím tónem o Husově stati v oficiálním orgánu české historické obce.⁵⁾ Mendl, který se snažil redukovat podstatu Husovy úvahy na pouhou terminologickou záležitost, ironicky naznačoval, že autor by měl přejít od nekritického přejímání cizích teoretických soudů k vlastnímu pramennému bádání, pak že se uvidí. To nebylo nic jiného, než rukavice vhozená do tváře. Přehlédneme-li další vývoj Václava Husy, můžeme konstatovat, že v souboji, na který byl vyzván, čestně obstál.

Ve svém životním díle realizoval Václav Husa postuláty, jež vytyčil před naší historiografií roku 1937, ve dvojím směru. Jednak tím, že se vskutku sám pokusil o vypsání československých dějin vycházející důsledně z třídního hlediska, jednak tím, že posunul významně vpřed samo studium třídních bojů ve starších českých dějinách, a to jak vlastní činností badatelskou, tak i svým působením ve funkci vysokoškolského učitele, trvajícím bezmála dvě desetiletí.

Nejvlastnějším badatelským polem Václava Husy byly hospodářské a sociální dějiny pozdního feudalismu, zejména dějiny třídních zápasů venkovského i městského lidu v Čechách. Na zmíněném úseku dějepisného bádání znamená dílo Václava Husy svým způsobem mezník. Jeho význam vynikne zejména tehdy, srovnáme-li je s tím, co bylo vykonáno předcházejícími generacemi.

II.

V době, kdy Václav Husa vstupoval na kolbiště české historiografie, tvořily dějiny lidových hnutí pozdního feudalismu nepochybně důležitou součást historického povědomí širokých vrstev českého národa. Přitom však vlastně nikdy nebyly soustavně studovány, zejména ne oficiální univerzitní vědou, a v soudobých učebnicích a přehledech československých dějin byly téměř zcela přehlíženy. Jestliže přesto pevně zakotvily v čtenářském povědomí, bylo to především zásluhou beletrie, žurnalistiky a vlastivědného bádání.

Zájem historiků o pozdněfeudální lidová hnutí byl ovšem stejně starý jako hnutí sama. Současníci, ať už to byli Staří letopisci, autoři *Theatra Europaea* nebo panovníckých biografii, stejně jako místní kronikáři, si nemohli nepovšimnout fenoménu, který náhle narušil každodenní chod dějin, odhalil skrytou sílu lidových mas a dočasně ohrozil pozice vládnoucí třídy. Tito autoři se podle své třídní příslušnosti někdy omezili jen na pouhé referování, jindy otevřeně vyjá-

⁵⁾ *ČCH* XLIII, 1937, s. 415.

dřili své antipatie a vzácně i sympatie. Zpravidla se pokusili naznačit i bezprostřední příčiny konfliktu, mnohdy velmi naivním způsobem, jak dokládá např. známá anekdota o Josefu II., který prý roku 1775 z neznalosti češtiny poslal české sedláky „na pány“ místo „za pány“. Pozornost současníků upoutaly zejména mimořádně ostré a rozsáhlé konflikty. Drobnější hnutí, stejně jako jiné formy třídního boje poddaných, byla přehlížena. Třídní srážky přitom tvořily v podání starší historiografie pouze bezvýznamné epizody zanikající v celkovém líčení dějin města, kraje či země. Každá z nich byla nazírána jako individuální jev bez souvislosti s ostatními, chybělo vědomí jejich podstaty, hlubších příčin i společenské funkce.

Prvou vlnu zvýšeného, možno říci soustředěného zájmu o lidová hnutí přinesla doba josefinská. Krize robotněnevolnického systému, ohlašující se nebývalým zintenzivněním třídního boje poddaných, stejně jako horečnou reformní činností osvícenského absolutismu, výrazně zasahující právě do oblasti poddanských vztahů a vedoucí až k vážné roztržce mezi feudální státní mocí a většinou feudální třídy, vzestup aktivity měšťanstva, zejména jeho osvícensko-intelektuálské složky, přimykající se k reformnímu absolutismu, to vše tvořilo základnu, z níž tento zájem přirozeně vyrůstal. Pozornost současníků upoutalo zejména povstání roku 1775. Zcela mimořádný ohlas našlo v lidové a pololidové tvorbě, reprezentované četnými kronikářskými záznamy, písněmi a dokonce i zpěvohrami.⁶⁾ Zájem o „selskou vojnu“ rychle pronikl i do osvícenské historiografie, představované zejména F. M. Pelclem.⁷⁾ Z hlediska dalšího vývoje historické tradice lidových hnutí pozdního feudalismu však bylo bezpochyby nejvýznamnější české osvícenské divadlo osmdesátých let, chápané svými tvůrci nikoliv jako prostředek nezávazné zábavy, ale jako důležitý nástroj výchovy diváka v duchu osvícenských idejí. Zaujetí aktuálními projevy třídního boje, jako bylo povstání roku 1775, nebylo v tomto divadle ničím náhodným, nýbrž tvořilo důležitou součást obecného zájmu o fenomén „selských vzpour“ a vůbec o nové řešení poměru mezi vrchností a poddanými.

Z více než tři set her, jež dávalo české divadlo v Praze v období 1785—1793, se nám dochovalo 188 názvů a 14 textů, jež ukazují, že v osmdesátých letech 18. století ovládal české jeviště typický josefinský repertoár. Látkově převažovaly nikoliv náhodou výjevy z vesnického života. Činohry přitom spíše dojmavě zpodobňovaly ctnosti a útrapy poddaného lidu, zatímco veselohry útočily na jeho vady, zejména nevědomost a pověrečnost. Hned prvá česká hra dávaná v Nosticově divadle, překlad Stephaniova Odběhlce z lásky synovské (1785), řešila aktuální problém vrchnostenské zvlé, korigované otcovským zakročením

⁶⁾ Blíže viz J. Someš, Soudobá lidová slovesná tvorba o selské vojně. Sborník Povstání poddanského lidu 1775 v severovýchodních Čechách, Hradec Králové 1975, strana 191—232.

⁷⁾ F. M. Pelzel, Kurzgefaste Geschichte der Böhmen von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten, II, 2. vyd., Praha 1779, s. 717.

osvíceného panovníka. Třetí česká premiéra, Thámův překlad Weidmannova Štěpána Fedyngra, pak již byla věnována přímo poddanskému povstání. Ideologické vyznění obou her bylo výrazně osvícenské: akcentovalo rovnost všech stavů před panovníkem, důležitost selské práce a darmošlapství feudálů. Sympatie osvícenců k rolníkům však neznamenal autorské ztotožnění s lidovými vrstvami. Poddaný zůstává pro osvícenského intelektuála pouhým pasivním objektem, nikoliv dějinným subjektem. Osvícenský dramatik sice odsuzuje vrchnostenský útlak, chápe motivaci poddanské vzpoury, vhodné řešení sociálních rozporů však vidí jedině v zásahu osvíceného panovníka, který jako deus ex machina v závěru hry odmění nevinně trpící šlechtetnost. Vždyť dokonce i umírající Štěpán Fedynger ve Weidmannově dramatu radí selským rebelům, aby zanechali dalšího boje a obrátili se k císaři jako ke svému otci.⁸⁾

Stejně jako v Nosticově divadle tomu bylo i v Boudě. I když neznáme přesně obsah Stunova Sedlského vzbouření (1786) nebo pantomimy Horya aneb Lidové povstání v Sedmíhradsku (1785), jež tu byly dávány, zaujme nás alespoň, jak rychle reagovalo osvícenské divadlo na soudobé revoluční dění. Z jakých pozic přitom vycházelo, lze snadno usoudit z těch několika málo kusů, které se nám dochovaly, např. ze Zímova dramatu Oldřich a Božena, demonstrujícího panovníkovo pochopení pro rolníky a líčícího v nepříznivém světle panovníkovy rádce a šlechtickou opozici.⁹⁾

Živý sociální zájem českého obrozenského divadla netrval dlouho. Výbuch francouzské buržoazní revoluce, který otřásl feudálním systémem v celé Evropě, přechod rakouského absolutismu od josefinského reformního úsilí k politice konzervativní reakce, zavedení policejního režimu namířeného proti všemu revolučnímu a pokrokovému, ale i odpor nevyvinuté české měšťanské společnosti jako celku k dílu francouzské revoluce, to vše vytvářelo zcela nové, mnohem méně příznivé podmínky pro sociálně angažované drama. Protifeudální tematika začíná od r. 1790 rychle ustupovat rytířské romantice, exotismu, nezávazné frašce. Od sklonku 18. století do počátku 40. let 19. století nenajdeme na scéně pražského divadla jedinou hru, která by zobrazila třídní boj. Pokud toto téma přežívá v hrách lidových loutkářů, pak jako pouhá „rytírna“ bez jakéhokoliv sociálního ostří.^{9a)}

Podobně tomu bylo i v českém dějepisectví. Na stránky českého Muzejníku

⁸⁾ Dějiny českého divadla II, Praha 1969, s. 11—66. Viz též F. Černý, Thema der Bauernaufstände im Repertoire der ersten tschechischen professionellen Theatervorstellungen in Prag in den Achtziger Jahren des 18. Jahrhunderts. AUC 1976, Philosophica et Historica 3, s. 53—83.

⁹⁾ Protifeudální tendenci měla bezpochyby i Scholtzova zpěvohra Vesní pokuty aneb Trdlice, koza a osel, dávaná v Boudě r. 1786 nebo 1787. R. 1786 také vyšli u Krameria Schillerovi Loupežníci v Thámově úpravě. Neznáme bohužel obsah kusu Kutnohorský horníci nebo Kdo se vynasnaží, netrpí nouzi (1790). S pozdější Tylovou hrou však asi měl společný jen název.

^{9a)} Dějiny českého divadla II, s. 66 n.

proniklo v prvních třech desetiletích jeho existence téma třídního boje pouze jedenkrát, a to r. 1832 edicí historické relace o ubití rytíře Loreckého ze Lkouše poddanými, stranící zřetelně feudálům a otištěné zcela bez komentáře, spíše jako kulturněhistorická zajímavost s nádechem senzačnosti.¹⁰⁾ Celkové přehledy českých dějin, např. Mehlerův z let 1806—7, se opíraly v podstatě o Pelcla a nepřinesly k dějinám třídních bojů nic nového. Z odborných děl tvořil výjimku snad jen historicko-montanistický spis Kašpara Šternberka, který se dotkl třídních bojů hornictva v souvislosti s důlním zákonodárstvím.¹¹⁾

Dějiny třídních bojů pozdního feudalismu zaznamenaly v tomto období určitý posun vpřed hlavně po stránce faktografické, a to díky četným českým i německým regionálním historikům a kronikářům, které k tématu přivedl zájem o minulost vlastní obce či kraje, ať už šlo o práce tištěné,¹²⁾ nebo rukopisné.¹³⁾ Jejich příspěvky, metodicky často zcela nevyhovující, vznikaly mimo hlavní proud historiografické produkce, vytvářejíce spíše jen sbírku materiálu pro autora budoucí syntézy. Jejich ideové vyznění nebylo jednoznačné. Část autorů se plně ztotožňovala s feudální reakcí. Např. pro litomyšlského měšťana Jelinka byli vzbouření sedláci z r. 1680 prostopášníci a nezbednými buřiči, pro faráře Kernerera povstalci z r. 1775 drancující opilou luzou. Jiní — např. W. W. Tomek v nástinu dějin děčínského panství z r. 1841 — se omezují na prosté konstatování děje. Uznávají sice tíhu feudálního útisku, neztotožňují se však s otevřeným odporem poddaných, který jím byl vyvolán.¹⁴⁾ Sympatie se vzbouřenci pronikaly do regionálních prací, ovšem jen rukopisných, zřídka. Odkryjeme je např. v prvním zápisu kozinovské pověsti o božím soudu, který pořídil domažlický děkan Pabstmann r. 1799, snad ještě pod vlivem přežívajícího osvícenství.¹⁵⁾

Jednou z příčin nápadného odvrátu české obrozenské historiografie od tematiky sociálních zápasů byla nepochybně politická situace, zejména ostrá cenzurní opatření. Vždyť r. 1790 zasáhla tisková cenzura i proti Thámovým překladům Macbetha a Loupežníků¹⁶⁾ a r. 1847 zakázal cenzor Tylovy Kutnohorské havíře s charakteristickým odůvodněním, že „je tu líčeno utiskování lidu,

¹⁰⁾ Hrdelní příběh český z XVI. století, sepsaný od kněze Mikuláše Dvorského, ČČM 1832, s. 314—327.

¹¹⁾ K. Sternberg, Umrise einer Geschichte der böhmischen Bergwerke, 1—2, Praha 1836, 1838.

¹²⁾ Např. k r. 1680 Hamburgerova topografie panství Lemberg (1837), Lenhartovy dějiny K. Varů (1840), Jelínkovy dějiny Litomyšle (1841). Mussíkovy dějiny Krásné Lípy (1820). Viz J. Kašpar, Nevolnické povstání v Čechách r. 1680, Praha 1965, s. 104, 210—212.

¹³⁾ Např. k r. 1775 Kernerovy dějiny chlumeckého panství (kolem 1821) nebo Ludvíkovy dějiny Náchodska, vydané posmrtně r. 1855. Viz L. Vacina, Bibliografie k povstání 1775. Povstání poddanského lidu 1775, s. 419n.

¹⁴⁾ W. W. Tomek, Příběhy města a panství Děčínského, ČČM 1841, s. 142—183.

¹⁵⁾ J. Kramář, Kozina a Lomikar v chodské lidové tradici, Praha 1972, s. 13—14. Vzhledem k tomu, že zápis je znám jen z novodobé edice, zatímco pátrání po originálu nepřineslo pozitivní výsledky, nelze bezvýhradně věřit v jeho autentičnost.

¹⁶⁾ Autor byl vyšetřován, protože obě hry vydal bez povolení, a zbytek nákladu byl zabaven.

násilné povstání a bezohledné užití ozbrojené moci“.¹⁷⁾ Odvrat českého měšťanstva od tématu třídních bojů lidových mas, zejména bojů poddaných, však nevysvětlíme jen vnějším tlakem policejního aparátu. Vždyť i rukopisné práce, jež nebyly určeny pro veřejnost, si udržují k selským povstalcům přinejmenším zdrženlivý odstup. Působily tu i subjektivní momenty, nezralost českého měšťanstva a do jisté míry i rozpory mezi částí měšťanstva a poddaným lidem, i když nebyly základním antagonismem tehdejší společnosti. Čeští obrozenci sice na jedné straně projevovali herderovské nadšení nad venkovským lidem pro jeho ryzí češství i pro jeho romanticky idealizované kulturní projevy, nepočítali s ním však ani jako s rovnoprávným účastníkem národního hnutí, tím méně pak jako se spojencem v revolučním zápase, protože si sami revoluční cíle vůbec nekladli. Těžko bychom žádali např. na prvním moderním historiku Plzně J. V. Sedláčkovi, aby ve svých dějinách sympaticky líčil lidové vzpoury, psali zároveň oslavné ódy na kancléře Metternicha.

Zřetelný posun co do tematického i ideového zaměření české dějepisné tvorby přinesl teprve sklonek doby předbřeznové a zejména revoluční rok 1848. Prvým mocným katalyzátorem se tu stalo velké vystoupení proletariátu v Praze a v severních Čechách roku 1844, ohlašující, že na scénu nastupuje nový dějinný činitel, budoucí hrobař buržoazního panství, jež ovšem v té době nebylo v Čechách dosud ani vybojováno na feudální třídě. Jako první reagovala opětně nikoliv historiografie, nýbrž krásná literatura. Počátkem roku 1847 dokončil Josef Kajetán Tyl své Kutnohorské havíře, drama, jež u nás jako prvé rozšířilo námětovou paletu literárních děl věnovaných třídním zápasům v minulosti o boje předchůdců moderního proletariátu. Jak napovídá nejen obsah, ale i sám podtitul Krvavý soud, šlo nepochybně o přímý ohlas textiláckých bouří roku 1844.¹⁸⁾ Ve vývoji našeho dramatu přinesli Kutnohorští havíři závažný posun ideových pozic. Jejich autor totiž nazírá třídní konflikt přímo očima lidového diváka, nevaruje před povstáním, považuje je naopak nejen za oprávněné, ale i nevyhnutelné. Lidé plní třídní nenávisti k vykořisťovatelům jsou zde líčeni sympaticky a stávají se hlavními hrdiny dramatu. Tragický osud kutnohorských havířů v roce 1496 se Tylovi jeví jen jako dílčí porážka na cestě ke konečnému vítězství, jak to nejuděrněji vyjadřuje závěr hry: „... zakouřila se krev bratrstva, ale jen když z toho semene radostné přišší vykvěte“.

I Tylova hra ovšem odráží nevyhraněné třídní poměry 40. let, situaci, kdy se slabá a nevyvinutá česká buržoazie (či lépe maloburžoazie) solidarizuje s bojem proletariátu, pokud je namířen proti silnějšímu konkurentu — buržoazii německé. Proto je třídní rozpor ve hře doplněn i rozporem národnostním. Starší schéma, známé např. ze Štěpánkových her (Čech a Němec) v komické rovi-

¹⁷⁾ Dějiny českého divadla II, s. 56, 324.

¹⁸⁾ Podtitul se shoduje s názvem známé písně slezských vzbouřených tkalců z r. 1844. Viz K. Novotný, O písničkách bouřlivého roku 1844. Z českých dějin, Praha 1965, strana 189—220.

ně, tu nabývá nové podoby konfliktu: český proletář kontra německý vykořisťovatel. Tím se zároveň vytváří vzor pro podobné schéma, rovněž poplatné třídním zájmům české buržoazie, které brzy nato ožilo v odborných i beletristických pracích věnovaných bojům venkovského lidu: český poddaný kontra cizácká pobělohorská šlechta.

S osvícenskou dramatikou se Tylovi Kutnohorští havíři shodují v tom, že v nich panovník vystupuje jako nadtřídní ochránce spravedlnosti a mstitel bezpráví na bezbranném lidu, zasahující v závěru hry ve prospěch havířů proti německému mincmistrovi. Takové ideové vyznění snad mělo své oprávnění v době josefínského osvícenského absolutismu, sotva však v předvečer revoluce roku 1848. Plně zato odráželo nerevoluční a loajální postoj české liberální buržoazie v revoluci roku 1848. Vždyť panovník v Tylově pojetí vlastně nehájil nic jiného než stará práva „drobného“ českého lidu proti německé buržoazii nebo byrokracii. Nemůže nás proto udivit, že premiéra Krvavého soudu 24. dubna 1848 se konala — na oslavu císařových narozenin.¹⁹⁾

Se zájmem o problematiku lidových hnutí se na sklonku doby předbřeznové setkáme i u Boženy Němcové, dokonce s časovým předstihem před Tylem. Její záznam kozinovské pověsti, publikovaný v České včele r. 1846,²⁰⁾ je sice rozsahem nevelký a v autorčině díle téměř zapadl, z historické perspektivy je však zajímavý tím, že se v něm přední česká spisovatelka staví plně na stranu poddanských rebelů a heroizuje vůdce odboje, chápajíc přitom, podobně jako Tyl, poddanskou vzpouru jako zápas za stará práva proti cizácké vrchnosti.

Pokud jde o vlastní historiografickou tvorbu, byla její žeň daleko chudší. Roku 1848 se objevuje historická tematika rolnických hnutí v mnohem menší míře, než bychom čekali vzhledem k významu rolnické otázky v revoluci. Odrážel se tu nepochybně fakt, že cíle rolnického hnutí a hnutí české liberální buržoazie se rozcházejí — první směřovalo k cílům ekonomickosociálním, druhé k politickým — a že liberální buržoazie byla do jisté míry rolnickým hnutím ve svých třídních zájmech i ohrožována.²¹⁾ Na stránky Muzejníku sice právě v r. 1848 pronikly první samostatné stati o sporech poddaných s vrchnostmi, týkaly se však výrazně nikoliv venkovského lidu, ale měšťanů poddanských měst.²²⁾

Více než čeští autoři byli v revoluční periodě zaujati třídním bojem poddaných němečtí radikální publicisté a beletristé. Všerubský lékař L. Weisel, původně horlivý sběratel židovských pověstí ze staré Prahy, vydává roku 1848 v Panorama des Universums prvou historickou studii o Chodech, ostře zahrocenou proti tyranské vrchnosti a jednoznačně stranící hrdinskému zápasu pod-

¹⁹⁾ Blíže viz Dějiny českého divadla II, s. 324 n.

²⁰⁾ Reprodukuje jej J. Kramář, c.d., s. 15.

²¹⁾ Srov. J. Kočí, Příspěvek k rolnické otázce v Čechách v r. 1848, ČSČH 5, 1957, strana 250—252.

²²⁾ Autorem byl solnický farář a povídkář J. Ehrenberger. Viz ČČM 1848 — III, strana 258 n. a 1849 — I, s. 70—88.

daných.²³⁾ Jasně na stranu poddaných, a to dokonce i proti městské vrchnosti, se staví i trutnovský bouřlivák Uffo Horn v novele Der Bauernesel, čerpající námětově z povstání roku 1775 a vydané v Lipsku roku 1847.²⁴⁾

Bachův absolutismus na čas znovu utlumil zájem o tematiku lidových hnutí či spíše možnost vůbec o nich psát. Pokud se přece jen tato tematika výjimečně objevila, pak šlo o práce nesené spíše snahami po zachování třídního smíru,²⁵⁾ nebo o práce vysloveně protirevoluční. Např. roku 1859 otiskuje v Mikovcově Lumíru v těsném sousedství básní Hálkových, Mayerových a Máchových J. Aušteký volný překlad Kernerova líčení bitvy u Chlumce r. 1775, v němž nešetří na adresu povstalců výrazy jako „houfy ztřeštěnců“, „chátra nevázaná“, oddávající se „chlastu a rozpustilosti“, zatímco je velelena statečnost chlumeckých měšťánků, kteří přispěchali na pomoc vrchnosti, a velkodušnost vojenského velitele, jenž dal povel ke střelbě do povstalců. Závěr Auštekého článku neměl nechat nikoho na pochybách o autorově postoji k soudobému společenskému pořádku: „Časové se k lepšímu obrátili a český rolník nemá potřeby, aby se ho nějaký Chvojka ujímal. Podali jsme kratinkou povídku tuto, aby mnohý z našich venkovanů z toho poznal, že bývalo jindy velmi zle, i aby toužiti na zlé časy přestana, raději čeho zákony stvrzeného stává, k svému i rodiny své dobru používati se snažil.“²⁶⁾

Tematika pozdněfeudálních lidových hnutí definitivně zakotvila v naší odborné i krásné literatuře teprve po pádu Bachova absolutismu, zejména pak po roce 1867. V době, kdy česká liberální buržoazie mobilizovala do boje za svůj politický program nejširší masy českého lidu, došlo i k novému ideologickému zhodnocení tradice lidových hnutí. Do politického zápasu české buržoazie, zejména v době tzv. táborů, bylo v široké míře vtaženo i rolnictvo, především zámožné selské vrstvy středních Čech. Teprve nyní, po zrušení feudální závislosti a za ekonomické konjunktury 60. let, se vytvořily podmínky pro dočasné politické spojenectví liberální buržoazie a rolnictva, především zámožného. Účast rolnictva v politickém životě pak výrazně ovlivnila v demokratickém duchu celou českou kulturu.

Při vytváření politické ideologie české liberální buržoazie, zejména pak její mladočeské frakce, se bohatě uplatnily historické argumenty. Byly čerpány především z husitské tradice, chápané v nacionálním a liberálním duchu. Vedle nich tvořil druhou významnou složku české buržoazní ideologie tohoto období

²³⁾ O Weislovi viz J. Blau, Georg Leopold Weisel, Aus dem Neumarker Landestor, Die Volkskunde eines Aufklärers, Liberec 1926. Zde přetištěna i citovaná studie. Srov. též J. Kramář, c.d., s. 17—19.

²⁴⁾ Viz L. Vacina, Povstání 1775 v krásné literatuře, cit. sbor., s. 261—2. Novela vyšla v českém překladu E. Bouzy r. 1975 v nakladatelství Kruh v Hradci Králové.

²⁵⁾ Tak je tomu např. v článku J. Ehrenbergera Svár knapův s mistry od pořádku soukenického v Solnici r. 1592, ČČM 1851, IV, s. 113—120. Článek je však zajímavý námětově.

²⁶⁾ J. Aušteký, Sedláci u Chlumce, Lumír 9, 1859, I, s. 14—17, 38—41.

kult selství. V tematice „selských bouří“, horlivě pěstované v 60.—80. letech beletrii i historiografií, historická argumentace i kult selství splynuly v jedno. Lidová hnutí ve městech, k nimž na sklonku doby předbřeznové obrátil pozornost českého publika Tyl, naproti tomu zůstávala jen okrajovou záležitostí. Nezájem buržoazie o toto téma nepochybně odrážel oprávněné obavy z rozvíjejícího se socialistického hnutí.

Dějiny selských bouří tehdy nabývaly při vši rozmanitosti přístupu jednotlivých autorů k tematice mnoha společných rysů, jejichž zárodečnou podobu jsme již mohli pozorovat u Tyla a Němcové. Poddanský odboj je heroizován, autoři se s ním vnitřně ztotožňují. Vznikají i první pokusy zachytit pozdněfeudální lidová hnutí v jejich dějinném sledu, překonávající dosavadní lokálně monografickou tříšť. Dějiny poddanských hnutí se také stávají důležitou součástí celkové koncepce českých dějin. Třídní rozpor mezi poddanými a feudály je přitom často spojován s pozitivně chápanou reformační tradicí a jednostranně je akcentováno jeho vyhrocení proti „cizácké“ pobělohorské šlechtě. Takové pojetí vyhovovalo nejen mladočechům, odmítajícím jakékoliv spojenectví se šlechtou včetně šlechty „historické“, ale i staročechům, spatřujícím nepřitele pouze ve šlechtě ústavověrné, spolupracující s německou liberální buržoazií.

Zájem o selskou problematiku a selské bouře, který začal v šedesátých letech, pokračoval a ještě se stupňoval v letech sedmdesátých a zejména osmdesátých, za deziluze z pokusu o česko-rakouské vyrovnání, za vleklé agrární krize, radikalizující rolnictvo, v podmínkách rostoucího vlivu mladočechů a posléze i za prvních pokusů o samostatnou formulaci politického programu agrární buržoazie. I nadále věnovala selským bouřím větší pozornost beletrie než vlastní dějepisná tvorba. Téma protifeudálních hnutí však proniklo i do hudební tvorby a umění výtvarného.

Jestliže historická beletrie s husitskou tematikou v podstatě jen ilustrovala Palackého pojetí husitství — mohla se totiž bezpečně opřít o třetí díl jeho dějin — líčením pozdněfeudálních selských bouří se daleko více podílela přímo na vytváření jejich dějinné koncepce, neboť tato námětová oblast byla předními historiky sledována spíše jen okrajově, zůstávajíc doménou autorů druhé garnitury nebo amatérů. Vznikl tak určitý rozpor. Právě v 60.—80. letech 19. století protifeudální boje venkovského lidu pronikly pevně do širšího historického povědomí, vytvořila se jejich živá a silná tradice, ale fundovaná odborná literatura chyběla.

Je poněkud paradoxní, že autorem prvního syntetického pohledu na česká protifeudální hnutí od doby jagellonské až po současnost se nestal ani odborně školený historik, ani osobnost politicky angažovaná v českém národním hnutí, ale redaktor vládních novin Josef Svátek. Tento horlivý výrobce senzační romantické „lidové“ beletrie otiskl v r. 1865 v Prager Zeitung skizzu „Die Bauern-Rebellionen in Böhmen“, již později vydal spolu s jinými svými statěmi

i knižně, zprvu německy a posléze i česky.²⁷⁾ Materiál, který tu shromáždil, přitom nakonec vmontoval i do svých pasáží v Českomoravské kronice a v Dějinách Čech a Moravy nové doby.²⁸⁾ Svátek shrnul tříšť fakt sebraných starší regionální literaturou a seznámil se i s hlavními archivními prameny. Nebyl však odborně školeným historikem a své práce psal především jako podklad k vlastním historickým románům. Pro jeho politickou orientaci je možno plně převzít charakteristiku z pera Václava Husy, který označil Svátka za „liberálního měšťáka, kolísajícího mezi hesly francouzské buržoazní revoluce a službičkováním habsburské dynastie a s ní spojené římské církevní reakci“.²⁹⁾ Svátek na jedné straně pohotově reagoval na novou politickou situaci, vycítil přitažlivost selské problematiky, v duchu buržoazního liberalismu a zároveň s nemalým smyslem pro senzačnost líčil feudální útisk, měl pochopení i pro českou reformaci, neztotožňoval se však plně s lidovým odbojem a zejména na radikální postup povstalců hleděl jen jako na řádění loupeživé chátry. Klerikální postoj a lacinou senzačnost dovedl spojit v líčení „zednářských rejdu“, které stály údajně v pozadí lidových hnutí, loajalitu k dynastii pak demonstroval tím, že zdůraznil ta hnutí, po nichž následoval zásah státu do poddanských poměrů, a potlačil zmínky o vzpourách, které měly protihabsburské zabarvení (např. r. 1742).

Svátek ve svém přehledu vlastně stanovil významovou hierarchii českých pozdněfeudálních lidových hnutí s důrazem na dobu jagellonskou, české stavovské povstání a následující léta třicetileté války, rok 1680 a 1775. Svátkova skica se pak stala východiskem nejen pro beletrii, ale dlouho zůstávala téměř nedotčena i odborným bádáním. V povědomí neoborníků obraz vytvořený Svátkem, doplněný o Kozinu, Kubatu a snad valašská povstání, žije namnoze dodnes. Svátkův monopol měl o to vážnější důsledky, že autorovy romány i historiografické skicy byly naplněny četnými faktografickými omyly. Svátek ostatně své dějepisné práce ani nepovažoval za přísně vědecká díla, ale za zajímavé „kulturněhistorické“ obrazy, pohybuující se na pomezí beletrie. Nikoliv náhodou řadil selské bouře do jedné řady s takovými tématy, jako byla alchymie, čarodějnictví, vystoupení různých podvodníků nebo dějiny cikánů v Čechách.

Tematika „selských bouří“ však v 70. a 80. letech pronikla i do tvorby předních historiků generace, tvořící své dílo v přechodné době mezi érou Palackého a nástupem Gollovy školy. Žádný z nich jí sice nevěnoval samostatnou větší práci, v rámci širě koncipovaných prací však zaujímala důležité místo. Např. A. Gindely ji zahrnul do svých dějin českého povstání, dějin protireformace i do

²⁷⁾ J. Svátek, *Culturhistorische Bilder aus Böhmen*, Wien 1879. Týž, *Obrazy z kulturních dějin českých I*, Praha 1891.

²⁸⁾ A. Rezek — J. Svátek — J. V. Prášek, *Dějiny Čech a Moravy nové doby*, III, 1894 a *Českomoravská kronika*, VI, Praha 1895. Rozšířený oddíl o povstání 1680 byl publikován též samostatně. J. Svátek, *Vzbouření lidu selského v Čechách roku 1680*. *Osvěta* XVI, 1887, s. 42—54, 97—110, 307—319.

²⁹⁾ V. Husa, *K dějinám nevolnického povstání roku 1775*, ČL 39, 1952, s. 244.

své přehledné práce o postavení českých poddaných.³⁰⁾ Soustavně se však jimi mimo Svátka nezabýval nikdo, tak jako se nikdo nezabýval soustavně agrárními dějinami v jejich celku. V Riegrově hlavě sice dozrál již v šedesátých letech plán na vydání přehledných dějin „selského stavu“ v Čechách, sloužících praktickým potřebám české politiky, Rieger našel i autora v Josefu Kalouskovi, tomu se ale nakonec dílo v původní podobě nepodařilo realizovat.^{30a)} Čtenářsky přitažlivá tematika rolnických hnutí zůstala vyhrazena téměř výlučně regionálním badatelům. K jejímu horlivému pěstování vydatně přispěly různé vlastivědné podniky „vlasákovského“ typu, ale množila se i samostatná zpracování. Odbornou úrovní z nich vynikla zejména Slavíkova jubilejní monografie o povstání roku 1775, zatímco četné práce mladočeského poslance K. Adámka, popularizující tematiku „selských bouří“ v širokých čtenářských vrstvách, metodicky nijak nepokročily za Svátka.³¹⁾ Zvláštní pozornost poutali od šedesátých let domažličtí Chodové díky poloze na jazykovém rozhraní, národopisnému svérázu a zvláštním rysům svého zápasu, pojímaného jako boj za „stará práva“ proti cizácké vrchnosti.³²⁾

Přestože řada článků o „selských bouřích“ tehdy vycházela i na stránkách zábavných časopisů — např. Světozoru — nemohla se historiografie v popularizaci protifeudálních hnutí měřit s krásnou literaturou 70.—80. let. Vždyť „selské bouře“ se právě v této době stávají na čas jedním z ústředních témat literární tvorby ruchovsko-lumírovské generace a dočasně jsou jím strženi i příslušníci generace májovské. Námětově většina autorů vychází ze Svátka, vnější, nikoliv však rozhodující podnět dávají okrouhlá výročí povstání let 1775 a 1680. Tematika „selských bouří“ přitom není ničím izolovaným, ale tvoří organickou součást soudobého kultu „českého sedláka“.

U starší generace tvoří protifeudální lidová hnutí zprvu jen kulisu romantických příběhů, jejichž titulní hrdinové náležejí k „vyšším“ společenským třídám. Tak tomu je např. u Karoliny Světlé v *Poslední paní Hlohovské* (1870) nebo u Třebízského v *Bludných duších* (1879). Postupně se však prosazuje — zejména díky A. Jiráskovi — nové pojetí, v němž se osobní příběh stává jen kostrou udržující dějové napětí a v němž jako hlavní činitel vystupuje lidový kolektiv, z něhož vychází i čelný hrdina.

Počet titulů, jež přední čeští spisovatelé 70.—80. let věnovali pozdněfeudální

³⁰⁾ A. Gindely, *Dějiny českého povstání léta 1618, I—IV*, Praha 1869—1880. Týž, *Über die Lage der bäuerlichen Bevölkerung in Böhmen in der Zeit von 1648 bis 1848*, Praha 1880. Týž, *Geschichte der Gegenreformation in Böhmen*, Praha 1894.

^{30a)} O. Josek, *Kalouskem chystaná, ale neprovedená díla o dějinách selského stavu v Čechách*. Agrární archiv (ČDV) III, 1916, s. 152 n.

³¹⁾ F. A. Slavík, *Selské povstání roku 1775, Osvěta V/1*, 1875, s. 401—415. K. Adámek, *Doba poroby a vzkříšení, Roudnice 1878, Týž, Osvobození rolnictva*, Praha 1880. Týž, *Z věku roboty, Polička 1888*.

³²⁾ R. 1867 K. Sabina překládá pro Květy Weislův *Chodenprozess*, v l. 1868—69 tu vychází Erbenova studie, r. 1875 vychází německá rozprava Pangerlova a v l. 1885 a 1887 diletantské práce Randovy. J. Kramářik, c.d., s. 19—20.

ním rolnickým hnutím, je udivující. Jiráskovi *Skaláci* (1873—74), *Psohlavci* (1883—84) a *Skály* (1886), Heydukův epos *Za volnost a víru* (1881) i některá čísla jeho dalších sbírek, *Vrchlického Selské balady* (1885), některé ze *Sládkových Selských písní* (1889), *Arbesovo romaneto Ukřižovaná* (1876), *Světlé Frantina a Poslední paní Hlohovská* (1870), *Třebízského Bludné duše* (1879) nebo *Stadický král* (1881) patří k nejznámějším. Vedle nich ovšem vznikla i celá plejáda prací druhořadých autorů typu Josefa Svátka (romány *Železná koruna*, *Sedláci u Chlumce* aj.) či Václava Řezníčka, v nichž často přežívalo starší pojetí povstání jako romantické dějové kulisy i sociálně konzervativnější postoje.³³⁾

Tematika protifeudálních vzpour se vrátila i na jeviště. Vedle autorů dnes již zapomenutých, jako byl Jan Ladecký nebo J. O. Veselý, jejichž díla co do ideového záměru i uměleckého ztvárnění tvořila jakousi paralelu k Svátkovým románům,³⁴⁾ vynikl zejména Šubert svým *Janem Výravou* (1886). Avšak i jeho málo hraní *Probuzenci* (1882) jsou dodnes zajímaví, a to především svým ideovým vyzněním. V době zjitřeného sporu mezi staročechy a mladočechy o poměr k „historické“ šlechtě nepochybně provokovala formulace vložená do úst selského vůdce a narážející na snahy českých feudálů získat poddané sliby svobody na stranu Karla Bavorského: „Dojde k tomu, že jednou za sebe sami povstaneme. Ale potom nepůjdeme s vámi! pak půjdeme se bít, pak půjdeme umírat, ale za nás a pro nás samotny... a až my povstaneme, pak neudrží nikdo ten náš proud, ať se kdokoliv proti němu postaví!“³⁵⁾ V díle Bedřicha Smetany proniká tematika lidových hnutí — i když v poněkud netypickém výběru — o do tvorby hudebně dramatické³⁶⁾; k selským rebelům se od osmdesátých let neustále vrací ve svém malířském díle i Mikoláš Aleš.³⁷⁾

Celkově lze shrnout, že v 60.—80. letech se v souladu s politickými cíli českého národního hnutí, reprezentovaného liberální buržoazií, zejména pak v souladu s politikou její mladočeské frakce stává tradice „selských bouří“ důležitou součástí českého historického povědomí. Na tomto procesu se podílí více než sama historiografie historická beletrie. Tehdejší autoři píší o „selských bouřích“ patřili k předním reprezentantům českého písemnictví. Měli těsný vztah k lidovým vrstvám a jejich osobní ztotožnění s protifeudálními hnutími minulosti bylo mravně nesrovnatelně opravdovější než radikální fráze mladočeské politiky. Oba proudy nicméně tvořily dialektickou jednotu a jeden nelze pochopit bez druhého.

³³⁾ Srov. L. Vacina, *Povstání 1775*, s. 260n.

³⁴⁾ J. Ladecký, *Kortan* (1883), J. O. Veselý, *Chodové* (1876). Kvality Veselého dramatu jsou zřejmě již ze stručného nástinu obsahu: Kozina je potomkem švaberského rodu, odtud plyne i jeho neohroženost. Zamiluje se do Lamingenovy ženy a ta pak ze žalu nad jeho popravou skočí s věže. J. Kramářik, c.d., s. 21.

³⁵⁾ L. Vacina, c.d., s. 287.

³⁶⁾ *Braniboři v Čechách 1866*, Dalibor 1868.

³⁷⁾ Některé kresby k r. 1775 otiskuje V. Husa, c.d., s. 243—251, o ilustracích k *Psohlavcům* viz J. Kramářik, c.d., s. 29—30.

Od šedesátých let se tematiky lidových hnutí začalo výrazněji všimati i buržoazněliberální dějepiscevtví českých Němců. Intenzita tohoto zájmu však byla slabší než u dějepiscevtví českého. Německá liberální historiografie, jak ji např. ztělesňovaly Schlesingerovy dějiny Čech z roku 1868,³⁸⁾ kladla hlavní důraz na dějiny měšťanstva a dějiny průmyslu, neboť na tomto poli se čeští Němci cítili být nositeli dějinného pokroku. V agrárních dějinách pak zdůrazňovala třídní protiklad mezi německým sedlákem jako nositelem principu svobody a českou šlechtou, usilovně prosazující znevlnění selských vrstev. Pokud se obracela k dějinám lidových hnutí pozdního feudalismu, pak zpravidla se zdůrazněním podílu německého etnika na protifeudálním zápase.³⁹⁾

Vlna beletristického zájmu o rolnická hnutí, jež se tak mohutně vzedmula v české literatuře let sedmdesátých a zejména osmdesátých, náhle v posledním desetiletí 19. století prudce opadla. Literární pokolení let devadesátých i autoři vstupující do literatury v předvečer prvé světové války ponechávají téma „selských bouří“ zcela stranou svého zájmu a také přední spisovatelé starší generace včetně Aloise Jiráka náhle obrazejí svou pozornost k jiným námětům. Téma protifeudálního odporu pak zůstává od 90. let 19. století až do druhé světové války vyhrazeno autorům stojícím mimo hlavní proud české literatury, jako byl Čeněk Kramoliš, Jan Vrba, Josef František Karas, František Josef Ččetka, František Sláma nebo František Miroslav Čapek. Tato tvorba ovšem nadále zůstávala čtenářsky velmi úspěšná, těžíc z někdejší popularity historického románu a ve stále větší míře si pomáhajíc národopisnými prvky. Ještě neutešeněji se situace vyvíjela v dramatu, kde náměty „selských bouří“ okupovali primitivní adaptátoři Psohlavců nebo Skaláků a autoři literárně bezcenných tzv. lidových her.⁴⁰⁾ I když po umělecké stránce znamenala tato tvorba regres, patří jí nesporně zásluha, že v lidových vrstvách udržovala tradici poddanských povstání stále živou. Snad jediným význačnějším uměleckým úspěchem tu byl Mahenův Janošík (1910), příznačně věnovaný již nikoliv lidovým povstáním, nýbrž zbojnické problematice. Zbojnická tradice, konvenující individualistickému vzdoru předválečné literární generace, se náhle vynořuje i v románu (např. F. Sláma) a zejména v poezii (především Petr Bezruč, vedle něho např. Čeněk Ostravický svou Písní o Ondrášovi z r. 1902). Postava zbojníka však tu již ne-reprezentuje jen protifeudální odboj, ale stává se spíše symbolem individuální vzpoury proti jakémukoliv útlaku, sociálnímu i národnostnímu.

Náhlý zvrát literární orientace signalizoval hluboké proměny české společnosti a české politiky na prahu období imperialismu: ekonomické zmohtnutí české buržoazie, politickou diferenciaci v buržoazním politickém táboře, pře-

³⁸⁾ L. Schlesinger, Geschichte Böhmens, Praha 1868.

³⁹⁾ Např. Schlesingerovy články k povstání r. 1680. Eviduje je J. Kašpar, c.d., s. 211.

⁴⁰⁾ V. Jilek, Deset kapitol o Jirákových Psohlavcích, Sborník VPŠ v Plzni — Jazyk a literatura, II, 1959, s. 97n. a L. Vacina, c.d., s. 267n.

chod k pozitivní politice ve vztahu k Rakousku, vstup masové dělnické strany na scénu, přechod české buržoazie na protirevoluční pozice a převzetí vedoucí úlohy v boji za demokratické přeměny dělnickou třídou.

Z hlediska tématické orientace krásné literatury i historické vědy byla v devadesátých letech důležitá zejména vnitřní proměna mladočeské strany ze strany dosud především maloburžoazní ve stranu liberální průmyslové buržoazie a špiček buržoazní inteligence a oddělení samostatného agrárního politického proudu. Jestliže rolnické hnutí v době svého působení v rámci mladočeské strany prosazovalo liberální program s četnými buržoaznědemokratickými a antifeudálními rysy a zejména za krize 70.—80. let nabývalo značně radikální povahy, po konstituování samostatné agrární strany a za agrární konjunktury na počátku 20. století se stalo úzce stavovským hnutím hájícím zájmy kapitalistického zemědělství, zakrývané hesly o jednotě venkova. Takový program ovšem nemohl niterně zaujmout pokrokovou inteligenci let devadesátých a počátku 20. století. Nemohla ji však plně uspokojit ani sociální demokracie, stále více podléhající oportunistu a bez jasného programu v národnostní otázce. Pokud se tedy v té době objevuje v české literatuře zájem o třídní boj dělnictva, zdaleka nemůže soupeřit s někdejší zaujetím českého písemnictví „selskými bouřemi“. Základní změnu tu přináší teprve vznik revoluční dělnické strany po roce 1918.

Poněkud odlišně se vyvíjela situace v historiografii. Rostoucí váha politického agrarismu vedla k růstu zájmu o agrární tematiku a posléze ke konstituování samostatné agrární historiografie. Autoři, kteří kolem roku 1900 vytvořili fundamentální díla z dějin českého venkovského lidu a českého zemědělství, ovšem nemuselo být a zpravidla ani nebyli přímými účastníky agrárního hnutí. To se však o výsledky jejich práce dokázalo dovedně opřít při vytváření své vlastní ideologie.

Všestranný zájem o agrární problematiku, který se prosadil v české historiografii mezidobí let 1890—1914, je vskutku až udivující a nejedna z prací, jež tehdy vznikly, si dodnes uchovala základní hodnotu. Prvý popud vlastně přišel zvenčí, od německé Knappovy školy, jejíž příslušník Karl Grünberg se v obšírné dvousvazkové práci pokusil načrtnout vývoj českých agrárních poměrů na sklonku feudalismu.⁴¹⁾ Z české strany pak v rychlém sledu následovaly přehledné práce Kaizlova, Kadlecova, Klecandova a Gruberova,⁴²⁾ populárněhistorické práce K. Adámka, dovršující autorovo dílo, jež svým vznikem i orientací patřilo spíše ještě předchozí éře,⁴³⁾ Pekařova kniha o Kosti, překonávající dosavad-

⁴¹⁾ K. Grünberg, Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien, 2 sv., Leipzig 1894.

⁴²⁾ J. Kaizl, Lid selský, jeho poroba a vymanění v zemích českých. Naše doba II, 1895, s. 97n. K. Kadlec, O poddanství a robotě v zemích českých a moravských. Knihovna Moravské Revue, Brno 1899. J. Klecanda, Vznik, rozvoj a zrušení roboty. Nástin dějin selského stavu v Čechách. Praha 1898. J. Gruber, Agrární zřízení. Praha 1914.

⁴³⁾ K. Adámek, Z dějin osvobození rolnictva, Praha 1899. Týž, Z osmnáctého věku I, Praha 1911.

ní převažující právněhistorické pojetí agrárních dějin a rozšiřující jejich tradiční pramennou základnu o prameny statistické povahy,⁴⁴⁾ a posléze Kroftův Přehled dějin selského stavu,⁴⁵⁾ namnoze antikvující většinu starších prací. V letech 1905—1913 vyšla i monumentální Kalouskova edice Řádů selských a instrukcí hospodářských⁴⁶⁾ a v téže době získala agrární historiografie i vlastní vědecká periodika, Praskův Selský archiv (1902) a Vystydův Časopis pro dějiny venkova.⁴⁷⁾

Přes pozoruhodný kvantitativní i kvalitativní rozmach agrární historiografie nezaznamenalo studium poddanských hnutí pozdního feudalismu příliš velký pokrok. Nadále převládaly lokální monografie, často nízké úrovně metodické, pasáže o „selských bouřích“ v širě koncipovaných pracích příliš nepokročily za Svátka. Z významnějších historiků přispěli na přelomu století ke studiu lidových hnutí pozdního feudalismu zejména Rezek, Kalousek, Zíbrt, Dvořák, Kameníček⁴⁸⁾ a Šimák, historikové různých generací, zřetelně se navzájem lišících funkčním chápáním studia lidových hnutí.

U historiků starší generace šlo vlastně o doznívání tradic let šedesátých až osmdesátých. Jejich studie o poddanských hnutích za pozdního feudalismu vznikaly zpravidla jako vedlejší produkt jejich práce na syntéze českých, respektive moravských dějin. V takových syntézách, ať už šlo o Rezkovy—Svátkovy—Práškovy Dějiny Čech a Moravy nové doby, Dvořákovy Dějiny Moravy nebo i francouzské Čechy po Bílé hoře z pera E. Denise, patřilo v duchu doznívajícího liberalismu 19. století rolnickým protifeudálním hnutím stále významné místo. U mladého Šimáka⁴⁹⁾ se však již hlásí nová tendence, typická pro pozitivistickou školu Gollovu, reprezentující nasycenou buržoazii období imperialismu. Monografické příspěvky se stávají samoučelem samy o sobě, širší dějinná koncepce a zření k syntéze mizí. Zjemnělá metodika umožňuje vymýtít z dějin poddanských hnutí četné legendy, tradující se nejčastěji od doby Svátkovy, historická fakta jsou důkladně prověřována, boj proti mýtům je však zároveň nepřímou i tažením proti liberální koncepci českých dějin, k níž nerozlučně patřil i romantismus selských vzpour, někdy ovšem přecházející v pouhou radikální frázi. Hi-

44) J. Pekař, *Knihy o Kosti II*, Praha 1911.

45) *Přehled* vyšel zprvu časopisecky v ČDV od r. 1914, knižně Praha 1919.

46) *AC XXXII—XXV, XXIX*.

47) Od r. 1914, zprvu jako *Časopis pro české agrární dějiny* (I. roč.), pak jako *Agrární archiv* (II—VI. roč.), od r. 1920 jako *ČDV*.

48) A. Rezek, *Dva příspěvky k dějinám selských bouří a selského poddanství v XVII. století*, VKČSN 1893, II, s. 1—30. J. Kalousek, *Rímské zprávy o Čechách z roku 1775*, VKČSN 1903/VII, s. 1—14. F. Kameníček, *Pamětní spis o selském pozdvižení v Čechách 1775*, VKČSN 1895/II, R. Dvořák, *Z dějin selských bouří na Moravě v 17. a 18. století*, ČČM 76, 1902, s. 182—6, *Týž*, *Poslední robotní vzpoura na Moravě r. 1821*, Brno 1907, Č. Zíbrt, *O selské rebelii 1734 a 1775*, *Malice lidu* 39, 1905, č. 2, *Týž*, *Písně o selské vojně a svobodě selské*, ČL XVI, 1907, s. 340n.

49) Viz zejména jeho četné studie o r. 1680, jež eviduje J. Kašpar, c.d., s. 212, dále J. V. Šimák, *Tři zprávy o selských bouřích v XVIII. století*, *Věstník ČAVU* 37, s. 91—104, *týž*, *Několik dokladů o bouři opočenské r. 1732*, *VČAZ XXVI*, 1907.

storické povědomí lidových vrstev je k přínosu nových, pozitivistických studií pro jejich úzce odborné zaměření do značné míry imunní a nadále uchovává, zejména díky beletrii, při životě obraz vytvořený liberalistickou érou.

Jestliže u Šimáka je společenský dopad jeho studií z dějin rolnických hnutí oslabován pozitivistickým přístupem, pak u jeho generačního druhu Josefa Pekaře nepozorujeme již ani zájem o rolnická hnutí, který rozhodně Šimákovi nelze upřít. Pekařovi se rolník stává nikoliv již nositelem protifeudálního boje, jako tomu bylo u dějepisceví druhé poloviny 19. století, ale konzervativním strážcem hodnot starší minulosti. Proto také *Knihy o Kosti*, v níž se autor ponořil hluboko do života české vesnice doby pobělohorské, se poddanských bojů dotkla jen zcela okrajově.

Gollovský pozitivismus poznamenal zřetelně i nový pokus o syntetické vylíčení pozdněfeudálních lidových hnutí, který podnikl ve svém *Přehledu dějin selského stavu* Kamil Krofta. Autor, sám rodově spjatý s vesnickým prostředím, záslužně doplnil a rozhojnil Svátka o výsledky novějšího bádání, opravil Svátkovy omyly, dějiny „selských bouří“ však i on pojímal v podstatě jako sled epizodických výjevů. Náběh k typologii je u něho sotva znatelný, čtenáři uniká vnitřní vývojová dynamika i význam poddanských hnutí v jejich celku. Problém kauzálních vztahů je tu redukován na zjišťování bezprostředních příčin a význam hnutí je doceňován jen tam, kde vedla ke státní intervenci ve prospěch poddaných.

Sklonek 19. a počátek 20. století přinesl i prvý vážnější pokus o postižení sociálních zápasů městského obyvatelstva za feudalismu, a to jak bojů se šlechtou, tak i zápasů řemeslnických tovaryšů s cechovními mistry. Autorem tohoto pokusu byl Z. Winter.⁵⁰⁾ Jeho pozornost se ovšem upírala spíše ke středověku a ne sahala za Bílou horu, takže pozdněfeudální epocha byla v jeho díle dotčena jen zčásti. Wintrové práce vznikaly nepochybně pod vlivem rostoucí síly moderního proletariátu. Místy se u něho setkáme dokonce i s výslovným označením sociálních hnutí ve městě jako třídního boje. O zápase mezi řemeslníky a tovaryši v 15. století např. Z. Winter říká: „A je úplně jasno, oč v tomto zápase jde. Je to třídní boj sociální, důležitý a zajímavý to zjev v dějinách městského života hospodářského“. Winter se pokouší hledat i zdroje třídního vědomí středověkých tovaryšů a nachází je především v jejich geografické mobilitě, přesahující dokonce hranice států.⁵¹⁾ Marně bychom ovšem u Wintra hledali hlubší teoretickou fundamentaci tříd a třídního boje. Jeho postřehy, zasuté v nesmírné záplavě nejrůznějších závažných i zcela podružných fakt z městského života, se nemohly stát stavebním kamenem ucelené teorie třídního boje a byly znehodnocovány antikvářským postojem autorovým. Jestliže později na Wintra navázal

50) Z. Winter, *Kulturní obraz českých měst II*, Praha 1892, s. 135—178, 398—400. *Týž*, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století*, Praha 1906, s. 747—764.

51) Z. Winter, *Dějiny řemesel a obchodu*, s. 752.

studium sociálních zápasů ve středověkých městech B. Mendl, metodicky nesrovnatelně lépe vybavený, pro období pozdního feudalismu zůstala tematika třídních bojů ve městech polem neoraným a veškerá pozornost se i nadále obracela k „selským bouřím“.

V období předmnichovské republiky bylo bádání o této problematice stále těsněji spjato s agrárním hnutím, jež se po skončení boje o charakter republiky stalo nejvýznamnější složkou českého buržoazního politického tábora. Politický agrarismus využíval tradice „selských bouří“ k podepření svého zápasu o vedoucí politické postavení a ke zdůvodnění svého pojetí pozemkové reformy jako „odčinění“ Bílé hory. V tom navazoval na tradice českého liberalismu 19. století a rozcházel se např. s Pekařem. Politický agrarismus však zároveň zneužíval tradice protifeudálních bojů českého lidu k obhajobě své teze o jednotě venkova, zastírající jeho třídní diferenciaci. Zcela jasně to vyjádřil např. Rudolf Beran v předmluvě k jubilejnímu sborníku Památce selských rebelů, vydanému Říšskou jednotou republikánského dorostu československého venkova k 350. výročí nevolnického povstání roku 1680: „Učme se z historie selských povstání, že v jednotě je síla, která zaručuje vítězství. Odstraňme malicherné, co dělí rolníka s domkářem a zemědělským dělníkem a spojme se v pevné šiky za dovršení vítězství agrární demokracie.“⁵²⁾

Publikační základnu dějin venkovského lidu tvořil v tomto období Časopis pro dějiny venkova. Ne všichni jeho přispěvatelé se ztotožňovali s agrárníckou politikou, základní zaměření časopisu jí však plně konvenovalo. V rámci buržoazního dějepisceví předmnichovské republiky nelze historikům soustředěným kolem ČDV upřít značná pozitiva. Na rozdíl od soudobé oficiální univerzitní historiografie, soustředěné téměř výlučně na politické, případně kulturní dějiny, kladl ČDV hlavní důraz na dějiny hospodářské a sociální a v jejich rámci věnoval značnou pozornost i sociálním zápasům venkovského lidu. Řada monografií, jež v něm byly publikovány, zejména práce V. Černého, znamenala významný přínos po stránce faktografické a některé z nich i po stránce metodické.⁵³⁾ V tomto směru byli „hospodářští monografisté“ z okruhu ČDV v rámci buržoazní historiografie předstiženi jen B. Mendlem a snad G. Skalským.⁵⁴⁾

Význam ČDV vynikne zejména tehdy, srovnáme-li jeho soustavný zájem o sel-

⁵²⁾ J. Mahen — A. Filáček, Památce selských rebelů, Praha 1930, s. 4.

⁵³⁾ Metodická úroveň autorů zabývajících se na stránkách ČDV dějinami „selských bouří“ ovšem nebyla stejná. Metodicky zastaralé byly již v době svého vzniku statí F. Teplého, jež autor později shrnul do knihy Selské bouře, Praha 1931. F. Roubík pokračoval v šimákovské linii, vyznačující se důkladnou heuristikou a pečlivým ověřováním faktografie. Srovnej jeho Dějiny Chodů u Domažlic, Praha 1931, naši vůbec nejrozsáhlejší monografii o poddanských hnutích. Větší koncepčností se vyznačoval J. Prokeš (viz níže) nebo M. Volf, jenž se v článku Selské nepokoje na Červenopečecku za panství Bredova, ČDV XXI, 1934, rozešel s tradičním pojetím selských bouří jako pouhého produktu zostřeného útisku ze strany vrchnosti.

⁵⁴⁾ Srovnej hodnocení z pera K. Konrada v jeho knize Svoboda a zbraně, Praha 1949, strana 195.

ské bouře s podceňujícím postojem k této problematice v soudobých syntetických zpracováních českých, respektive československých dějin, vzešlých z pera hlavních představitelů Gollovy školy. Vždyť např. tak významné historické události, jakou bylo povstání roku 1775, věnoval Pekař v gymnasiální učebnici československých dějin jen letmou poznámku v souvislosti s vydáním robotního patentu a O. Odložilík nebo K. Krofta se o něm ve svých přehledech československých dějin nezmínili vůbec.⁵⁵⁾

Zájem agrární historiografie o „selské bouře“ měl ovšem i své meze dané jejím metodologickým východiskem. Jednoznačně převládala monografická zpracování, chyběl často zřetel k širším souvislostem, poddanská povstání byla chápána nikoliv jako projev třídního boje, ale jako stavovská hnutí. Nikoliv náhodou z obou okrouhlých výročí nejvýznamnějších nevolnických povstání v Čechách — 1775 a 1680 — zaujalo agrární historiografii více jubileum druhé. Šlo totiž o povstání, jež si kladlo pouze defenzivní cíle a v němž se dosud neprojevila výraznější aktivita vesnické chudiny. V hodnotící studii Jaroslava Prokeše⁵⁶⁾ se tehdy zdůrazňovalo, že povstání r. 1680 i ostatní soudobá lokální rolnická hnutí „neměla cílů převratně revolučních“, že „selský stav“ se snažil „vésti boj s rozvážnou umírněností a zdrženlivostí, k čemuž jistě přispívalo i to, že v čele hnutí stáli mužové, jež vším právem lze označiti jako selskou inteligenci tehdejší doby“. Těm se také kladlo za zásluhu, „že první fáze velkého hnutí měla povahu petiční a prosebné akce“, aniž by byla položena otázka, zda takovéto umírněné vystoupení mohlo vůbec přinést i tak hubený efekt, jakým byl robotní patent z roku 1680, kdyby nebylo bývalo přerostlo v ozbrojené povstání.⁵⁷⁾

Z ideové omezenosti agrární historiografie se dokázal nejdůsledněji vymanit František Kutnar. V předvečer druhé světové války se rozešel s pojetím sedláka jako pouhého konzervativního udržovatele tradice a obhájce „starého práva“ a zdůraznil, že poddaný „byl i sociálně revolučním bojovníkem za nové a lepší právo, za nové a lepší společenské zřízení“. Toto poznání souviselo u Kutnara s jeho odklonem od tradičního monografismu k obecné, sociologicky poučené úvaze o funkci poddanských hnutí v jejich totalitě. Kutnar zdůrazňoval, že právě masovost poddanských vzpour, drobných i větších, dokládající trvalý sociální neklid na vesnici, byla podstatným článkem revolucí a poukázal na kvalitativní změnu poddanských zápasů z živelných projevů sebeobrany ve vědomý boj za emancipaci rolnictva, k němuž u nás dochází v období osvícenského absolutismu.⁵⁸⁾ Tyto myšlenky z konce třicátých let pak Kutnar rozvedl ve studiích vzniklých za nacistické okupace a vydaných koncem let čtyřicátých.⁵⁹⁾ Jeho práce

⁵⁵⁾ V. Husa, K dějinám, s. 243.

⁵⁶⁾ J. Prokeš, K 250. výročí selského boje za restituci předbřlohorských poddanských práv a povinností v Čechách, ČDV XVII, 1930, s. 164—173.

⁵⁷⁾ Srovnej též zvl. přílohu Venkova z 25. května 1930 k výročí povstání.

⁵⁸⁾ Povaha a význam selských bouří. Venkov 11. 9. 1938, s. 8.

⁵⁹⁾ F. Kutnar, Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu. Praha 1948. Týž, Cesta selského lidu k svobodě. Praha 1948.

překonávaly dosavadní monografickou produkci agrární historiografie obecným zřetelem a syntetizujícím pojetím. Chápáním lidových mas jako aktivního nositele společenského pokroku se Kutnar ve svých raných pracích přibližoval marxistické historiografii. Strukturalistická metoda mu však tehdy bránila pochopit poddanská hnutí jako projevy třídního boje a utvrzovala jej v jejich pojmání jako stavovského zápasu selské masy.

Někdy bývá za prvou marxistickou práci o poddanských hnutích v Čechách považována monografie německého sociálního demokrata E. Strausse „Bauernelend und Bauernaufstände in den Sudetenländern“ z roku 1929. Platí to jen do jisté míry. Nepochybně sympatický byl záměr jejího autora oživit kus revoluční tradice zapomenuté díky soudobému školství, vykládat nikoliv dějiny panovníků, ale lidu a zejména snaha osvětlit základní marxistickou tezi o dialektice výrobních sil a výrobních vztahů na hospodářskosociálním vývoji českých zemí za feudalismu a na dějinách rolnických hnutí. Autor se však nevyhnul recepci nacionalistických tezí německé buržoazní historiografie a také v posuzování současnosti byl poplatný německému buržoaznímu nacionalismu.⁶⁰⁾ V důsledku jeho reformistického postoje mu výklad staleté revoluční tradice českých zemí vyústil v bezzubý závěr, že moderní demokracie vytváří možnost vzestupu i drobných rolníků, domkářů a zemědělských dělníků ve svazku s průmyslovým proletariátem, zatímco otázku proletářské revoluce zcela pomínil.⁶¹⁾

III.

Marxistická historiografie se k problematice poddanských hnutí pozdního feudalismu dostala poměrně pozdě. Teoretiky typu Jana Švermy nebo Kurta Konrada zaujalo v dějinách revolučních bojů českého lidu v první řadě husitství, revoluční rok 1848 a dějiny vlastního hnutí. Teprve když se za druhé světové války komunistická strana postavila do čela národněosvobozeneckého zápasu, uplatnila se i tradice protifeudálních bojů jako důležitá složka jejího ideologického působení. Klement Gottwald a Zdeněk Nejedlý ve svých rozhlasových projevech z Moskvy připomínali českému venkovskému lidu, že je potomkem valašských povstalců a zbojníků, Kozinů, Kubatů a selských rebelů.⁶²⁾ Po skončení války, v době zápasu KSČ za většinu národa, pak Zdeněk Nejedlý vtělil linii protifeudálních bojů do své nové koncepce českých dějin jako nedílnou součást progresivních tradic, na něž v současnosti navazuje dělnická třída a její revoluční strana jako vedoucí síla českého národa.⁶³⁾

⁶⁰⁾ E. Strauss, *Bauernelend und Bauernaufstände in den Sudetenländern*, Praha 1929, Pozemkovou reformu autor hodnotí jako „neuerlichen Bodenraub am deutschen Landvolke.“ C.d., s. 132.

⁶¹⁾ Tamtéž, s. 132.

⁶²⁾ K. Gottwald, *Deset let. 13. vyd.*, Praha 1949, s. 237. Z. Nejedlý, *Moskevské stati*, Praha 1950, s. 208–212.

⁶³⁾ Z. Nejedlý, *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa*. In: Z. Nejedlý, *C smyslu českých dějin*, Praha 1952, s. 252, 264, 287–8, 290–1.

Po nástupu marxistické historiografie na vedoucí pozice v českém dějepiscetví se dějiny protifeudálních zápasů jako součást dějin třídních bojů v našich zemích staly předním tématem české dějepisné tvorby. Jedním z důvodů nové tematické orientace naší historiografie byla aktuální politická potřeba vyzdvihnout bojovou tradici hrdinných bojů vykořisťovaných proti vykořisťovatelům, prokázat, že minulost nebyla nikdy dobou třídního smíru, ale že byla vyplněna ostrým třídním zápasem, zároveň však také ukázat na historické meze bojů lidových mas před vznikem moderního proletariátu a před konstituováním jeho revoluční strany.⁶⁴⁾ Tím se ovšem historiografická činnost v oblasti třídních bojů nevyčerpávala. Studium lidových hnutí pozdního feudalismu mělo i závažný aspekt teoretický. Bylo nezbytným předpokladem správného pochopení národních dějin v jejich celistvosti a přispívalo i k hlubšímu propracování obecné teorie třídního boje.

Před marxistickými historiky stály po roce 1948 dva hlavní úkoly: kriticky zhodnotit z hlediska historického materialismu dědictví buržoazního dějepiscetví a zároveň v co nejširším měřítku rozvinout vlastní bádání. Prvého úkolu se podjal v první řadě Josef Kočí. V knize *Boje venkovského lidu v období temna*, vydané roku 1953,⁶⁵⁾ podal syntézu třídních zápasů českého poddaného lidu období pozdního feudalismu, která vlastně byla prvním samostatným zpracováním dané tematiky v české historiografii od doby Svátkovy a dodnes zůstala jedinou knižní publikací svého druhu. Autor shrnul třístět dosavadních badatelských výsledků, uloženou v nesčetných drobných monografických příspěvcích velmi rozmanité kvality. Nešlo mu však o pouhé shrnutí fakt posbíraných v archivech staršími generacemi historiků, ale především o jejich systematickou interpretaci z hlediska historického materialismu. Proto také předeslal vlastnímu výkladu nástin ekonomických a sociálních podmínek, z nichž tato hnutí vyrůstala, a zároveň se pokusil vyvodit ze shromážděného materiálu i obecné poznatky o charakteru a významu pozdněfeudálních lidových hnutí, opřené o základní teze klasiků marxismu-leninismu k dané problematice. Jako soustavný přehled poddanských hnutí mezi husitstvím a národním obrozením, určený širokému okruhu zájemců, si Kočího kniha udržela dodnes základní význam.

Současně s přehodnocováním historiografického dědictví přistoupila naše marxistická věda na přelomu čtyřicátých a padesátých let v oblasti studia dějin třídních bojů pozdního feudalismu k široce založenému badatelskému výzkumu. Jeho potřeba se jevila o to naléhavěji, že na rozdíl od dějin politických byly sociální dějiny a zejména dějiny třídních bojů v naší buržoazní historiografii popelkou. Široce založený výzkum lidových hnutí období pozdního feudalismu ovšem nebyl myslitelný bez důkladné metodologické přípravy. Právě z to-

⁶⁴⁾ Tuto aktuální politickou úlohu plnila např. brožura *V. Krále Revolucionáři našich krajů*, Praha 1951.

⁶⁵⁾ J. Kočí, *Boje venkovského lidu v období temna*. Praha 1953.

hoto hlediska je třeba ocenit význam Husovy obšírné úvahy K methodice studia dějin lidových hnutí v období pozdního feudalismu, publikované roku 1955.^{65a)}

Husova studie byla v české historiografii prvním vážným pokusem vyjasnit marxistické pojmosloví v základních otázkách studia lidových hnutí za pozdního feudalismu. Vycházejí z myšlenkového odkazu klasiků marxismu-leninismu a z dokonalé znalosti teoretických závěrů sovětské historiografie, pokusil se Václav Husa nejdříve obsahově vymezit takové pojmy, jako byl pozdní feudalismus, lid, lidové hnutí, sociální diferenciaci a její vztah k diferenciaci třídní. Po vyjasnění terminologie přešel k souvislostem dějin třídních bojů s dialektikou vývoje výrobních sil a výrobních vztahů, což v daném období znamenalo především objasnit vztah lidových hnutí k procesu narůstání kapitalistických výrobních vztahů a význam těchto hnutí při likvidaci feudálního řádu u nás, tj. osvětlit problém jejich historické pokrokovosti. Z dalších závažných otázek se Václav Husa dotkl dialektiky živelnosti a organizovanosti v lidových hnutích, úlohy vůdců jedinců a jejich vztahu k lidovým masám, lidového vlastenectví a mezinárodní bojové solidarity, poměru k ústřední státní moci a úlohy ideologie. V závěru pak nastínil svou představu dalšího postupu historického bádání. Byla to podle něho cesta analyticko-syntetická, předpokládající široce rozvinuté monografické studium a nevylučující ani drobné popisné práce, pokud jsou solidně faktograficky fundovány. Monografickou tvorbu však nechápal jako samou účel, nýbrž jako nezbytný předpoklad celkového vylíčení pozdněfeudálních lidových hnutí a zhodnocení jejich dějinné úlohy. Pokusy o generalizaci přitom neměly být odsunovány do nedozírna, nýbrž měly být podnikány „po etapách, souběžně s chodem analyticko-monografických prací“.

Mnoho z otázek, o nichž Husova úvaha pojednávala, bylo vlastně v české historiografii položeno vůbec poprvé. Husovy podněty přitom našly pozitivní ohlas v konkrétní badatelské práci nastupující mladé generace. Byla věnována zvýšená pozornost sociální diferenciaci venkova a jejímu vlivu na charakter třídních zápasů. V několika studiích Husových žáků byla odhalena legenda vytvořená buržoazní historiografií kolem selských vůdců, pocházejících ze zámožných vesnických vrstev.⁶⁶⁾ Na příkladu povstání roku 1775 byl zkoumán problém organizace vzbouřených lidových mas.⁶⁷⁾ Některé z úkolů, jež před naše marxistické dějepisce postavil V. Husa, však zůstávají dodnes nerealizovány. Připomeňme například složitý vztah třídní a sociální diferenciaci ve městech za feudalismu. Tento problém je v současné době široce diskutován marxistickou

^{65a)} V. Husa, K methodice studia dějin lidových hnutí v období pozdního feudalismu. AUC — Historica, VI — 1955, s. 5n.

⁶⁶⁾ J. Kašpar, Lukáš Pakosta a nevolnické povstání na Litomyšlsku roku 1680. ČSPS LXIV, 1956, s. 103—113. J. Petráň, „Selský císař“ Jan Chvojka v nevolnickém povstání roku 1775, AUC 1955, VI—Historica, s. 35—68.

⁶⁷⁾ J. Petráň, K organizaci tažení nevolnických houfů v březnu 1775. AUC 1962, Phil. et Hist. 3, s. 163n.

historiografií v NDR,⁶⁸⁾ naši autoři se však stále spokojují s prostým konstataváním a statistickým vyjádřením existence trojvrství patriciát-řemeslnictvo-chudina. Za takové situace zůstává ovšem nevyjasněno i používání samotného termínu třídní boj pro různé typy sociálních hnutí ve městech za feudalismu.

Cílevědomá snaha vybudovat pro studium lidových hnutí období pozdního feudalismu pevné metodologické základy byla u Václava Husy provázena vytrvalým úsilím badatelským. Václav Husa jako dlouholetý pracovník bývalého Archivu ministerstva vnitra získal pro studium českých lidových hnutí 16.—18. století vynikající přehled po pramenné základně. Jeho zájem se soustředil ke dvěma problémovým okruhům: prvním byly třídní boje doby jagellonské, druhým nevolnické povstání roku 1775. Doba jagellonská upoutala Husu již jako studenta, jí věnoval i svou disertaci. Z hlediska třídních bojů měla v českých dějinách výjimečné místo. Právě v jejím průběhu se totiž v našich zemích začaly výrazně rozvíjet raněkapitalistické vztahy, jež dávaly třídním zápasům lidových mas novou historickou dimenzi. O poznání těchto vztahů, ať už se projevovaly v hornictví, mincovnictví nebo v plátenictví, se pokusil Václav Husa v několika speciálních studiích, vytvářející si tak bezpečné předpolí pro zamýšlený výzkum třídních bojů.⁶⁹⁾

Vlastní studium lidových hnutí zahájil Václav Husa ještě v předválečném období. Na samém jeho sklonku, r. 1937 publikoval v Časopise pro dějiny venkova rozsáhlou studii nazvanou Selská pozdvižení v Čechách kolem roku 1525.⁷⁰⁾ Byla to vlastně Husova historická prvotina, jeho starší práce se totiž týkaly problematiky kunsthistorické.⁷¹⁾ Autor v ní na základě pečlivé heuristiky přesvědčivě prokázal, že starší historiografie hluboce podcenila ohlas německé selské války v řadách českého poddaného lidu. Zatímco dříve se předpokládalo, že roku 1525 u nás došlo k několika víceméně izolovaným a nepříliš vážným místním srážkám, Husova studie prokázala, že rok 1525 a léta bezprostředně po něm následující patřily k obdobím mimořádné intenzity třídního boje, že pod vlivem německé selské války se u nás na základě domácích ekonomicko-sociálních předpokladů vytvořila výbušná situace, jež neměla sobě rovné v celém období mezi husitstvím a třicetiletou válkou. Zásluha Husovy práce však netkvěla jen v pečlivém shromáždění nového faktického materiálu, ale i v tom, že se autor, snad jako první v české historiografii, na příkladu rolnických hnutí doby jagellonské pokusil o typologické zhodnocení českých poddanských hnutí a jejich

⁶⁸⁾ B. Berthold — A. Engel — A. Laube, Die Stellung des Bürgertums in der deutschen Feudalgesellschaft bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts. ZfG 21, 1973, s. 196—217.

⁶⁹⁾ V. Husa, Výrobní vztahy v českém plátenictví v 15. a první polovině 16. století. ČL XLIV, 1957, s. 1—11. Týž, Die Organisationen des Kuttenger Bergvolkes im 14.—16. Jahrhundert. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde V, 1958, s. 243—254. Týž, Výrobní vztahy v českém mincovnictví v 15. a 16. stol. Numismatický sborník II, 1955, strana 57—98.

⁷⁰⁾ V. Husa, Selská pozdvižení v Čechách kolem roku 1525. Zvl. ot. z ČDV XXIV, 1937.

⁷¹⁾ Srovnej bibliografii prací V. Husy ve sborníku Z českých dějin, Praha 1966, strana 333n.

srovnání s obdobnými projevy třídního boje jinde v Evropě. I to bylo až dosud v historiografii „selských bouří“ něco zcela neobvyklého. Práce ovšem měla i své nedostatky. Věnovala malou pozornost městským hnutím, jež tvořila s vystoupeními venkovskému lidu nedílnou jednotu, chyběl v ní důkladnější rozbor ekonomicko-sociálních poměrů, některé hypotézy, jež v ní byly vysloveny, dalším bádáním nebyly potvrzeny.⁷²⁾ Přesto je ji možno označit za studii průkopnického charakteru, zejména když vezmeme v úvahu význam německé selské války v dějinách a její interpretace v díle klasiků marxismu-leninismu.⁷³⁾

V padesátých letech, na vrcholu své tvůrčí síly, se Václav Husa k době jagellonské opět vrátil v práci, jež patří k jeho nejlepším, v rozpravě Tomáš Müntzer a Čechy.⁷⁴⁾ Důkladně vyzbrojen marxistickou metodologií, dokonale zvládnuv heuristiku, přistoupil tu autor k problematice tehdy politicky vysoce aktuální, totiž ke studiu společných revolučních tradic českého a německého lidu. Ve studii šlo v podstatě o dvě otázky, o význam českého prostředí a jeho husitských tradic pro myšlenkový přerod Tomáše Müntzera z náboženského reformátora v revolučního vůdce německé selské války a o důsledky Müntzerova pražského pobytu pro vývoj českého utrakvismu, zejména jeho sociálně-kritických proudů. Právě tyto otázky byly totiž ve starší literatuře o Müntzerovi a o německé selské válce osvětleny zcela nedostatečně.

Východiskem pro posouzení obou problémů se autorovi stal podrobný výklad Müntzerova životního běhu do roku 1521. Husa tu podnětně zasáhl řadou zdůvodněných hypotéz do nejasností a spletností Müntzerovy biografie, daných skrovností dochovaných pramenů. Jestliže tato část Husovy práce byla v novější době do jisté míry překonána soustředěným badatelským úsilím německého dějepisce, zejména marxistické historiografie v NDR,⁷⁵⁾ zachovává si jádro rozpravy trvalou hodnotu dodnes. Husa v něm řešil v podstatě tyto základní problémy: vztah německé reformace k husitství, Müntzerovu cestu k poznání husitských idejí včetně jejich tábořské linie, bezprostřední Müntzerův styk s lidovým prostředím v saské Cvikavě a husitské kořeny cvikavského předmüntzerovského lidového kacířství, počátky Müntzerova odklonu od Luthera (V. Husa v této souvislosti zpřesnil zejména dosavadní představy o významu Müntzerova cvikavského zápasu s chebským rodákem Egranem) a posléze Müntzerovo působení v Čechách. Husa se při jejich řešení osvědčil jako pronikavý analytik, zejména při zkoumání otázky, s kým se asi Müntzer v Praze nejspíše stýkal,

⁷²⁾ Srov. A. Mika, Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století, Praha 1960, strana 296n.

⁷³⁾ V drobnějších pracích z pozdější doby V. Husa doplnil obraz načrtnutý r. 1937 o některá další dosud neznámá hnutí. V. Husa, K dějinám poddanských hnutí v době jagellonské. ČDV XXVI, 1939, s. 62—64. Týž, K dějinám lidových hnutí na Moravě roku 1525. Zápisky 1956/1, s. 29—31.

⁷⁴⁾ V. Husa, Tomáš Müntzer a Čechy. Rozpravy ČSAV LXVII, 1957, ř. SV, seš. 11.

⁷⁵⁾ Literaturu nejnověji shrnul M. Steinmetz, Luther und Müntzer, Vorbereitende Bemerkungen. WZ Leipzig 23, 1974, s. 438n. Viz též W. Elliger, Thomas Müntzer, Leben und Werk. Göttingen 1975.

podal neobyčejný cenný rozbor pražského kulturně-politického prostředí v počátcích luterského vlivu na český utrakvismus.

Husova práce o Müntzerovi byla pozitivně přijata v zahraničí a dodnes je pokládána za cenný příspěvek k müntzerovskému bádání.⁷⁶⁾ Polemika s domácí kritikou⁷⁷⁾ dala Husovi podnět k tomu, aby rozvedl svou zajímavou hypotézu,⁷⁸⁾ že pozdní křesťanství u německých novokřtěnců měl své kořeny v praxi české Jednoty bratrské.⁷⁹⁾ Námítka, že Václav Husa přeceňuje intenzitu třídních bojů v českých zemích kolem roku 1520, se ukázala jako neopodstatněná po publikování výsledků Dřímalovala studia sociálních zápasů v našich městech. Zůstává ovšem dosud nesplněným úkolem naší historiografie podrobit všestranné analýze kořeny těchto hnutí a srovnat tyto zápasy se soudobými třídními boji v jiných středoevropských zemích.⁸⁰⁾

Problematiky sociálních zápasů a ideových střetů v Praze let dvacátých se Václav Husa dotkl i v další studii, věnované původu Jenského kodexu a vydané současně s rozpravou o Müntzerovi.⁸¹⁾ V rozboru vzácné památky, jež se krátce předtím vrátila do Prahy jako dar W. Piečka československému lidu, spojil Václav Husa své dva nejnítěrnější zájmy, sociálněhistorický a výtvarný. Na základě směrlých, přitom však důvodných hypotéz dospěl k závěru, že vzácný pramen husitské ikonografie vznikl později, než se dosud obecně soudilo, totiž v průběhu ostrého zápasu mezi luterizující Hlavsovou a konzervativně kališnickou stranou Paškovou, který vyvrcholil r. 1524. I když tento závěr nelze považovat za definitivní — paleografické a kunsthistorické bádání se s ním totiž plně neshoduje — práce sama je nesporně přínosná, neboť vnesla překvapivě nové světlo do kulturně-politických poměrů doby jagellonské a do sociálních zápasů dvacátých let 16. století, jež stále ještě čekají na svého moderního historika.

Poslední Husova práce čerpající námětově z problematiky třídních bojů jagellonské doby byla obšírná rozprava „Uhlířské tovaryšstvo na Kutnohorsku ve 14. až 16. století“.⁸²⁾ Václav Husa v ní podal obraz vzniku, rozvoje a pádu jedinečné

⁷⁶⁾ Srov. cit. článek M. Steinmetze, s. 438.

⁷⁷⁾ ČSČH VI, 1958, s. 346—351.

⁷⁸⁾ V. Husa, Počátky anabaptismu a Müntzerův pobyt v Čechách. ČSČH VI, 1958, strana 501—506.

⁷⁹⁾ Hypotézu o českém původu pozdního křesťanství u novokřtěnců V. Husa poprvé publikoval v předběžné informační zprávě r. 1956. V. Husa, O původu novokřtěnství. Zápisky katedry československých dějin a archivního studia I/1, 1956, s. 26—28.

⁸⁰⁾ J. Dřímál, Sociální boje v Brně ve 20. letech 16. století. Brno v minulosti a dnes I, 1959, s. 221—286. Týž, Sociální boje v moravských královských městech ve 20. letech 16. století. Ibid. 5, 1963, s. 114—164. Viz též J. Janáček, K problémům sociálních zápasů ve městech v první pol. XVI. stol. ČSČH 12, 1964, s. 517—519.

⁸¹⁾ V. Husa, O době vzniku jenského kodexu. Sborník historický V, 1957, s. 71—112. Viz též předběžnou informační zprávu V. Husa, K otázce vzniku jenského kodexu, Zápisky 1956/2, s. 23—33 a popularizačně zaměřenou stať Záhady kolem jenského kodexu, Ročenka XX. století, Praha 1959.

⁸²⁾ V. Husa, Uhlířské tovaryšstvo na Kutnohorsku ve 14. až 16. století. SSH I, 1957, strana 7—66.

organizace venkovských uhlířů zásobujících kutnohorské hutě, která sloužila jako účinný nástroj jejich dlouhodobého zápasu s kutnohorskými rudokupci a okolními feudály, zápasu, který vyvrcholil a byl zlomen právě v době německé selské války. Václavu Husovi, který kutnohorskému báňskému podnikání věnoval soustavnou pozornost zejména ve svých seminářích, tu nešlo jen o zachycení historické zajímavosti, kterou uhlířská organizace nesporně byla, ale o postižení jednoho z dílčích aspektů složité a závažné problematiky dějin českého hornictví, jež „vedlo v život mnohé svérázné a ve své době vysoce vyspělé formy výrobních vztahů a organizace práce, pro něž namnoze nenajdeme nikde jinde období“.⁸³⁾

Pracovní záměry Václava Husy v oblasti studia bojů „horního“ lidu a třídních bojů doby jagellonské obecně ovšem sahaly mnohem dále, předčasné autorův skon však zabránil jejich realizaci. Širší vědecká veřejnost se s nimi seznámila jen ve dvou přednáškách na drážďanské poradě o studiu a způsobu života, práce a bojů hornictva v minulosti.⁸⁴⁾ Prvá přednáška, věnovaná organizaci kutnohorského „horního“ lidu ve 14.—16. století, byla též publikována.⁸⁵⁾ Druhá, pojednávající o třídních bojích v Jáchymově a v Horním Slavkově v předvečer německé selské války, stejně jako bohaté výpisky k chystané syntéze třídních zápasů jagellonské doby, zůstaly v Husově rukopisné pozůstalosti. Jen žáci profesora Husy se s jeho záměry i předběžnými badatelskými výsledky, ať už se týkaly městských hnutí nebo zápasu šlechty a měst, seznámili podrobněji na jeho přednáškách a v jeho seminářích, čerpající z nich cenné podněty pro svou další práci.

Druhý okruh problémů z oblasti pozdněfeudálních lidových hnutí v díle Václava Husy se vázal k nevolnickému povstání roku 1775. Studie, již mu věnoval r. 1952, je cenná vytyčením některých metodologických postulatů, které vlastně předjímalý zmíněnou již metodologickou stať z roku 1955. Husa vyšel z rozboru dosavadní literatury a výčtem jejích chyb vlastně naznačil potřeby budoucího bádání. U starší literatury o povstání konstatoval zejména tyto nedostatky: buď povstání a jeho význam zamlčovala, nebo je líčila pokřiveně, vykládající je jako izolovanou událost bez zřetele k hlubokým hospodářsko-politickým proměnám druhé poloviny 18. století, bez souvislosti s nesčetnými předchozími projevy protifeudálního odporu, bez přihlídnutí k sociální diferenciaci rolnictva a zejména bez jasného vědomí jeho významu v našich národních dějinách. Druhou část článku tvořila komentovaná edice několika dosud neznámých závažných dokumentů, v závěru se pak V. Husa pokusil stanovit specifické rysy povstání, které je odlišovaly od starších hnutí, určit jeho dějinný význam a naznačit další směr bádání, které podle něho mělo především zvážit podíl povstání

⁸³⁾ V. Husa, c.d., s. 49.

⁸⁴⁾ Srovnej V. Husa, Porada v Drážďanech o studiu způsobu života, práce a bojů hornictva, Věstník ČSAV, roč. 68, 1959, s. 205—7.

⁸⁵⁾ Viz pozn. ⁸⁹⁾.

na zrušení nevolnictví a tím na uvolnění produktivních sil podmiňujících rozmach kapitalistických forem výroby a v souvislosti s tím i zhodnotit význam povstání pro formování novodobého českého národa, tj. posoudit, do jaké míry plnilo úkoly buržoazní revoluce.

Husova studie o nevolnickém povstání 1775 významem značně přesáhla předmět, o němž pojednávala, a stala se cenným metodologickým vodítkem i pro analogické zkoumání jiných závažných třídních konfliktů pozdního feudalismu. Spolehlivá odpověď na otázky, jež si V. Husa vzhledem k dějinám povstání roku 1775 položil, předpokládala systematické koordinované bádání, které by objasnilo jednotlivé dílčí problémy a zpřesnilo dosud známé skutečnosti. Řada monografických studií, jež za tím účelem z popudu V. Husy vznikla, byla pod jeho redakcí shrnuta do dvou sborníků, které měly být završeny předpokládanou syntézou.⁸⁶⁾ K snazší koordinaci kolektivního díla a k získání co největšího počtu spolupracovníků byla roku 1962 založena při katedře československých dějin FFUK pracovní skupina pro dějiny třídních bojů, jež si z popudu V. Husy vedle studia dílčích aspektů dané problematiky vytyčila i další závažný úkol — systematický archivní výzkum, jenž měl vyústit v přípravu vyčerpávající edice písemných pramenů k povstání 1775. Žádného z obou cílů — syntézy ani edice — se již Václav Husa nedožil. K dvoustému výročí nevolnického povstání roku 1775 však byly oba úkoly realizovány jeho žáky a spolupracovníky.⁸⁷⁾

Vědecký zájem Václava Husy v oblasti studia dějin třídních bojů nezahrnoval jen lidová hnutí pozdního feudalismu, i když zde leželo nepochybně jeho těžiště, ale byl mnohem širší. Nevedl sice k samostatné badatelské práci, přinesl však některé nové pohledy na klíčová místa českých dějin a přispěl tak k tvorbě nové, marxistické koncepce našich národních dějin i k tomu, aby tato koncepce pevně zakotvila v obecném historickém povědomí.

Z velkých třídních konfliktů českých dějin nemohlo V. Husu nezaujmut husitství. Václav Husa se ve dvou rozsahem nevelkých úvahách zamyslel jednak nad podstatou a výsledky husitské revoluce, jednak nad husitskou revoluční tradicí.⁸⁸⁾ Prvá úvaha, publikovaná roku 1946, byla vlastně prvním pokusem poválečné marxistické historiografie o nové hodnocení husitství. V. Husa v ní bezprostředně navázal na předválečné stati českých marxistických teoretiků, zejména Kurta Konrada, s nimž byl v posledních letech jeho života v úzkých stycích.

Druhým uzlovým bodem českých dějin, který nemohl zůstat stranou Husovy pozornosti, byl revoluční rok 1848. Vnější podnět k zamyšlení nad jeho význa-

⁸⁶⁾ Příspěvky k dějinám třídních bojů v Čechách I, Nevolnické povstání 1775, Red. V. Husa a J. Petráň, AUC 1955, č. 6, Historica. Příspěvky k dějinám třídních bojů v Čechách II, Nevolnické povstání 1775, Red. V. Husa a J. Petráň, AUC 1962, Phil. et Hist. 3.

⁸⁷⁾ J. Petráň, Nevolnické povstání 1775, AUC — Philosophica et Historica, Monographia XLII, 1972. Prameny k nevolnickému povstání v Čechách a na Moravě v roce 1775. K vydání připravil kolektiv pod vedením M. Tcegl, J. Petráň a J. Obršlíka, Praha 1975.

⁸⁸⁾ V. Husa, Dílo husitské revoluce. Lidová kultura II, 1946, č. 27. Týž, Husitská tradice v našich dějinách, Rudé právo 6. 7. 1950 (anonymně).

mem poskytlo dvousté výročí této historické události. V. Husa se tehdy účastnil jako referent cyklu přednášek věnovaných Slovanskému sjezdu. Cyklus pořádal Slovanský ústav za podpory Slovanského výboru a za spoluúčasti dalších institucí a přednesené stati byly vydány tiskem. Název Husovy přednášky zněl Slovanský sjezd r. 1848 s dnešního hlediska. V. Husa se v ní neomezil jen na Slovanský sjezd, ale podal v ní marxistický rozbor celé revoluce 1848, jejích hybných sil a cílů. Přínosné bylo tehdy zejména úsilí vystihnout třídní kořeny austroslavismu a pozitivní hodnocení svatodušních bouří, vyhocené vědomě proti české buržoazní historiografii, dokonce i proti některým spoluautorům sborníku.⁸⁹⁾ K revolučnímu roku 1848 se Václav Husa vrátil i ve dvou úvahách určených širší veřejnosti: v Tvorbě článkem Červnové povstání roku 1848 a v Rudém právu statí Slovanský sjezd 1848.^{89a)} I v tomto případě vědomě navazoval na výsledky předválečného teoretického úsilí českých marxistů, zejména Jana Švermy a Kurta Konrada.

Husitství ani revoluce roku 1848 se nestaly předmětem Husova samostatného badatelského úsilí. Přesto však statím, které jim věnoval, patří v jeho díle významné místo, neboť pomáhaly na sklonku čtyřicátých let formovat marxistickou koncepci českých dějin, a to právě v jejích klíčových bodech. Totéž ovšem lze říci i o Husových syntetických pracích o českých dějinách jako celku. Husovy přehledy československých dějin důsledně vycházely z Marxovy a Engelsovy teze, že dějiny jsou dějinami třídních bojů. Platí to jak o průkopnické rozpravě Epochy českých dějin z roku 1946,⁹⁰⁾ tak o řadě školních učebnic československých dějin, jichž byl V. Husa zprvu spoluautorem a redaktorem a posléze autorem, o jeho Dějinách Československa,⁹¹⁾ přeložených do několika evropských jazyků, i o chrestomatii Naše národní minulost v dokumentech, jejíž prvý díl, redigovaný V. Husou, vyšel r. 1954.

Neoddělitelnou součástí Husova díla na úseku dějin třídních bojů byla jeho systematická recenzní činnost. Začala již ve třicátých letech na stránkách Časopisu pro dějiny venkova a Časopisu Národního muzea a provázela Husovu badatelskou činnost až do sklonku jeho života. Soustřeďovala se hlavně na významná díla zahraniční literatury, převážně opět k dějinám lidových hnutí a života lidových mas za pozdního feudalismu, často však jeho mezníky překračovala, zejména směrem k současnosti. Jistě nikoliv náhodou byla jedna z prvních Husových souhrnných recenzí věnována dějinám evropského dělnického hnutí.⁹²⁾

Vedle Václava Husy — historika jsou dějiny třídních bojů v našich zemích

⁸⁹⁾ V. Husa, Slovanský sjezd r. 1848 s dnešního hlediska. Slovanský sjezd v Praze, Praha 1948, s. 112—130.

^{89a)} V. Husa, Červnové povstání roku 1848. Tvorba, roč. 17, 1948, č. 23. Týž, Slovanský sjezd 1848, Rudé právo 29. 5. 1948.

⁹⁰⁾ V. Husa, Epochy českých dějin. Sborník pro hospodářské a sociální dějiny I, 1946, s. 3—18, 143—164, též zvl. otisk, 2., přepracované vydání Praha 1949.

⁹¹⁾ V. Husa, Dějiny Československa, 1. vyd., Praha 1961, 2. vyd. 1962.

⁹²⁾ V. Husa, Dějepisectví dělnického hnutí na evropském kontinentě, ČNM 1936, strana 317—318.

neodmyslitelné od Václava Husy — učitele a organizátora. O některých jeho zásluhách v tomto směru tu byla již zmínka, rozhodně však ne vyčerpávající. Václav Husa se zasloužil o dějiny třídních bojů v první řadě jako redaktor vědeckých periodik, zprvu Dějin a přítomnosti (1937—38), později Sborníku pro hospodářské a sociální dějiny (1946—1947) a posléze Zápisků katedry československých dějin a archivního studia FF UK (1956—1963). Ve všech jím redigovaných periodikách patřilo problematice třídních bojů čelné místo, přičemž v druhém z nich se redakci podařilo získat ke spolupráci na tomto úseku i přední evropské pokrokové historiky.

Jako vysokoškolský učitel věnoval Václav Husa třídním bojům ve svých speciálních přednáškách i seminářích vskutku mimořádnou pozornost. Práci v seminářích a školení aspirantů přitom orientoval tak, aby byly systematicky osvětleny všechny významnější projevy třídního boje v období pozdního feudalismu u nás. Z pera jeho žáků vznikly významné monografie o poddanských hnutích roku 1627, 1680, 1738, 1741—42, 1750—74, 1775, řada prací o drobnějších konfliktech, zvláště z 16. věku, jakož i několik teoretických úvah, navazujících na Husovy podněty a shrnujících nově dosažené badatelské výsledky.⁹³⁾ Tyto práce podstatně proměnily dosavadní představy o průběhu, formách a cílech českých pozdněfeudálních rolnických hnutí, z nichž mnohé byly až donedávna stále ještě poplatné Josefu Svátkovi. Lze říci, že Václav Husa svým pedagogickým působením v oblasti studia dějin třídních bojů, vývoje výrobních sil a výrobních vztahů a materiálních podmínek života lidových mas vytvořil uznávanou školu.

I když předčasná smrt zmařila mnohé ze záměrů, kterými se Václav Husa obíral na vrcholu svých tvůrčích sil, přesto zůstává jeho místo ve vývoji české historiografie třídních bojů neodmyslitelné. Byl prvním z našich „cechovních“ historiků, kdo se zamyslel nad teoretickými problémy třídního boje v dějinách, vykonal velký, možno říci zakladatelský kus práce na poli badatelském, významně se podílel na tvorbě marxistické koncepce českých dějin. V jeho práci se pojila hluboká znalost marxistické metodologie a smysl pro aktuálnost zvolené tematiky s dokonalou řemeslou přípravou, s pečlivou akribií a vědeckou poctivostí, s jemným analytickým citem i se schopností ztvárnit výsledky dlouhodobého bádání jasným a sdělným slohem. Na úseku pozdněfeudálních lidových hnutí rozvinul i velké a zdařilé úsilí pedagogické a organizační, které svými důsledky působí dodnes na pozitivní vývoj naší marxistické historiografie.⁹⁴⁾

⁹³⁾ Bibliograficky eviduje tyto práce J. Peřák, Der Höhepunkt der Bewegungen der untertänigen Bauern in Böhmen, AUC 1969, Phil. et Hist. 3, s. 107—140. Nověji viz sborník Třídní boje v období pozdního feudalismu (16.—18. století), AUC 1974, Phil. et Hist. 1.

⁹⁴⁾ Charakteristiku Husovy osobnosti podal naposledy F. Kutnar v 2. díle svých Přehledných dějin českého a slovenského dějepísectví, Praha 1977, s. 478—480. Důraz je tu kladen zejména na Husův obecný přínos k rozvoji marxistické metodologie, zatímco vlastní studium třídních bojů je zachyceno spíše jen bibliograficky.

Václav Husa und das Studium der Klassenkämpfe in der Geschichte Böhmens

ZUSAMMENFASSUNG

Im ersten Band der Revue Dějiny a přítomnost (Geschichte und Gegenwart), mit welchem sich im Jahre 1937 eine Gruppe junger, von der marxistischen Geschichtsauffassung beeinflusster Historiker der Öffentlichkeit vorstellte, unterzog Václav Husa im Artikel „Klassenkämpfe — ein Tabu der tschechoslowakischen Geschichtsschreibung“ das Ignorieren der Klassenkämpfe durch die tschechoslowakische Historiographie einer scharfen Kritik und zeichnete die Grundprobleme und Aufgaben der zukünftigen wissenschaftlichen Bemühungen auf, zu welchen er dann in ausgezeichnete Weise, besonders durch das Studium der Volksbewegungen im Spätféudalismus seinen Beitrag leistete. Die Historie dieser Bewegungen bildete zwar in der Zeit, in welcher Husa an die Öffentlichkeit trat, ein unteilbares Glied des historischen Bewusstseins, das war aber viel mehr dank der Belletristik als der Fachliteratur der Fall.

Die Thematik der antifeudalen Kämpfe verankerte in tschechischer Belletristik und in der historischen Wissenschaft definitiv erst in den sechziger Jahren des 19. Jh. und wurde dann in den achtziger Jahren intensiv wissenschaftlich bearbeitet. In der vorhergehenden Periode können wir einen vorübergehenden Anstieg des Interesses an dieser Thematik in der Zeit des aufgeklärten Absolutismus feststellen, in welcher besonders das tschechische Theater scharf die feudale Unterdrückung kritisierte, den Weg zur Befreiung der Bauernschaft aber nicht im revolutionären Kampfe, sondern in Eingriffen des aufgeklärten Herrschers suchte. In den vierziger Jahren des 19. Jh. bekannten sich dann tschechische und auch deutsche demokratisch denkende Autoren (B. Němcová, J. K. Tyl, L. Weisel, U. Horn) offen zum antifeudalen Widerstandskampfe der Volksschichten.

In den sechziger und achtziger Jahren bildete die Tradition der „Bauernaufstände“ einen bedeutenden Bestandteil der politischen Ideologie der tschechischen liberalen Bourgeoisie, die die breiten Schichten des tschechischen Bauerntums zum Kampfe für ihr politisches Program mobilisierte. Sie wurde dabei mit einer positiv aufgefassten Reformationstradition verbunden und gegen den „fremden Adel“ zugespitzt. An der Formierung der Tradition der Bauernaufstände hatte auch weiterhin besonders die Belletristik Anteil, aber auch der Anteil der historischen Forschung wuchs an und kam im Werke Sváteks auch zu einem Versuch um eine erste Synthese, die aber weder methodisch noch ideell befriedigend war. In der Belletristik widmeten sich die hervorragendsten tschechischen Schriftsteller den Bauernaufständen und gerade ihnen ist dafür zu danken, dass die Tradition der antifeudalen Kämpfe zu einem endauernden Bestandteil des tschechischen historischen Bewusstseins wurde.

Die Abschwenkung des tschechischen Bürgertums zu den kontrarevolutionären Positionen in der imperialistischen Periode brachte hier schwerwiegende Veränderungen. Die Thematik der Bauernaufstände verschwand aus dem Schaffen der ersten Garnitur der tschechischen Schriftsteller. In der Historiographie trat zwar in den Jahren 1890 bis 1918 ein bisher nie dagewesenes Interesse an der Agrarproblematik auf, aber gerade in der Frage der Klassenkämpfe brachte es nur wenig Ergebnisse. Die sich im Aufstieg befindende Schule Golls orientierte sich entweder auf monographische Forschungen (J. V. Šimák) und widerlegte die Legenden und Irrtümer älterer Arbeiten, unterdrückte aber dabei gleichfalls ihren demokratischen Kampfpáthos, oder übersah die Bauernaufstände ganz (J. Pekař). Ihre Traditionen bemühte sich dann für seine Ziele besonders der politische Agrarismus auszunützen.

Im zweiten Weltkrieg wurden die Reminiszenzen an die antifeudalen Kämpfe zu einem wichtigen Bestandteil des von der KPdTsch geführten nationalen Befreiungskampfes. Nach dem Jahre 1945 gliederte Zd. Nejedlý die Tradition der antifeudalen Bauernkämpfe organisch in die neue Konzeption der tschechoslowakischen Geschichte ein und bezeichnete die Kommunisten als Erben aller fortschrittlichen Traditionen der tschechischen Geschichte. Im Rahmen der konzentrierten Bemühungen der antretenden marxistischen Historiographie um ein eingehendes, theoretisch fundiertes Studium der Klassenkämpfe, hatte V. Husa eine der ersten Stellen eingenommen. Sein methodologischer Artikel aus dem Jahre 1955 war in der tschechischen Historiographie der erste bedeutende und bis heute aktuelle Versuch, den marxistischen Standpunkt für die Grundfragen des Studiums der Volksbewegungen im Spätféudalismus darzulegen. Die Forschungen von V. Husa konzentrierten sich dann vor Allem auf das Studium der jagiellonischen Periode, besonders auf den Anklang des deutschen Bauernkrieges in Böhmen (1937), den böhmischen Aufenthalt Müntzers (1957), die sozial-politischen Zusammenhänge der Entstehung des Jenaer Kodex (1957), die tschechischen Einflüsse auf die deutschen Wiedertäufer (1958) und auf die historische Bedeutung des Bauernaufstandes von 1775. V. Husa nahm auch aktiv an der Hervorbildung der marxistischen Konzeption der hussitischen revolutionären Bewegung und der Revolution von 1848 teil. Seine synthetischen Übersichten der tschechoslowakischen Geschichte entfalteten konsequent die marxistische These, dass die Geschichte die Historie der Klassenkämpfe ist. Zur Entwicklung der Forschung auf dem Gebiet der Klassenkämpfe hat V. Husa auch als Redaktor wissenschaftlicher Zeitschriften, als Organisator wissenschaftlicher Untersuchungen und besonders als Hochschullehrer beigetragen, der in dieser Problematik die Studienbemühungen seiner Schüler systematisch orientierte.

ZÁKLADNÍ OTÁZKY BURIDANOVY ETIKY

Ke zdrojům etických koncepcí na pražské univerzitě předhusitské doby

J. B. KOROLEC

(Instytut filozofii i sociologii Polskiej akademii nauk. Warszawa)

Nejen množství dodnes zachovaných komentářů pražské provenience k Etice Nikomachově, ale i čas, který byl v pražském univerzitním středisku věnován výkladům tohoto díla, svědčí o neobyčejném zájmu, jemuž se zde těšila problematika morálního života člověka. Na konci století 14. a v prvním desetiletí století následujícího zde měl Buridan a buridanismus významné postavení nejen pokud jde o logiku nebo filozofii přírody, ale také v oblasti morální filozofie.¹⁾ Věhlas, jemuž se v Praze tento pařížský mistr těšil, se datuje od 70. let 14. století. Jeho interpretace Aristotelových děl, doporučené univerzitním vedením, se staly jakýmsi oficiálním pražským základem výkladu Stagiritovy nauky. V dokumentech artistické fakulty mj. čteme: „quod magistri quaestiones Buridani et aliorum accurtabant“ nebo „tunc pronuntiabuntur quaestiones accurtatae Buridani“.²⁾

To vše způsobilo, že buridanovský nominalismus se stal v období husitských sporů na konci 14. a na začátku 15. století nejvýraznější alternativou vzhledem k realisticky orientovaným názorům Jana Husa a jeho stoupenců. Ztrácel sice postupně své privilegované postavení a někteří stoupenci Buridanovy nauky odcházeli z Prahy a nacházeli útočiště v univerzitních zdech Erfurtu, Vídně a Krakova, přesto nepochybně představuje buridanovský směr v pražské filozofii — zde máme na mysli etiku — důležitou etapu v rozvoji českého filozofického myšlení na přelomu 14. a 15. věku. Chceme-li poznat názory českých mistrů v oblasti morální filozofie, názory těch, kteří si pro své univerzitní příručky brali vzor z buridanovských „Quaestiones longe Ethicorum“, je třeba se nejprve za-

¹⁾ Těmito otázkami jsem se podrobněji zabýval ve dvou článcích: J. B. Korolec, *Komentarze do „Etyki Nikomachejskiej“ na uniwersytecie praskim w XIV i XV wieku*, *Studia mediewistyczne* 17, 1977, s. 123—158, a J. B. Korolec, *Středověké komentáře k Aristotelovým dílům na pražské univerzitě*, *Acta Universitatis Carolinae — Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 15/2, 1975, s. 31—51. Zde na str. 48—50 soupis signatur komentářů k Aristotelovým dílům v pražských knihovnách.

²⁾ *Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis*, pars I, Pragae 1830, s. 82.

bývat dílem samotného pařížského mistra. To totiž udávalo tón názorům pražských profesorů.⁵⁾

Buridan se narodil pravděpodobně kolem r. 1290, poslední zpráva o něm pochází z roku 1358, kdy zastupoval ve sporu s Angličany univerzitní národ pírkardský, k němuž náležel. Po řadu desetiletí byl spojen s jedinou univerzitou, s jedinou fakultou a dosáhl tam nejvyšších hodností. Nebyl teologem, byl výhradně filozofem, znal však dobře i teologickou problematiku. Pokud srovnával hledisko víry s názory různých interpretů Aristotela, buď nacházel analogie mezi stanoviskem víry a názory Senecovými (Haec autem opinio Senecae videtur catholicae fidei consonare)⁴⁾, nebo se distancoval od zaujetí stanoviska ve věcech dotýkajících se teologické problematiky (sicut dicunt theologi, non est praesenti perscrutationis, nebo: nos autem... philosophice loquamur);⁵⁾ dobře totiž věděl, jakou hrozbu pro něj představují „Articuli parisienses“ (haec opinio videtur sustinere articulos parisienses, nebo: haec opinio est... periculosa valde),⁶⁾ především to však odporovalo v Paříži důsledně dodržované zásadě, jež zabráňovala mistrům artistické fakulty vyslovovat se k teologickým tématům. O této zásadě píše Buridan ve svém komentáři k Etice takto: „haec tamen dicta nec aprobo ad praesens, nec reprobo, quia nec sunt de scientia quam dedit Aristoteles, et excedunt nostram artium facultatem.“⁷⁾

Mistr artistické fakulty Buridan žil v době vrcholící vědecké revoluce, v době, kdy evropské myšlení procházelo zásadními změnami. Narodil se zhruba v době, kdy Iohannes Duns Scotus studoval na pařížské univerzitě a Th. Wilton v Oxfordu, žil ve stejné době jako W. Ockham. Jeho pařížská studia probíhala v době, kdy Venerabilis Inceptor komentoval v Oxfordu Sentence. Buridan byl asi o 10 let mladší než Durandus de S. Porciano, Marsilius z Padovy, Jan z Jandunu a Petrus Aureoli. Jeho současníky byli žák Scotův F. Mayronis a autor díla nazvaného „De causa Dei“ — Th. Bradwardine. Patřil do těžké generace jako známí komentátoři Etiky W. Burleigh a Geraldus Odonis nebo Richard Fitz-Ralph a Robert Holcot. Byl o něco starší než Petrarca, Adam Woodham, Richard Chilingston, Jan Mirecourt, Mikuláš z Autrecourt. Zároveň patřil ke generaci mistrů jako byli Henricus z Oyty, Marsilius z Inghen, Jan de Ripa, Albert Rickmersdorf Saský. Všichni výše zmínění myslitelé buď Buridana nějak ovlivnili nebo naopak stáli pod jeho vlivem. Všichni se určitým způsobem podíleli na za-

⁵⁾ J. Buridanus, *Quaestiones super decem libros Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum*, Parisiis 1489. — Při analýze problémů buridanovské etiky jsem používal rukopisné opisy tohoto díla, zachované v Jagellonské knihovně v Krakově. Jeden z nich (sign. 658) je nepochybně pražské proveniencce.

⁴⁾ J. Buridanus, *Quaestiones super decem libros Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum*, rkp. BJ 664, f. 196r; rkp. BJ 658 f. 23a—b.

⁵⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 20rb; rkp. BJ 658 f. 25va—vb a rovněž rkp. BJ 664, f. 19b, rkp. BJ 658, f. 23a—b.

⁶⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 43va—vb; rkp. BJ 658, f. 66va—vb a rkp. BJ 664, f. 39vb; rkp. BJ 658, f. 59va—vb.

⁷⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 0000; rkp. BJ 658, f. 0000,

vršení velké vědecké revoluce 14. století, jež znamenala revizi zásad logiky a metodologie, kritiku metafyziky a přeměnu způsobu myšlení v antropologii a etice.

Buridan komentoval všechna důležitější díla Aristotelova, kromě toho zanechal řadu samostatných traktátů. Z této široké škály témat, jimiž se zabýval, zaměříme v dalším pozornost na problematiku etickou, na tu její část, která byla vyložena v komentáři k Etice Nikomachově a nese název „Quaestiones longae Ethicorum“. Budeme se tedy zabývat obecnými předpoklady Buridanovy etiky.⁸⁾ Až donedávna se předpokládalo, že existovaly dvě verze buridanovského komentáře Etiky: tzv. „Quaestiones breves...super...Ethicorum“⁹⁾ a jeho *Quaestiones longae*. Výzkum posledních let popřel, že by existovalo několik Buridanových komentářů k Etice ve formě kvestií, prokázal však zároveň existenci řady různých přepracování a shrnutí, vzniklých v různých vědeckých střediscích k didaktickým účelům. Jan Buridan zanechal po sobě jen jeden komentář k Etice napsaný ve formě kvestií. Jsou to „Quaestiones longae Ethicorum“ začínající slovy: „Bonitatis et nobilitatis excellentiam philosophiae moralis extollit Aristoteles secundo Ethicorum“. Dodnes se nepodařilo přesně určit datum vzniku tohoto díla. Ani Michalski, ani Faral, ani Markowski neurčují rok jeho napsání.¹⁰⁾ Faral určuje jen relativní chronologii: komentář k Etice vznikl později než „De dependentiis“, „Summulae de dialectica“, než komentář k „De anima“ a k Fysice. Pravděpodobně vznikl později než „Sophismata“ a komentář

⁸⁾ Za sestavení přehledu Buridanových spisů vděčíme práci K. Michalského: srv. zejména jeho práce a studie: *Jan Buridanus i jego wpływ na filozofię scholastyczną w Polsce*, Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń AU w Krakowie, 21, 1916, nr. 10, str. 25—33; t ý ž, *Wpływ Oxfordu na filozofię Jana z Mirecourt*, Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU, 63, Kraków 1921, s. 56—64; t ý ž, *Les courants philosophiques à Oxford et à Paris pendant le XIV siècle*, Bulletin International de l'Acad. Polon. des Sciences et des Lettres, Classe d'Historie et de Philosophie, Année 1919—20, s. 20—21, 25—28; t ý ž, *Odrodzenie nominalizmu w XIV wieku*, Kwartalnik Filozoficzny, 4, 1926, zes. 2, s. 205—216; t ý ž, *Les courants critiques et sceptiques dans la philosophie du XIV s.*, Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Classe d'Historie et de Philosophie, Année 1925, nr. 1/10, s. 11/18, s. 47—51; t ý ž, *La physique nouvelle et les différents courants philosophiques au XIV s.*, tamtéž Année 1927, nr. 7/10, s. 20—25, 51—56; t ý ž, *Zachodnie prądy filozoficzne w XIV wieku i stopniowy ich wpływ w środkowej i wschodniej Europie*, Przegląd Filozoficzny, t. 31, 1928 z. 1/2, s. 16, 18—19; t ý ž, *Walka o duszę w Oksfordzie i Paryżu w wiekach średnich oraz jej włoskie ogłosy w czasach Odrodzenia*, tamtéž t. 33, 1930, z. 4, s. 287—288, t ý ž, *Le problème de la volonté à Oxford et à Paris au XIV s.*, Studia Philosophica, 2, Leopoli 1937, s. 313, 322—326. — Srv. též A. Przymusiła, *Stan badań nad filozofią XIV wieku na podstawie prac Konstantego Michalskiego*, Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej, 6, 1966, s. 118—126; E. Faral, *Jean Buridan, maître des arts de l'université de Paris*, zvl. otisk z: *L'Histoire Littéraire de la France*, tome XXVIII, 2e partie, Paris 1950 (dále citováno: Faral, Jean Buridan); t ý ž, *Jean Buridan, Notes sur les manuscrits, les éditions et le contenu de ses ouvrages*, Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge, 15, 1942, s. 1—53 (dále citováno: Faral, Jean Buridan, Notes) a M. Markowski, *Buridanizm w Polsce w okrestie przedkoparnikańskim*, Studia Copernicana, II, 1971, s. 1—640.

⁹⁾ Srv. Faral, *Jean Buridan, Notes*, s. 40, kde se např. připomíná rkp. Amploniány v Erfurtu F 322, kde jsou na f. 153—204 zapsány „Questiones breves et bone Buridani super sex primis Ethicorum. Circa initium libri Ethicorum et primo queritur, utrum de virtutibus sit scientia...“

¹⁰⁾ Srv. pozn. č. 8)

k „Metheora“. Z toho vyplývá, že Buridan se zabýval Etikou v pozdějším období svého života.¹¹⁾ Šťastnou náhodou se podařilo zjistit přesné datum vzniku jednoho z výše zmíněných spisů. Malý traktát „De dependentiis“ byl Buridanem napsán v r. 1332, jak to dosvědčuje kolofon rukopisu tohoto díla v knihovně kláštera v Klosterneuburgu. Čtete tu: „Explicit quaestio de dependentiis conventiis et diversitatibus, determinata per magistrum Johannem Buridan anno 1332“.¹²⁾ Protože traktát „De dependentiis“ je citován v komentáři k Etice Nikomachově, je rok 1332 datem post quam napsání tohoto komentáře. Nicméně je možno připustit, že „Quaestiones longae“ vznikly ještě později, t. j. až po roku 1342.¹³⁾

Komentář k Etice nepatří tedy mezi raná díla Buridanova, což potvrzuje ostatně sám autor, který v úvodu píše významná slova: „Pluries enim inveni deceptum rationibus noviter emergentibus, antiquorum autem sententiis nunquam specialiter in moralibus. Propter quod in hoc opere aliqua corrigam eorum, quae alias credidi esse vera“.¹⁴⁾ Toto tvrzení se nevztahuje pravděpodobně přímo na etiku, ale na metody, jichž tato disciplína používá. Bezprostředně totiž následuje Buridanův nárys teorie dvou logik: vlastní logiky, jež je nástrojem spekulativních věd, a logiky morální, učící metodě přesvědčování. Taková interpretace výše citovaných Buridanových slov je o to pravděpodobnější, že v době, kdy psal svůj komentář k Etice, byl již autorem logických spisů, v nichž vložil zásady sylogistiky. To nemohlo mít vztah k morální filozofii.¹⁵⁾ Je však možné, že Buridan nepsal svůj komentář až na sklonku života. Na přídeštní rukopisu Amploniany v Erfurtu sign. F 296, pocházejícím z druhé poloviny 14. stol., je zapísáno: „Hic continentur quaestiones egregiae librorum Ethicorum Aristotelis, editae a magistro Johanne Buridan in fine vitae suae, qui morte preventus totum opus istud plenarie non complevit...“ Podobné tvrzení přináší i kolofon opisu „Quaestiones longae“ uchovávaného dnes v Oxfordu a vzniklého v 15. století v Kolíně nad Rýnem. Zní takto: „Incepit autem quaestionem sextam... Non traditur conscripsisse morte preventus cuius anima requiescat in pace...“¹⁶⁾ Existují ještě další svědectví, jež umožňují předpokládat, že Buridanův komentář Etiky vznikl v 2. pol. 40. let nebo dokonce v 50. letech 14. stol. V desáté knize komentáře lze nalézt ohlasy diskusí na téma svobodné vůle a boží všemohoucnosti, jež v Paříži probíhaly ve 40. a zejména v 50. letech tohoto století. Byly omezeny výhradně na teologickou fakultu a podnět k nim dal výklad Lombardových Sentencí. K jejich hlavním účastníkům možno počítat Řehoře z Rimini,

¹¹⁾ Srv. Faral, *Jean Buridan*, s. 121–122.

¹²⁾ Knihovna kláštera v Klosterneuburgu rkp. 291, f. 172.

¹³⁾ Přijmeme-li, že komentář k Etice je pozdější než komentáře k Fyzice a k Metheora, můžeme dobu jeho vzniku posunout na čtyřicátá nebo i padesátá léta 14. století.

¹⁴⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 3

¹⁵⁾ Tamtéž

¹⁶⁾ Popis rukopisů srv. W. Schum, *Beschreibendes Verzeichnis der Amplonianischen Handschriften—Sammlung zu Erfurt*, Berlin 1887 a R. A. B. Mynors, *Catalogue of the manuscripts of Balliol College Oxford*, Oxford 1963.

Jana Mirecourt, Ugolina z Orvieta a Jana z Ripy.¹⁷⁾ Tyto diskuse měl pravděpodobně na mysli Buridan ve svých formulacích: „Multi theologi“ nebo „secundum quosdam theologos“.¹⁸⁾ To vše jsou však jen předpoklady, třebaže velmi pravděpodobné. V současnosti nelze exaktně přesunout datum post quam napsání komentáře k Etice za rok 1332.

Výzkumy rukopisů Buridanova komentáře Etiky, prováděné Michalským, Faralem, Markowským i autorem tohoto článku, prokázaly neobyčejnou popularitu „Quaestiones longae Ethicorum“ jak ve Francii, Belgii a Švýcarsku, tak v zemích střední Evropy. Avšak proces recepce tohoto komentáře probíhal jinak v zemích románské kultury a jinak na středoevropských univerzitách.¹⁹⁾ Ve Francii a v sousedních zemích byl čten celý text „Quaestiones longae“. V Čechách, jižním Německu, Rakousku a v Polsku sloužil Buridanův komentář univerzitním mistrům k výkladům i ke cvičením, byl mnohokrát přepracován, byly pořizeny jeho zkrácené souhrny — stal se, jak dosvědčuje Matáš z Lehnice v pražských univerzitních statutech, vzorem k tzv. „Quaestiones accuratae Buridani“.²⁰⁾ Rovněž jinak probíhala recepce Buridanových spisů — třebaže o tom víme velmi málo — i v kolínském středisku. Tento směr musel mít velmi silný vliv i na toto tradiční realistické středisko. Kolínští univerzitní mistři o tom psali v 15. stol. kurfiřtům, že realistická filozofie existovala zde před Buridanem i po něm.²¹⁾ V krakovském středisku byl — pokud jde o morální filozofii — buridanismus znám podle pražského vzoru, t. j. méně z bezprostřední četby textu, ale hlavně byl populární díky školním souhrnům. Navíc se tu vytvořilo určité schéma cvičení k Etice Nikomachově, jež rozpracovalo buridanovské „Quaestiones longae Ethicorum“, rozmnožilo řadu kvestií vzatých z Buridanova komentáře a spojilo je s kvestiemi vzatými z komentáře k Etice Geralda Odonis a z díla Summa theologica Tomáše Akvinského. Tak vznikly tzv. „Quaestiones disputatae Ethicorum secundum modum universitatis Cracoviensis“, jež sloužily ke cvičením několika generacím krakovských mistrů.²²⁾

¹⁷⁾ Michalski, *Le problème de la volonté*, I. c., s. 233–265

¹⁸⁾ Srv. Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 197b; rkp. BJ 658, f. 330r

¹⁹⁾ Zatímco se v románských zemích četl Buridanův komentář vcelku, v zemích střední Evropy byl zkracován a přizpůsobován k univerzitním cvičením. Podrobněji se tímto problémem zabývám v práci: J. B. Korolec, *Filozofia moralna Jana Burydana*, Wrocław 1973, 220 s.; zejm. na s. 8–43.

²⁰⁾ Srv. *Liber decanorum*, I. c., s. 82.

²¹⁾ Srv. F. Ehrle, *Der Sentenzkommentar Peter von Candia des Pisaner Papstes Alexander V*, Münster i. W. 1925, s. 283–284. Dnes se v Oxfordu nachází rukopis, v němž je opis „Quaestiones longae“, pořizený v l. 1442–1444 v Kolíně n. Rýnem. Srv. Mynors, *Catalogue*, I. c., s. 93–94. — Velice zajímavá je informace, kterou přináší H. de Jongh, *L'ancienne faculté de théologie de Louvain au premier siècle de son existence 1432–1540*, Louvain 1911, s. 56: na této univerzitě nebylo dovoleno přednášet nauky Buridanovy, Marsilia z Inghen ani Ockhamovy a všech jejich stoupenců.

²²⁾ Takový byl komentář k Etice Pawła z Worczyna. Srv. J. Rebeta, *Komentarz Pawła z Worczyna do Etyki Nikomachejskiej Arystotelesa z 1424 roku*, Wrocław 1970, 294 str. a J. B. Korolec, *Źródła krakowskiego wykładu Etyki w początku XV w.*, Materiały do Historii Filozofii Średniowiecznej w Polsce, 2 [13], 1970, s. 35–48. Teze o existenci krakovských „disputata Ethicorum“ pochází od autora tohoto článku.

Ponechme však stranou problematiku recepce Buridanova komentáře k Etice Nikomachově a obraťme pozornost k názorům, jež toto dílo k tématu morálky člověka přináší.

Buridan vyložil své názory z oblasti morální filozofie in margine Etiky Nikomachovy, byl tedy určitým způsobem determinován souborem problémů, jimiž se zde zabýval Aristotelés. Nelze tedy ani porozumět Buridanovým názorům bez přihlídnutí k základním předpokladům morální filozofie Aristotelovy, vyložené v tomto spisu.

V diskusi, jež se už bezmála dvě stě let vede o problému autentičnosti tří velkých morálních traktátů, rozšířených pod Aristotelovým jménem, t. j. Etiky Nikomachovy, Etiky Eudémovy a tzv. Velké etiky,²³⁾ byla věnována pozornost i hlubokým názorovým rozporům, jež vykazuje Etika Nikomachova — ve středověku nejpopulárnější Stagiritovo dílo, věnované morální filozofii. Werner Jaeger²⁴⁾ vycházel pro svou tézi o dvou etikách Aristotelových — etice činného a etice kontemplativního života, k níž dospěl na základě vývoje pojmu FRONÉSIS — z řecké verze Etiky Nikomachovy. Avšak stejný názorový rozpor lze nalézt i v latinských středověkých nebo renesančních překladech. Tyto dvě zásadně protichůdné tendence, které jednou umožňují spatřovat v Aristotelovi stoupence názoru, že štěstí lze dosáhnout při uskutečňování kontem-

²³⁾ Diskuse, která vznikla k problému autentičnosti těchto 3 traktátů, věnovaných morální filozofii, měla svůj zdroj v potvrzení těchto skutečností: za prvé, že V.—VII. kniha Etiky Nikomachovy je totožná s IV.—VI. knihou Etiky Eudémovy, za druhé, že Magna Moralia zahrnují mnoho zlomků, jež lze nalézt jak v Etice Nikomachově, tak v Etice Eudémově. Problematikou autentičnosti etických spisů Aristotelových se zabýval již W. G. Tennemann, *Bemerkungen über die sogenannte Grosse Ethik des Aristoteles*, Erfurt 1798, který tvrdil, že Magna Moralia nejsou autentickým dílem Aristotelovým. Na obranu autentičnosti Velké Etiky vystoupil Schleiermacher v r. 1817 (*Über die ethischen Werke des Aristoteles*, otisk in: *Sämtliche Werke*, Bd. III, 1835), který naopak vystoupil s tezí, že Etika Nikomachova a Etika Eudémova byly napsány až po Aristotelově smrti. L. Spengel, *Über drei unter dem Namen des Aristoteles erhaltenen ethischen Schriften*, *Abhandlungen Münchener Akademie* 3, 1841, s. 439—551 potvrdil, že autentická je jen Etika Nikomachova, zatímco Etika Eudémova je jen přepracováním tohoto díla a Magna Moralia jsou pozdějším výtahem z Etiky Eudémovy. Tento názor byl v podstatě přijat a teprve v r. 1909 P. v. d. Mühlle, *De Aristotelis Ethicarum Eudemiorum auctoritate*, Göttingen 1909 a o tři roky později E. Kapp, *Das Verhältnis der Eudemischen zur Nikomachischen Ethik*, Berlin 1912 vyslovili pochybnosti o pořadí vzniku Nikomachovy a Eudémovy Etiky, jak je stanovil Spengel.

²⁴⁾ W. Jaeger, *Entstehungsgeschichte der Metaphysik des Aristoteles*, Berlin 1912; též, *Aristoteles, Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, Berlin 1923. Dříve než však Jaeger zformuloval svou hypotézu, objevil V. Rose zlomek Aristotelova dialogu nazvaný *Protreptikos* a zahrnutý ve stejnojmenném dialogu Jamblichově (*Aristotelis qui jerebantur librorum fragmenta*, Lipsiae 1886). Tento dialog vznikl podle Jägerova v prvním — platónském období Aristotelovy tvorby. Podle Jägerova Aristoteles nejdříve napsal *Protreptikos*, později Etiku Eudémovu a po ní Etiku Nikomachovu, kdežto Velká Etika je podle Jägerova dílem později vzniklým a neautentickým. Není tu možno sledovat dále průběh této velké diskuse, je třeba alespoň připomenout H. v. Arnima, *Die drei aristotelischen Ethiken*, *Sitzungsberichte der Wiener Akademie*, Philosophisch-Historische Klasse, Bd. 202, Hf. 2, 1924, který hájí autentičnost Velké Etiky. Od té doby orobíhala diskuse mezi stoupenci názorů Jägerových a stoupenci Arnimovými. Souhrn této diskuse viz: D. Gromska, *Wstęp* in: *Aristotelés, Etyka Nikomachejska*, Warszawa 1956, s. XXXII—XXXVI.

plativního ideálu života, a po druhé jej považovat za filosofa, který hledá štěstí člověka v jeho činném životě, byly zdrojem rozdílné interpretace Etiky Nikomachovy i velmi různorodého zdůrazňování akcentů jednotlivými komentátory.

Už v Úvodu ke komentáři vyložil Buridan svůj program, jak je třeba číst Etiku Nikomachovu a jaké problémy je třeba zdůraznit při četbě tohoto rozsáhlého a velmi složitého traktátu. Jako motto svého komentáře si vybral větu z druhé knihy Etiky, v níž Aristotelés určuje smysl a cíl všech úvah celých deseti knih. Zní takto: „Bonitatis et nobilitatis excellentiam philosophiae moralis extollit Aristoteles secundo Ethicorum, cum dicit eam esse non contemplationis gratia. Non enim, inquit, ut sciamus quid est virtus scrutamur, sed ut boni efficiamur, quia nullum utique esset proficuum eius“.²⁵⁾ Etika je tedy Buridanovi praktickou vědou, jejímž hlavním cílem je naučit člověka, jak dosáhnout jemu vlastního dobra, není vědou, jež jen usiluje poznat zásady morálního chování člověka a směřuje jen k systematizaci morálních ctností a stanovení jejich hierarchie. Uvedený citát z druhé knihy Etiky Nikomachovy je zároveň dokladem, že Buridan zaujal vědomě odlišné stanovisko vůči postoji Tomáše Akvinského, který v úvodu ke své „Sententia Ethicorum“ napsal: „Sic ergo moralis philosophiae, circa quam versatur praesens intentio, proprium est considerare operationes humanas, secundum quod sunt ordinatae ad invicem et ad finem“.²⁶⁾ Morální filozofie má podle Buridana sloužit člověku, pomáhat mu v jeho usilování o dobro, není tedy vědou o tom, co je dobré a co zlé, jak vyžaduje Tomáš.

Tento Buridanův prakticismus nachází svůj výraz nejen v první větě jeho komentáře, ale v celém Úvodu a v dalších po sobě následujících deseti knihách textu, Buridan si ovšem byl vědom toho, že se morální filozofie neobejde bez systemizace základních kategorií, bez teoretických úvah na téma ctností a jednání morálního člověka. Neučí tomu prostřednictvím příkladů, vzatých ze života a popisovaných v literatuře, jak o to usilovali spisovatelé 12. století, ale musí tvořit teorii. Avšak tato teorie, tyto úvahy na téma podstaty ctností mají mnohem menší význam než dosahování dobra, úsilí o přeměnu člověka. Jak píše Buridan: „Nobilis et excellens est virtutum speculatio“, ale „multo nobilior et multo melior est virtutum operatio“.²⁷⁾

Buridanovi jde tedy o filozofii, která učí člověka, jak má jednat, filozofii — a tu sahá Buridan k Senecovým Listům Lucilliovi — která „utváří a vzdělává ducha, upravuje život, řídí činy, ukazuje, co dělat a čeho nechat“.²⁸⁾ Jsme tak zároveň i u jednoho ze zdrojů Buridanovy inspirace, u Senecových Listů Lucillio-

²⁵⁾ Buridanus *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 7ra.

²⁶⁾ Srv. Thomas de Aquino, *Opera omnia*, 47/1—2, *Sententia libri Ethicorum*, Roma 1939, s. 3

²⁷⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 7ra.

²⁸⁾ Tamtéž.

vi, díla ve středověku velmi populárního. Buridan tedy při interpretaci Aristotelova traktátu hledal v Senecových spisech orientaci, jak mu rozumět.²⁹⁾

Proto se také na začátku jeho komentáře objevuje otázka morálních ctností: V první kvestii se ptá „utrum de virtutibus moralibus sit scientia“.³⁰⁾ Je to otázka, jež byla živě diskutována učenici v období před recepcí Aristotelovy Etiky, v době, kdy dominující úlohu v morální filozofii hrál Seneca.

Předmětem Buridanových úvah není však ctnost, ale člověk. Ne člověk jako takový, neboť v tomto smyslu je předmětem úvah antropologie, psychologie nebo přírodních věd, ale člověk jako bytost, jež se může stát šťastnou — „homo felicitabilis“, nebo člověk traktovaný jako svobodně jednajícím bytost, člověk z hlediska svého svobodného jednání — „homo in ordine ad ea, quae sibi conveniunt ut est liber“.³¹⁾

Obě tyto formulace patrně nejlépe charakterizují Buridana jako morálního filozofa. Aby však bylo možno lépe poznat jeho názory, plně porozumět smyslu obou těchto výroků, je třeba provést důkladnou analýzu jak buridanovské koncepce štěstí, tak jeho filozofie svobody.

Při formulaci svých názorů na podstatu štěstí musel Buridan v první řadě zaujmout stanovisko k problematice, kterou se Aristotelés zabývá v Etice Nikomachově, a zejména i k diskusi, kterou Aristotelés vedl s názory Platónovými, pythagorovců i Hérakleitovými. To však není všechno. Buridan se zabývá i tématem lidského štěstí po smrti (těsně svázaným s otázkou nesmrtnosti lidské duše), t. j. zaujal stanovisko v otázce, již se zabývali jak averroističtí interpreti Aristotela, tak křesťanská teologie.³²⁾ Při výkladu Aristotelovy nauky na téma štěstí usiloval Buridan o srovnání jeho názorů se stanovisky pozdějších myslitelů, zejména s názory ve středověku tak populárních filozofů, jako byli Seneca a Cicero.

A už v první otázce, v níž se Buridan zabývá podstatou lidského štěstí, je možno nalézt vliv pozdního stoicismu. V odpovědi na otázku „utrum felicitas consistit in bonis exterioribus“ Buridan podceňuje hodnotu vnějších statků pro lidské štěstí. Vnější statky nejsou s to učinit člověka šťastným. S odvoláním na Senecu píše, že to, co je nahodilé, tedy i štěstí plynoucí zvnějšku, neuspokojuje plně člověka.³³⁾

Kromě toho člověk dosahuje vnějších statků ne vždy pravým způsobem, používá často násilí nebo donucení, uchvacuje si něco pro sebe, dědí je po svých předcích. Tak člověk nedosahuje opravdového štěstí. Tohoto nejdokonalejšího lidského statku je třeba dosahovat způsobem jemu vlastním, ne cestou zla, ale

dobra. Vnějšího statku může být kromě toho použito ke zlému účelu a je také se strachem střežen.³⁴⁾

Vlastní štěstí člověka, tkvící v něm samém, je jeho posledním cílem, nemá svůj zdroj v bohatství, je nemateriální. Jedinou výjimku z tělesných statků, nezbytných pro to, aby člověk mohl dosáhnout štěstí, je zdraví. Není cílem samo o sobě, je však statkem, o nějž je třeba usilovat, zabezpečuje totiž člověku schopnost náležitého jednání.³⁵⁾

Při analýze problému štěstí Buridan konfrontuje v otázce „utrum felicitas in virtute consistat, an in operatione virtutis?“ hledisko ve středověku tak živé stoické tradice, reprezentované Senecou a Ciceronem a spatřující štěstí v ctnosti, s hlediskem Aristotelovým, pro něhož je štěstí určitým druhem „actio“, „operatio“, „energeia“, uskutečňování ctnosti.³⁶⁾ Je to nepochybně jedna z nejzásadnějších otázek, jimiž se Buridan ve svém komentáři zabývá. Týká se samé podstaty jak senecovské, tak aristoteléské filozofie štěstí. Seneca, tak jak reprodukuje jeho názory Buridan, tvrdí, že štěstí je totožné s ctností, ctnostný člověk je ipso facto člověk šťastný. Aristotelés, tak jak jej chápe Buridan, je opačného názoru. V ctnosti spatřuje správnost jednání, štěstí není totožné s ctností, je jejím uskutečňováním, neboť člověk nemůže být šťastným, nestaral-li se o to. Štěstí nelze dosáhnout v nečinnosti, být šťastným znamená žít a jednat podle návodu ctnosti, ne být jen ctnostným. Dokonalejší je totiž statku užívat, než jej vlastnit. Dokonalejší je jednat podle doporučení ctnosti, než být jen způsobilý k takovému jednání. Na olympijských hrách nezískávají věnec nejsilnější a nejlepší, ale jen ti z nich, kteří bojují.

Buridan kolísá při řešení tohoto velmi zajímavého a podstatného problému Aristotelovy filosofie. Píše: „Haec questio... videtur michi valde difficilis“ — nakonec však dává za pravdu Aristotelovi. Dokonalejší je totiž jednání opravdu ctnostné a tudíž volba mezi dobrem a zlem, než způsobilost ctnostné činy vykonávat. Člověk může dokonce podle Buridana dobře jednat, aniž by měl způsobilost k dobrému jednání, aniž by měl ctnost, aniž by měl v úmyslu dobře jednat. Člověk je při uskutečňování morálních rozhodnutí, jak o tom ještě bude řeč, svobodný, dosahuje ctnosti — způsobilosti při uskutečňování rozhodnutí, a tak je ctnostné jednání dokonalejší než ctnost.³⁷⁾

Při řešení tohoto vážného problému ve prospěch Aristotela se Buridan vyslovuje i pro „morální dynamismus“, hluboce zakořeněný v jeho metafyzice. Štěstí je totiž určitým typem aktivity, charakterizovaným uskutečňováním svobodných rozhodnutí podle rady rozumu, vedoucím k stále větší dokonalosti v takovém „jednání“.³⁸⁾

²⁹⁾ L. Aenaei Senecae Opera omnia, t. 3, Lipsiae 1892, s. 37—39. — Český překlad L. Annaeus Seneca, Výbor z listů Lucilioví, Praha 1969

³⁰⁾ Buridanus, Quaestiones, rkp. BJ 664, f. 7 ra; rkp. BJ 658, f. 2a.

³¹⁾ Buridanus, Quaestiones, rkp. BJ 664, f. 9b, rkp. BJ 658, f. 5b.

³²⁾ J. Buridanus, Quaestiones in De anima, Parisiis 1516—18, f. 24r—24v, 43 r.

³³⁾ Buridanus, Quaestiones, rkp. BJ 664, f. 12b; rkp. BJ 658 f. 10va

³⁴⁾ Tamtéž.

³⁵⁾ Buridanus, Quaestiones, rkp. BJ 664, f. 12vb; rkp. BJ 658, f. 11va

³⁶⁾ Buridanus, Quaestiones, rkp. BJ 664, f. 13b; rkp. BJ 658, f. 12va

³⁷⁾ Buridanus, Quaestiones, rkp. BJ 664, f. 13b—14vb; rkp. BJ 658 f. 12va—15a; rkp. BJ 664 f. 19b; rkp. BJ 658, f. 23a

³⁸⁾ Aristoteles, Et. Nic. 1174 b 14—23, 31—33, 1176a 10—11; 1177 a 11; 1098 a 7—15

Jak již bylo výše zmíněno, musel Buridan při komentování Etiky Nikomachovy zaujmout stanovisko k diskusím, jež v ní Aristotelés vedl se svými předchůdci. Buridan se tedy — následuje tak Aristotela — vyslovil proti platónské koncepci, podle níž plné lidské štěstí spočívá v kontemplativním styku s absolutním, od vši tělesnosti odděleným dobrem. Naproti tomu zdůraznil nezbytnost hledání zdrojů štěstí v činnosti podle rozumu. To a nikoliv abstraktní poznání idejí umožňuje člověku žít a zdokonalovat se v konkrétním světě jednotlivého. Dobro — podobně jako lidské štěstí — není jednoznačné, není možno hovořit o jednotě dobra chápané ve smyslu, že by dobro mělo jen jednu formu. Existuje sice jedno obecné dobro, které je zdrojem všeho, co je dobré, ale individuální dobro člověka je analogické vzhledem k prvnímu dobru. Buridan ve svém komentáři velmi silně podtrhuje tuto individuálnost lidského dobra, skutečnost, že lidské štěstí je třeba chápat jako cíl individuálních, každému člověku vlastních usilování, ne jako jednu obecnou kategorii, pojímanou stejným způsobem všemi lidmi.³⁹⁾ Buridan, mluvě o štěstí, potvrzuje, že jeho dosažení je obtížné a je pro člověka spojeno s překonáváním těžkostí.⁴⁰⁾

Připouští sice, že člověk není jedinou příčinou svého štěstí — příčinou lidského štěstí je mu i Bůh, který je obecnou příčinou všeho, co existuje, a tedy i štěstí. Bůh dává sice podle Buridana člověku štěstí, ale toho nemůže být dosaženo bez úsilí a stálého cvičení. Určité ctnosti jsou sice člověku dány Bohem, ale, jak zdůrazňuje Buridan ve svém komentáři: „my však... filozoficky hovoříme o takovém štěstí, jež je nám dosažitelné v tomto životě podle lidské přirozenosti a podmínek lidského života“.⁴¹⁾

Buridan se tu dotýká problému Boží všemohoucnosti, jenž byl v té době tak živě diskutován díky Scotovi a Ockhamovi. Je charakteristické, že se o něm nešíří. Omezuje se jen na konstatování, že Bůh je „causa universalis et primaria“. Při dalším promýšlení této otázky zdůrazňuje jen jeden aspekt tohoto problému: Bůh je vlastním a zásadním předmětem štěstí, avšak jeho kontemplace je lidem dostupná jen díky obrovskému vypětí: „Dat Deus omne bonum, sed non per cornus taurum“.⁴²⁾ Buridan se tedy — nejsa teologem, což mnohokrát ve svém komentáři zdůrazňuje — vyhýbá této problematice; zakázané pařížským profesorem artistické fakulty.⁴³⁾

Zatím byla řeč o štěstí bez určení toho, zda má jít o štěstí věčné, nebo o štěstí člověka, nacházejícího se „in via“. Buridan se ptá, zda může člověk dosáhnout opravdového štěstí v pozemském životě, a dotýká se tak problému ve stře-

³⁹⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 16a—b; rkp. BJ 658 17a—vb

⁴⁰⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 20va, rkp. BJ 658 f. 25b

⁴¹⁾ „... nos autem phylsophice loquamur de felicitate secundum quod est nobis ac quisibilis in hac vita secundum nature et conditionis humane cursum“ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 20rb; rkp. BJ 658, f. 25va—vb a rkp. BJ 664 f. 19b; rkp. BJ 658, f. 23a—b

⁴²⁾ Tamtéž

⁴³⁾ H. Denifle — E. Chatelain, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, t. 1, Paris 1889, s. 499—500

dověku velmi často diskutovaného, problému, který nevyplývá přímo z textu Etiky Nikomachovy a je na pomezí teologie a filozofie.⁴⁴⁾

Podle teologů, jak píše Buridan, existuje štěstí dvojího druhu. Jedno je výsledkem zásluh (felicitas meritoria), druhé je výsledkem odměny (felicitas praemiatoria). Aristotelés — podle Buridana — mluví o štěstí vyplývajícím ze zásluh člověka, neboť zdrojem štěstí je ctnostné jednání. Takové štěstí je člověku dostupné v pozemském životě,⁴⁵⁾ zatímco „felicitas praemiatoria“ až po smrti. Ne všichni se však shodují, zda vůbec může existovat takové štěstí. Jsou totiž tací filozofové, kteří tvrdí, že štěstí po smrti tkví jen v paměti jiných lidí.⁴⁶⁾ Tato diskuse má své oprávnění in margine Aristotelových úvah, neboť jedni z interpretů jeho děl (stoupenci Alexandra z Afrodisiady) tvrdí, že rozum, bez něhož duše nic nepoznává, podléhá zcela zániku, jiní soudí — Buridan má na mysli stoupence Averroovy — že po smrti se rozum odděluje od ostatních mohutností duše a je věčný.⁴⁷⁾ Při úvahách o tomto problému srovnává Buridan neustále hledisko teologů, zdůrazňujících nahodilost lidského štěstí v dočasném životě a stavících proti němu plnou dokonalost po smrti,⁴⁸⁾ s hlediskem Aristotelovým, který soudí, že není možno vypovídat o věcech příštích a že štěstí přísluší člověku jen dotud, pokud žije.⁴⁹⁾ Jde tedy o konfrontaci specifického řeckého humanismu s hlediskem křesťanské teologie; konfrontaci, jež se tak výrazně projevila v okamžiku recepce Etiky Nikomachovy, třebaže tento problém postíheli řečtí komentátoři Aristotela již dříve.

Podle Buridana Aristotelés nikdy nemluvil o celkovém štěstí. Byl si vědom jeho neúplného charakteru, a proto ho vždy spojoval s úsilím člověka,⁵⁰⁾ nemluvil o štěstí v budoucím životě, tento problém vytyčili teprve jeho interpreti a spojili ho těsně s problémem nesmrtnosti lidské duše, ve středověku živě diskutovaným.⁵¹⁾

Když se hovoří o štěstí jako o jednání „secundum virtutem perfectam“, je třeba se tázat, čím je Buridanovi ctnost, jak chápe tuto nezbytnou podmínku štěstí člověka. Buridan tu soudí, že v lidské přirozenosti jsou predispozice k tomu, aby se člověk stal ctnostným. Tyto vrozené dispozice jsou rozvíjeny díky vědění, vytvářením návyků se pak zdokonalují.⁵²⁾ Užitím tohoto trojího rozdělení — Buridan uvádí, že člověk má ctnost „per naturam, per doctrinam et per

⁴⁴⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 21a; rkp. BJ 658, f. 25vb

⁴⁵⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 21a—b; rkp. BJ 658, f. 25b

⁴⁶⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 21b; rkp. BJ 658, f. 26b—va

⁴⁷⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 21b; rkp. BJ 658, f. 27va

⁴⁸⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 21va—vb; rkp. BJ 658, f. 27a—b

⁴⁹⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 21vb; rkp. BJ 658 f. 27b

⁵⁰⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664 f. 21a—b; rkp. BJ 658 f. 26b—va

⁵¹⁾ Z tohoto hlediska o problematice štěstí psal R. A. Gauthier, *Trois Commentaires „averroistes“ sur l'Ethique à Nicomaque*, Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge 22-23, 1947—1948, s. 253—269.

⁵²⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 25va; rkp. BJ 658, f. 33vb

⁵³⁾ Aristoteles, *Et. Nic.*, 1103 a 24—26; český překlad A. Kříže: *Aristoteles, Etika Nikomachova*, Praha 1937, s. 26.

consuetudinem“ — se vyrovnává s hlediskem Aristotelovým, který sice soudil, že „ctnosti nejsou nám dány ani od přirozenosti ani proti přirozenosti“, ale také tvrdil, že „máme přirozenou vloh, abychom jich nabyli, zvykem pak se do konávají“.53]

Když Buridan hovoří o tom, že člověk má skryté predispozice k ctnostnému životu, snaží se zároveň zdůvodnit svůj názor převedením do roviny metafyziky a srovnáním mezi „inchoatio formae in materia“ a „inchoatio virtutis“. Po důkladné analýze problému došel k závěru, že možnost být ctnostným je člověku vrozenou (inchoative) predispozicí.54] Impuls k ctnostnému životu člověk získává díky morálce (doctrina moralis)55] a cvičení návyků umožňuje rozvinout (perfective) ony predispozice, tkvící v jeho přirozenosti.56]

Ponechme však stranou metafyzický aspekt otázky a obraťme pozornost na neobyčejně reálný problém, totiž na kontrapozici přirozenosti tomu, co odvisí od vůle. Je totiž třeba se zeptat, zda člověk, zdokonalující získáváním návyků své predispozice být šťastným, tak činí díky své přirozenosti anebo svobodným způsobem.57] Zde Buridan podává přehled argumentů pro jedno i druhé řešení a nezaujímá jasné stanovisko. Říká, že ctnost může předcházet ctnostné jednání, i připouští druhou možnost, že lidské, svobodně vykonávané činy vedou k vytvoření ctnosti v člověku.58] V jiném kontextu však jasně zdůrazňuje, že „virtus generatur ex actibus“, neanalyzuje ale přesně, jak se tak děje.59] Lidské jednání není materiální příčinou ctnosti, není ale ani něčím, co ctnosti odporuje; je přitom téhož druhu, neboť dokonalost vzniká díky jednání, jednáním člověk získává stále větší způsobilost k vykonávání ctnostných činů.60] Tyto činy nemají jiné příčiny než je sám člověk, jsou uskutečňovány samovolně: „Actio vel motus...agens ipsa product“61]

Nadto zdroje této aktivity tkví v samém člověku, v jeho žádostivosti, jež je jednou z mohutností duše. Člověk jednající prostřednictvím své vůle samostatně volí, neboť vůle není schopna jen přijímat, ale podle Buridana může spontánně jednat, uskutečňujíc, jak se o tom v následujícím textu zmíníme, samostatné akty volby: jakožto činná mohutnost člověka svobodně uskutečňuje možnost jeho jednání.62] Toto jednání spočívá v neustálých spontánních uskutečňováních volby, jež v člověku vytvářejí způsobilost ke stále lepšímu jednání.63]

Štěstí člověka spočívající na uskutečňování voleb je funkcí lidské vůle, podporované rozumem; člověk sám skrze sebe — svou vůlí neomezeně, svobodně

54] Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 26a; rkp. BJ 658, f. 34b—va

55] Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 26a; rkp. BJ 658, f. 34va

56] Tamtéž

57] Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 26a—b; rkp. BJ 658, f. 34 va

58] Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 26b; rkp. BJ 658, f. 34vb, Sr. pozn. 55]

59] Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 27a; rkp. BJ 658, f. 36b

60] Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 27a—b; rkp. BJ 658 f. 36a—va

61] Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 27b; rkp. BJ 658, f. 36va

62] Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 27b; rkp. BJ 658, f. 36vb

63] Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 29a; rkp. BJ 658, f. 39vb

a spontánně uskutečňuje určité jasně stanovené činy. Tak, jak tedy tuto otázku chápe Buridan, existuje nerozdělitelný svazek mezi člověkem, kterého označuje jako „felicitabilis“, a člověkem, jednajícím „in ordine ad ea, quae sibi conveniunt ut est liber“.

Než se však pokusíme objasnit smysl buridanovské formulace „homo in ordine ad ea, quae sibi conveniunt ut est liber“, obraťme pozornost na problém oné aktivity, jež je podle Buridana typická pro člověka. Vyplývá z Buridanovy koncepce lidské duše, naznačené v jeho „*Quaestiones longae Ethicorum*“. Duše jako celek má svou složku činnou a receptivní; v ní spočívá zdroj uskutečňování jejích procesů (potentia activa), je sama hybnou příčinou své činnosti a kromě toho je sama schopna přijímat poznatelné formy nebo uskutečňovat určitý cíl jednání (potentia passiva), je konečně sama nositelem změn a procesů.64] Duše je tedy sama principem své činnosti a na ní záleží, v jakých vztazích zůstane vzhledem k vnějšímu světu. Podle Buridana aktivním prvkem v člověku není jen jeho rozum, ale rovněž a ve stejné míře i jeho vůle.65] V této koncepci lidské aktivity lze nalézt Avicennův vliv, jenž zdůrazňoval nejen existenci činného a receptivního rozumu, ale i činné a receptivní vůle. Do téže tradice lze počítat i Bonaventuru, který zdůrazňuje, že člověk sám je pánem svých činů, jež nepodléhají jen rozumu, ale především vůli. Rozum navrhuje vůli předmět její žádostivosti, vůle pak sama svým souhlasem nebo odmítnutím demonstruje svou aktivitu.66] Tuto myšlenku prohloubil Gauthier z Bruges, který rozlišoval mezi přirozenou vůlí a svobodnou vůlí, uskutečňující volbu. První z nich jakožto trpná mohutnost směřuje ke všemu, co je dobré. Druhá jakožto svobodná je principem jednání, nemusí směřovat k předmětu, jenž jí byl navržen. Postupuje „sicut rex in regno“, který vyslechne rady svých rádců a potom přijme rozhodnutí na těchto radách nezávisle.67] Vůle, jak si představuje Gerard z Abbeville, iniciuje jednání člověka a více jedná sama, než podléhá jednání zvnějšku. Podle Henrica z Gentu je vůle „universalis et primus motor in toto regno animae“ jsouc sama paní své činnosti.68]

Jak je tedy vidět, koncepce činné a receptivní vůle má svůj zdroj v pojetí vůle a svobody, vyplývající z koncepce kontrapozice řádu přírody řádu svobody. Krajními představiteli tohoto směru, pokud jde o koncepci svobodné vůle, byli J. Duns Scotus a W. Ockham. V tomto světle je třeba pohlížet na buridanovskou formulaci „homo felicitabilis“ a rovněž je třeba mít na mysli zmíněnou kontrapozici při posuzování druhé formulace: „homo in ordine ad ea, quae sibi conveniunt ut est liber“.

64] Buridanus *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 189va; rkp. BJ 658, f. 107b

65] Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 42a—b; rkp. BJ 658, f. 63vb—64b

66] O. Lottin, *Psychologie et morale*, t. 1, Gembloux 1957, s. 88, 90, 137

67] Gauthier de Bruges, *Les „Quaestiones disputatae“*, ed. E. Longpré, Louvain 1928; srv. též Lottin, *Psychologie, l. c.*, s. 243—247.

68] Henricus Gandavensis, *Quodlibeta*, Venezia 1708, f. 20va—21ra

Je nesporné, že při řešení otázky svobody člověka byl Buridan určitým způsobem determinován Aristotelem, jenž sice ve své Etice Nikomachově nemluvil přímo o problému svobody člověka, ale vyložil problematiku volby. Aristotelés však nebyl jediný, kdo Buridana, pro něhož se problematika svobody stala jednou z centrálních otázek morální filozofie, inicioval. V době, kdy Buridan, magister artium, přistupoval k této otázce ve svém komentáři k Etice, byl svědkem neobyčejně živých sporů, jež se na téma problému svobody rozvíjely na teologických fakultách pařížské a oxfordské univerzity. Zde je třeba hledat druhý zdroj Buridanovy inspirace: jak vyplývá z jeho komentáře, měl Buridan o těchto otázkách, řešených teology a živě diskutovaných v jeho době, dobrý přehled.

Než začneme vyjasňovat smysl buridanovské nauky o svobodě, je třeba si uvědomit rozdíl mezi problémem svobody a problémem svobody volby. Zatímco Aristotelés hovořil o možnosti uskutečnění volby a o nezávislosti, vyplývající z faktu rozumového poznání, jež slouží člověku,⁶⁹⁾ středověcí autoři zdůrazňovali otázku svobody člověka ve smyslu absence přinucení — dokonce i ze strany Boha, nezávislosti rozhodování, možnosti sebeurčení sama sebe, ve smyslu člověku sloužící spontánnosti chtění a svobody tužeb, svobody výběru směrů činnosti, ale zároveň i jako vykoupení člověka od hříchu a zatracení.⁷⁰⁾

Buridan, střetávající se při komentování Etiky Nikomachovy s otázkou možnosti dosažení štěstí na základě vlastního svobodného rozhodnutí, se ve svém komentáři hlavně zamýšlí nad problémem volby a tyto úvahy se staly východiskem k řešení problematiky svobody a nezávislosti člověka.

Buridanův názor o svobodné vůli byl dlouhou dobu spojován s historkou o oslu, před nějž byly postaveny dvě misky s ovsem. Osel nebyl s to se rozhodnout pro jednu z nich, a tak zemřel hladu.⁷¹⁾ Jak tedy není těžké postřehnout, Buridanova filozofie svobody byla ve vědomí myslitelů po dlouhé věky spojována se svobodnou volbou. Omezoval se však skutečně Buridan při pojednávání problému lidské svobody jen na tuto otázku?

Když se hovoří o svobodě člověka, o tom, že člověk činí svobodná rozhodnutí, je třeba si uvědomit, která z mohutností duše, zda rozum či vůle se podílely na uskutečňování svobodné volby a která z těchto mohutností je tak obdařena větší svobodou.

Úvodem je třeba si uvědomit, že Buridan zastával augustinské stanovisko, podle něhož jsou všechny jednotlivé mohutnosti duše vlastně totožné a ve svém souhrnu jsou totožné se substancí duše, a nepřipouštěl reálný rozdíl mezi vůlí, rozumem a duší. Nazývá duši rozumem, když je činnou po stránce poznání, nebo ztotožňuje duši s vůlí, když touží po dobru.

⁶⁹⁾ Aristoteles, *Et. Nic.*, 1112 a 13—18

⁷⁰⁾ E. Gilson, *Duch filozofii středověké*, Warszawa 1959, s. 278.

⁷¹⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 42a—b; rkp. BJ 658, f. 63vb—64b

Podle Buridana je duše ve svých poznávacích i snahových aktech činná i receptivní; lze tedy hovořit o činném i potenciálním rozumu, jako o činné a receptivní vůli. Činný charakter duše spočívá v samostatné volbě cílů, při níž je duše zdrojem svého uskutečňování. Činnost této činné složky duše předchází přijetí poznávacích i volních obsahů; není determinována vnějšími činiteli a je tak svobodná. Zásada svobody člověka je tudíž seberealizujícím prvkem jeho činnosti. Proto též aktivní činnost, mající sama v sobě princip svého pohybu, přivádí člověka ke štěstí. „Homo felicitabilis“, člověk, jenž se může stát šťastným, je člověkem, uskutečňujícím činnou, v něm spočívající možnost; svou stálou aktivitou je sám podnětem své činnosti.

Je však v této aktivní lidské činnosti podle Buridanovy filozofie zachována plná rovnováha mezi vůlí a rozumem, nebo Buridan přiznává prvenství jedné z těchto dvou složek, z nichž se konstituuje lidská duše? Přiznává prvenství vůli nebo rozumu?⁷²⁾

Než odpovíme na tuto otázku, je třeba uvážit tu skutečnost, že Buridan přiznává nejen rozumu, ale i vůli jak receptivní, tak i aktivní charakter. Buridan tak spojuje ve výkladu své teorie stanovisko Bonaventurovo, který se domnívá, že vůle je aktivní mohutností člověka a rozum je jí podřízen, se stanoviskem Tomáše Akvinského, podle něhož je vůle receptivní mohutností a rozum je činný. Zdůraznění činného charakteru vůle u Buridana prokazuje vliv tzv. františkánské školy, akcentující spontánnost a indeterminismus jednání vůle; na druhé straně činí Buridan, zdůrazňující i činný charakter rozumu, ústupky morálnímu intelektualismu, a tedy Tomáši Akvinskému.⁷³⁾

Četba Buridanova komentáře Etiky Nikomachovy ukazuje, že velký vliv na jeho stanovisko měla odsouzení určitých aristotelovských a averroistických článků pařížským biskupem S. Tempierem v r. 1270 a 1277⁷⁴⁾, který zároveň ostře vystoupil i proti tezi o striktní determinovanosti lidské vůle. Hřích a zásluha, jak tvrdí teologové, záleží na člověku a v tomto smyslu je člověk svobodnou bytostí. Buridan zastává tuto tezi a je si dobře vědom, že opačný názor je „velmi nebezpečný“ — „periculosus valde“: jak z hlediska víry, tak podle Aristotelova

⁷²⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 42a—b; rkp. BJ 658, f. 63 vb—64b

⁷³⁾ O. Lottin, *Psychologie*, I. c., s. 235.

⁷⁴⁾ Odsouzení z r. 1270, art. 3.: „Quod voluntas hominis ex necessitate vult vel eligit“. Srv. Denifle, *Chartularium*, I. c., s. 486, nr. 432. Odsouzení z r. 1277, art. 22.: „Quod felicitas non potest a Deo immitti immediate“; art. 23.: „Quod dicere Deum dare felicitatem uni et non alii, est sine ratione et figmentum.“ Srv. Denifle, *Chartularium*, I. c. s. 543—558, nr. 473. Buridan si byl dobře vědom toho, že v třetí knize jeho komentáře lze nalézt výpověď toho druhu: „Item possibile est erroneum esse iudicium intellectus quod est malum apparere bonum, igitur tunc voluntas erit necessitata ad peccandum scilicet ad complacentiam in re mala, quod est inconveniens. Item hec opinio sustinere articulos parisienses condemnatos, quorum unus est quod voluntate existente in tali dispositione, in qua nata est moveri et movente sic disposito secundum quod natum est movere, dicere quod impossibile est voluntatem non velle. Alius articulus est dicere quod appetitus cessantibus impedimentis, necessario movetur ab appetibili, error de intellectivo“. Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 43va—43vb; rkp. BJ 658, f. 66va—66vb

učení jej není možno považovat za pravdivý. Zároveň se však takto Buridan staví proti tezí o Boží všemohoucnosti, determinující jednání člověka.⁷⁵⁾

V čem však spočívá tato svoboda člověka? Buridan jmenuje devět podmínek různého typu, nezbytných k získání svobody sloužící člověku: za prvé je člověk svobodný, má-li „jemnější“ strukturu těla, které mu umožňuje snazší poznání; za druhé člověk bohatý je svobodnější než člověk chudý; za třetí člověk musí být nezávislý na zděděných společenských předsudcích; za čtvrté — to je svázáno s první podmínkou — člověk musí mít jemnost a moudrost rozumu; za páté člověk musí ovládat svůj temperament; za šesté svoboda záleží v co nejplněnější realizaci možností člověka, jak jsou dány jeho postavením v rámci ontologické hierarchie; za sedmé svoboda spočívá ve schopnosti překročení přirozeného řádu; za osmé svoboda tkví v možnosti ovládat nutnost, která je dána přirozeností věcí; a konečně devátá podmínka je schopnost vládnout prostřednictvím vůle nad přírodou a nad zákony, jimž podléhá.⁷⁶⁾ Jak tedy vidíme, nejvyšší druh svobody spočívá podle Buridana ve sféře vůle. Je však třeba se zeptat, jak člověk jakožto svobodný jedná, zda je jeho svoboda svázána se sférou činnosti rozumu či též se sférou činnosti vůle. Je třeba se zeptat, jaké místo zaujímá Buridan ve velké diskusi, jež se ve 14. stol. rozvinula na téma úlohy vůle v morálním životě člověka.

Při analýze problematiky svobody Buridan na začátku řeší otázku svobodné volby; ptá se, zda je možné, aby vůle směřovala jednou v takovém směru a podruhé ve směru opačném; zda vůli přísluší svoboda volby — „libertas oppositio-nis“ nebo jinak „libertas contradictionis“? Jinak řečeno, zda je člověk svobodný v aktu volby?⁷⁷⁾

V odpovědi na tuto otázku Buridan potvrzuje, že člověk realizuje takovou volbu bez přinucení, že princip svobody člověka, jak o tom byla zmínka výše, tkví v něm samém.⁷⁸⁾ Tato svoboda však není absolutní, podle Buridana člověk nemůže směřovat ke zlu — pokud jde o konečný cíl, člověk vždy musí směřovat k dobru, vždy je determinován nezbytností dobra. Poznává-li náležitě, musí směřovat k náležitému dobru, ale volba cest a prostředků, jež k němu vedou, záleží na něm samém a v tom smyslu je svobodný.⁷⁹⁾ Je tu možno uvést dosti známý příklad takové svobody volby: podle Buridana si může člověk mířící z Paříže do Avignonu vybrat jednu z několika cest, jež tam vedou (v tomto případě svoboda volby slouží výhradně člověku); může odmítnout všechny známé ces-

ty, může se rozhodnout pro jednu z nich, nebo může odložit rozhodnutí na jin-dy.⁸⁰⁾ Tou mohutností, s jejíž pomocí člověk realizuje takové rozhodnutí volby, je nepochybně lidská vůle.⁸¹⁾ Podívejme se však, jak probíhá tento proces rozhodování z hlediska psychologie lidského jednání.

Jak jsme se výše přesvědčili, je u Buridana jak vůle, tak i rozum činný i re-ceptivní.⁸²⁾ Rozum ve styku se světem přijímá poznatelné obsahy věcí a zůstává v tomto smyslu potenciálním k předmětu svého poznání; při postupném předkládání těchto poznatelných obsahů vůli však plní vůli ní funkci činnou. Podobně vůle zůstává potenciální vzhledem k rozumu, když od něj získává informace o předmětech, jež si má vybrat; stává se však aktivní silou, když realizuje sa-motný akt volby mezi jednou a druhou možností.

Vůle není determinována rozumem, který před ní staví různé možnosti, svo-boda volby jí náleží v té míře, jak jest aktivní a jak jest sama s to se rozhod-nout k aktu volby.⁸³⁾

Jak je zřejmé, akt poznání předmětu předchází akt svobodné volby; vůle mu-sí být informována aktem rozumu o hodnotě předmětu, který má požadovat.⁸⁴⁾ Napřed vůle pocituje uspokojení nebo neuspokojení, jež však není jejím vlast-ním aktem. Je to, jak tvrdí Buridan, „první akt“ vůle, v jehož důsledku ještě ani nepřijímá ani neodmítá daný předmět. Předkládá-li rozum vůli určitý předmět jako něco dobrého, vyvolává okamžitě ovšem akt jejího uspokojení, a naopak kaž-dé zlo vyvolává její neuspokojení. Jsou to však první spontánní reakce vůle, jež nejsou svobodnou volbou — ta se realizuje v „druhém aktu“. Vůle se projevu-je při volbě jako aktivní mohutnost, volba je aktem přijetí nebo negace, usku-tečňovaným činným způsobem.⁸⁵⁾ Vůle není činná díky svým prvním intuicím dobra nebo zla, není tak ani svobodná, neovládá první dojmy; její svoboda a mo-hutnost se manifestuje až v druhém aktu, spočívajícím na svobodném a aktiv-ním odmítnutí nebo přijetí předmětu, předkládaného jí rozumem.⁸⁶⁾ V tomto druhém aktu je vůle skutečně volná, je vládkyní nad svým jednáním, má svo-bodu rozhodnout se pro opak — „libertas oppositio-nis“.⁸⁷⁾ Je totiž mnoho věcí, jež se na první pohled zdají dobré, ale ve skutečnosti jsou zlé, i naopak. Člověk nemůže tedy jít za svými prvními intuicemi. Druhý akt je dán vůli proto, aby se mohla vyhnout nevhodné volbě. Člověk tak přijme nebo odmítne určitý před-mět: může díky této „libertas oppositio-nis“ prozkoumat a ocenit všechny hod-noty předmětu, aby mohl akceptovat to, co je opravdu lepší, a odmítnout to, co je vpravdě horší.⁸⁸⁾

⁸⁰⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 39a; rkp. BJ 658, f. 58b

⁸¹⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 39a

⁸²⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 40vb; rkp. BJ 658, f. 61b

⁸³⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 41a; rkp. BJ 658, f. 62a

⁸⁴⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 40a; rkp. BJ 658, f. 61va

⁸⁵⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 40a; rkp. BJ 658, f. 61va

⁸⁶⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 43vb; rkp. BJ 658, f. 67a

⁸⁷⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 43vb; rkp. BJ 658, f. 66vb

⁸⁸⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 43b—43va; rkp. BJ 658, f. 66b

⁷⁵⁾ „Sed haec opinio est gravis periculosa valde, et in fide et in moribus nec esse vi-detur de intentione Philosophi, cum dicat ipse quod operationum a principio usque ad finem domini sumus habituum autem principii, et an dixerat, in quibus enim in nobis operari et non operari, et in quibus non“. Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 39vb; rkp. BJ 658, f. 59va—59vb

⁷⁶⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 180b—va; rkp. BJ 658, f. 322b

⁷⁷⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 38vb; rkp. BJ 658, f. 57vb

⁷⁸⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 181vb; rkp. BJ 658, f. 323vb

⁷⁹⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 39a; rkp. BJ 658, f. 58a

Může však vůle, volící mezi dvěma předměty, z nichž jeden je lepší než druhý, odmítnout lepší a přiklonit se k horšímu?⁸⁹⁾ Někteří, jak píše Buridan, tvrdí, že vůle je svobodná a může si vybrat menší dobro dokonce tehdy, když rozum dokončí ocenění všech faktorů určujících předměty, mezi nimiž vůle vybírá;⁹⁰⁾ jiní soudí, že vůle směřující k dobru musí vždy vybrat větší dobro.⁹¹⁾

Buridan zaujímá prostřední stanovisko. Tvrdí, že vůle nemůže směřovat k menšímu dobru, ale to se týká momentu ocenění. V jiném čase může uskutečnit takovou volbu, protože tehdy již toto ocenění nezavazuje. Vůle může přestat pátrat po větším dobru a tehdy je člověk s to volit dobro menší.⁹²⁾

Na druhé straně však, třebaže vůle směřuje k dobru, nemusí vybrat to, co je lepší. Může svůj soud odložit, a protože je svobodná, může rozumu přikázat, aby dokončil ocenění toho, co je horší a co lepší.⁹³⁾ A tak může vůle vybrat menší dobro jen tehdy, když byla uvedena v omyl, nemusí však volit větší dobro, může akt volby odložit. Přijetí stanoviska tohoto druhu je, jak píše Buridan, nezbytné, aby byla zachována svoboda vůle. Bylo-li však ocenění dokončeno, musí vůle volit to, co je lepší, neboť sama ze sebe směřuje k dobru.⁹⁴⁾

Vůle je tedy svobodná, není determinována. Buridan však určuje, jak vůle své akty ovládá. Vůle může nechtít (*non velle*) to, co jí rozum ukazuje jako dobro, ale může i ne nechtít (*non nolle*) to, co rozum oceňuje jako zlo, může odložit svůj soud.⁹⁵⁾ Kromě toho může odložit své jednání (*posse non velle*), nemá-li jasnou představu o tom, co je dobré a co zlé.⁹⁶⁾ Konečně může chtít (*velle*) i to, co bylo uznáno za zlé, a odmítnout to, co bylo uznáno za dobré, ale jen v tom případě, když nebylo ocenění zcela dokončeno a rozhodnutí se opírá o částečný soud.⁹⁷⁾

Jak je tedy na základě těchto úvah zřejmé, je vůle — třebaže je svobodná — svázána s oceněním rozumu, závisí na jeho předchozím hodnocení. Je determinována rozumem tou měrou, že může chtít jen to, co rozum uznal za dobré. Protože však rozum může mít pochybnosti, může vůle odložit akt chtění nebo se může opírat o částečný soud rozumu a volit zdánlivé dobro. Nikdy však nemůže volit to, co je zlé, neboť to je proti přirozenosti vůle.

Vůle je tedy svobodná v aktu volby, má „*libertas oppositionis*“, neboť, třebaže se opírá o soudy rozumu, má schopnost jimi disponovat.

Člověk má svobodu dvojího druhu: svobodu označovanou „*libertas oppositionis*“ a svobodu nazývanou „*libertas finalis ordinationis*“; tj. svobodu volby,

⁸⁹⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 44a; rkp. BJ 658, f. 67a—b

⁹⁰⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 44a; rkp. BJ 658, f. 67b—va

⁹¹⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 44b; rkp. BJ 658, f. 67vb

⁹²⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 44vb; rkp. BJ 658, f. 68va

⁹³⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 44vb, rkp. BJ 658, f. 68va—vb

⁹⁴⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 44vb; rkp. BJ 658, f. 68vb

⁹⁵⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 45b; rkp. BJ 658, f. 69rb

⁹⁶⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 45b; rkp. BJ 658, f. 69vb

⁹⁷⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 45b; rkp. BJ 658, f. 69vb—70a

v níž rozhodující roli hraje vůle, a svobodu snahy ve směru vytčeném rozumem. Je třeba se nyní zeptat, zda lidská duše a tedy člověk je svobodnější, když poznává nebo když usiluje; zda svobodnější jsou akty rozumu nebo akty vůle. Buridan se táže v druhé kvestii X. knihy: „*Utrum anima producat actum volendi liberius quam actum intelligendi*“.⁹⁸⁾ Při posuzování této kvestie je opět třeba mít na zřeteli, že podle Buridana je lidská duše jak činná, tak receptivní. Když však Buridan staví otázku takto, chce tím zdůraznit, že v tomto případě mu jde o činnou stránku duše, o její aktivní činnost, ne o to, zda je svobodnější rozum, přijímající poznatelné obsahy, nebo vůle, přijímající od rozumu předmět svých snah.⁹⁹⁾ Buridana tedy zajímá aktivní stránka duše.

Při řešení tohoto problému srovnává dva druhy svobody, tkvící v člověku: „*libertas finalis ordinationis*“ s „*libertas oppositionis*“.¹⁰⁰⁾ Když píše o svobodě volby — „*libertas oppositionis*“, zdůrazňuje, že vůle v této činnosti ovládá své jednání, a to proto, že v aktu volby je svobodná, neboť žádná jiná mohutnost duše nemá takovou svobodu jako ona; za druhé v aktu volby vůle opravdu svobodně chce i nechce; za třetí akt příjemnosti či nechuti, tj. první akty vůle, nejsou akty svobodnými; za čtvrté vůle vskutku svobodně přijímá nebo odmítá předmět, předkládaný jí rozumem; za páté je skutečně svobodným akt lásky, který je aktem vůle; za šesté radost z dobré volby i smutek provázející volbu špatnou jsou důsledkem opravdu svobodného aktu vůle. Avšak — s výjimkou výše zmíněného — vůle v určitých případech zcela svobodná není.¹⁰¹⁾

Porovná-li se role, kterou hraje vůle v aktu volby, s rolí rozumu, je třeba potvrdit, že vůle je aktivnější a převyšuje akt rozumu, neboť jej může odložit. Buridan je tedy voluntaristou, pokud jde o akt volby. Pokud však jde o svobodu člověka vytyčovat si cíle jednání, nehodnotí vůli tak vysoko.

Svobodné jednání člověka se neomezuje na dokončení aktu volby, není to jen svobodný akt volby a svobodný akt rozumu, předkládající vůli předmět, jenž má přijmout nebo odmítnout, ale jednání člověka je činnost zaměřená k cíli, angažuje se v ní jak vůle, tak rozum — jde o „*libertas finalis ordinationis*“. Člověk při vědomém směřování k cíli více angažuje svůj rozum, neboť vědomé uchopení předmětu rozumem má větší význam, než akt chtění (*volitio*).

Je třeba se zeptat, který z dvou druhů svobody: „*libertas oppositionis*“ nebo „*libertas finalis ordinationis*“ je dokonalejší. Buridan si při formulaci svého stanoviska staví pomocnou otázku, který z aktů duše — akt poznání nebo akt vůle — je dokonalejší, a jeho odpověď je jednoznačná: akt poznání je dokonalejší, a proto i duše je svobodnější tou svobodou, v níž má rozum rozhodující roli — duše je svobodnější „*libertate finalis ordinationis*“. Rozum totiž člověku stanoví cíl, vůle jej přijímá nebo odmítá, jedná jen na základě jeho předchozího

⁹⁸⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 181va; rkp. BJ 658, f. 323b

⁹⁹⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 181va; rkp. BJ 658, f. 323va

¹⁰⁰⁾ Viz výše.

¹⁰¹⁾ Buridanus, *Quaestiones*, rkp. BJ 664, f. 181va; rkp. BJ 658, f. 323va

hodnocení. Vůle sice může dokončení tohoto hodnocení odložit, ale nemůže odmítnout předmět uznaný za dobrý.

Z výše uvedeného vyplývá tento závěr: štěstí dosahuje podle Buridana člověk tím, že uskutečňováním morálních voleb, v nichž hraje zásadní roli vůle, svobodně směřuje k dobru jako k cíli, ukázanému mu rozumem. Jak není těžké postřehnout, Buridan není stoupencem krajních řešení. Nevyslovuje se jednoznačně ani pro primát vůle ani pro primát rozumu při uskutečňování morálních voleb i v procesu dosahování štěstí. Hledá prostřední cestu a snaží se smířit jak stanoviska stoupců intelektualismu, tak voluntarismu.

Četba těch částí Buridanova komentáře Etiky Nikomachovy, v nichž se hovoří o problému svobody, ukazuje, že tento filozof vycházel při řešení určitých otázek z dědictví evropského myšlení dřívějších věků. V komentáři Etiky Nikomachovy — když hovoří o otázce svobody člověka — se Buridan soustředil na problém volby a ukázal na složitou strukturu tohoto aktu. Nezajímal se, jak je možno snadno postřehnout, o problém Boží všemohoucnosti, o problém spasení člověka, ale řešil tyto otázky jako filosof secundum se. Neopakoval však věrně Stagiritovy teze, ale zjevně podléhal vlivu jak J. Duns Scota, tak W. Ockhama v tom, že připisoval vůli dominující roli při uskutečňování morálních voleb. Vůle — podle Buridana i podle Ockhama — se projevuje nezávisle a spontánně, když určitý předmět samovolně chce (velle), nebo se mu vyhýbá (nolle). Mezi Duns Scotem a Ockhamem na jedné straně a Buridanem na straně druhé je však zásadní rozdíl. Všichni shodně připisují vůli v samotném aktu volby rozhodující roli, avšak podle Scota a Ockhama člověk poznává proto, že chce, kdežto podle Buridana, připisujícího větší roli rozumu — ve svobodě, označované jako „libertas finalis ordinationis“ — člověk chce proto, že poznává. Buridan se tak v tomto bodu snaží smířit určitým způsobem stanovisko Scotovo a Ockhamovo se stanoviskem, jež se projevuje u Tomáše Akvinského.

Obě tato stanoviska — jak už bylo zmíněno — mají zdroj v rozličných filozofických tradicích. Scot i Ockham, hlásající aktivitu vůle a charakterizující ji jako „nobilis causa“ nebo „principium activum“, vycházejí z bonaventurovské kontrapozice řádu přírody řádu svobody. Buridan, přijímající v návaznosti na Scota toto hledisko, pokračuje v tradici reprezentované Gauthierem z Bruges, Geraldem z Abbeville nebo Henrikem z Gentu, jež vůli charakterizuje jako „universalis motor in toto regno animae“. Blízký je mu i Petr Falco, podle něhož rozum musí předem poznávat, ale jen vůle způsobuje, že člověk může opravdu svobodně jednat. Právě u Petra — podobně jako u Gauthiera z Bruges nebo Geralda z Abbeville — nacházíme totéž pojetí, které lze v tak výrazné podobě doložit u Buridana, totiž to, že v lidské vůli se rozlišuje vůle přirozená (u Buridana první akt vůle) a vůle vpravdě svobodná a nezávislá (podle Buridana druhý akt vůle). Zdroje tohoto stanoviska je možno spatřovat v názorech Bernarda z Clairvaux, který rozlišoval mezi prvními intuicemi dobra, přirozeným směřováním, a — s rozumem svázaným — aktem svobodné vůle. Podobně uva-

žoval i Hugo de S. Victore, který tvrdil, že něco jiného je „motus corporis“ a něco jiného „appetitus voluntarius“.

Do stejné filozofické tradice jako Buridan náleží i Wilhelm de la Mare nebo Richard de Mediavilla, jež připisoval vůli — aktivní síle — rozhodující stanovisko ve volbě mezi dobrem a zlem. A konečně ke stejné názorové skupině je třeba počítat i Rogera Marstona.

Jak je tedy zjevné, Buridan navázal na jedné straně na tradici, jak ji reprezentovala tzv. františkánská škola, vycházející z Bonaventury. Abychom však lépe pochopili pro ni charakteristický voluntarismus — a ve srovnání s tím vsutku umírněný voluntarismus Buridanův — je třeba podat hlubší analýzu problému lidské vůle. Všechny výše zmíněné filozofy spojoval názor akcentující svobodu lidské vůle nebo, jinak řečeno, názor o její spontánnosti a nezávislosti. Podle tohoto názoru vůle uskutečňuje poslední rozhodnutí v aktu volby, neboť zde se rozhoduje tak a tak; je nezávislá jak od přirozených sklonů subjektu, tak není determinována předmětem, k němuž směřuje. Rozhodnutí vůle je spontánním aktem vůle. Pramen tohoto středověkého pojetí vůle, jejího spontánního charakteru, tkvěl však ještě hlouběji. Lze jej nalézt u Aurelia Augustina, podle něhož je vůle vládkyní sama sebe a na ní záleží, zda chce či nechce. Jak Augustin, tak františkánští mistři velmi silně spojovali problém svobody vůle nejen s její spontánností, ale i s vykoupením člověka od hříchu a od věčného zatracení. Toto spojení však nelze nalézt u Buridana: jako filozof komentoval otázky postavené Aristotelem a zabýval se jen jedním aspektem problému svobody, totiž otázkou spontánního a nezávislého charakteru aktu vůle. Nezabýval se naopak ani problémem vykoupení člověka od hříchu či zatracení, ani problémem vztahu Boží všemohoucnosti k svobodné vůli člověka.

S tímto vymezením — pokud jde o zásadně svobodný charakter vůle v aktu volby — lze říci, že se Buridan řadí do augustinské tradice. Ale zároveň se Buridan řadí i do tradice hájící rozum a roli poznání při uskutečňování tohoto zásadního morálního aktu člověkem. Tím, že zdůrazňuje fakt svobodného angažování rozumu při výběru cíle snažení, tím, že zdůrazňuje význam role, jakou rozum hraje v „libertas finalis ordinationis“, navazuje Buridan na Jana Quidorta, jež hlásá prioritu rozumu při výběru cílů lidského usilování, i na některé myšlenky Tomáše Akvinského.

Rozdíl mezi Tomášem a Buridanem spočívá v tom, že podle Buridana vůle plní v aktu volby větší roli, než je tomu u Tomáše: vůle může podle Buridana odložit rozumový akt ocenění toho, co je dobré a co zlé, kdežto podle Tomáše svobodně volí, ale nemůže odložit na ní nezávislý akt rozumu.

Hledáme-li zdroje tohoto racionalistického směru, je třeba upozornit na Anselma z Canterbury, který zdůrazňoval, že jen to, že člověk je rozumná bytost, před ním otvírá celou sféru morálních voleb. Tentýž racionální přístup lze nalézt i u Boëthia a jeho kořeny tkví v Aristotelově filozofii, podle níž je člověk nezávislý proto, že má schopnost rozumového poznání. Buridan stál — pokud

jde o akt volby a svobody člověka — z jedné strany pod tlakem proudu hájícího intelektualistickou tendenci, na straně druhé podléhal voluntarismu. Nevyslovil se výrazně ani pro jedno ani pro druhé řešení a hledal východisko v kompromisu, ve vytvoření distinkce mezi svobodou volby cíle snah — „libertas finalis ordinationis“ a svobodou volby uskutečnění rozhodnutí — „libertas oppositionis“.

Na základě analýzy dvou centrálních problémů Buridanovy etiky — problému štěstí a problému svobody — je možno dojít k shrnutí, že Buridan, pojímající štěstí jako „operatio virtutis“, se v tom přiklání — po pronikavé diskusi se Senecou — k Aristotelovi. Odmítá však Aristotelův názor, že ctnost je jediným činitelem, který vytváří štěstí člověka. V lidské přirozenosti jsou predispozice k ctnostnému jednání, ctnost se však vytváří díky svobodnému jednání člověka. Člověk je svobodný jak v aktech vůle, tak rozumu. V aktu volby je vůle svobodnější než rozum, při volbě cílů jednání připisuje Buridan větší svobodu rozumu.

Buridan se jako profesor artium nezabýval teologickou tematikou, třebaže měl znalost této problematiky. Nezastával krajní stanoviska, ale při výkladu Aristotelova traktátu podléhal vlivu Dunse Scota i Ockhama. Kromě toho navázal na některé stoické ideje, populární jak ve 12. století, tak živě přijímané první generací humanistů. Byl člověkem své doby a díky jeho dílům, tak populárním ve 14. a 15. století, mnoho generací mistrů středoevropských univerzit — v první řadě univerzity pražské — se setkalo jak s etickým nominalismem, tak s problematikou štěstí a svobody člověka.

J. B. KOROLEC

Die Grundfragen der Ethik bei J. Buridan

Zu den Quellen der ethischen Konzeptionen an der Prager Universität in der vorhussitischen Periode.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Ruf des französischen Denkers Jean Buridan, eines der führenden Vertreter der nominalistischen Philosophie, verbreitete sich schnell im zeitgenössischen Europa. Seit den siebziger Jahren des 14. Jahrhunderts wurde gerade die Prager Universität zu einem Mittelpunkt, aus welchem sich seine Ansichten verbreiteten. Buridans Quaestiones longae Ethicorum, sein Kommentar zu Aristoteles Ethica Nikomachei wirkten stark auf die Prager Professoren ein, die sich sehr um die Problematik der Moral im Leben des Menschen interessierten. Buridan's Quaestiones waren an seinem Lebensabend und kurz nach seinem Tode — die letzten Nachrichten sind aus dem Jahre 1352 — über Frankreich und seine Nachbarländer (Deutschland, Belgien, Schweiz) verbreitet und waren auch in Österreich und Polen bekannt. Der weltliche Charakter der Philosophie Buridan's kommt besonders in seiner Auffassung des Glückes zur Geltung, welches voll mit dem weltlichen Leben verbunden ist, wobei uns nicht bekannt ist, ob es nach dem Tode des Menschen allein an sich oder nur in den Erinnerungen der Zeitgenossen existiert. Neu sind Buridan's Gedanken über die zwei Deutungen des Begriffes Logik — der eigenen Logik als Instrument der spekulativen Wissenschaften und der

Morallogik als Logik der Überzeugung. In der Moralphilosophie geht Buridan zum Unterschied von anderen christlichen Philosophen voll auf Aristoteles zurück und betont die aktive Tätigkeit, die Bemühungen um eine Veränderung des Menschen. Er erläutert den Unterschied zwischen der rezeptiven und wirksamen Aktivität des Willens und studiert das Verhältnis von Willen und Freiheit, die aus der Ordnung der Natur und Ordnung der Freiheit hervorgehen. Buridan analysiert die Kompliziertheit der Entscheidung als Akt des freien, nicht determinierten Willens, der aber dem Verstand unterstellt ist, und unterscheidet zwischen der Freiheit der Wahl und Freiheit der nicht determinierten Tätigkeit. In seinen Anschauungen ist er kein Vertreter absoluter Lösungen und er spricht sich nicht eindeutig für das Primat des Willens oder das Primat des Verstandes bei der Verwirklichung der Moralwahl und im Prozess der Erlangung des Glückes aus. Dank seiner Werke wurden mehrere Generationen der mittelalterlichen Universitätsmeister, in erster Reihe der Prager Universität, tiefer mit dem ethischen Nominalismus, besonders mit der Problematik des Glückes und der Freiheit des Menschen bekannt. Der Autor studierte Buridan's Werk und sein Wirken im Prager Milieu auf der Grundlage von Handschriften der Krakauer Jagiellonischen Bibliothek, deren Prager Herkunft voll bewiesen ist, und auf der Grundlage des Liber decanorum der Prager Universität mit Berücksichtigung der reichen Literatur über Buridan als nominalistischen Denker.

MAJETKOVÉ ZÁKLADY JAGELLONSKÉ UNIVERZITY A JEJICH SPOLEČENSKÉ ASPEKTY

JERZY MICHALEWICZ

1.

Výzkum majetku, hospodaření a organizační a právní struktury Jagellonské univerzity v XV. — XVIII. stol.¹⁾ umožnil nahlédnout do jeho dosud neznámé, velmi diferencované a nejednotné ekonomické struktury. Poznání této struktury i její geneze a proměn je podstatnou podmínkou prohloubení našich znalostí o dějinách Jagellonské univerzity i o dějinách jiných univerzit typem organizačního uspořádání blízkých Jagellonské univerzity, a konečně i o dějinách univerzit vůbec. Tento výzkum přispěl k poznání vlivu majetkové základny a hmotných zdrojů univerzit minulých dob na jejich fungování jakožto vysokých učilišť a vědeckých institucí. Se zřetelem k úloze, jakou měl hospodářský potenciál Jagellonské univerzity a její ekonomická působnost překračující úzký univerzitní okruh, osvětlil tento výzkum rovněž některé významnější oblasti hospodářského života Polska v minulosti. Bádání posléze poukázalo na dosud málo známé výrazné sepětí Jagellonské univerzity s různými skupinami polské společnosti v průběhu několika staletí.

*

Materiální základnu výzkumu majetku a hospodářských dějin univerzity tvoří soubor asi 30 000 záznamů, jež byly zpracovány podle zásad selektivní kartotéky. Těchto 16 kartoték pak tvoří soubor více než 16 000 záznamových karet, jež ve srovnání se základním materiálem reprezentují již značný stupeň zpracování informací. Tento materiál byl získán kódováním informací pomocí následujících postupů: a) meritorním seskupením příbuzných informací, b) provedením mnohonásobných doplňovacích rešerší, c) dílčí syntézou jednotek, rozhodujících pro obsah příslušné materiálové kartotéky. Tyto kartotéky lze rozdělit do čtyř hlavních skupin:

a) inventární kartotéky majetku Jagellonské univerzity, b) kartotéky mate-

¹⁾ Tento výzkum se provádí po řadu let ve vědeckovýzkumném kolektivu ekonomických struktur Historického ústavu Jagellonské univerzity pod vedením prof. dr. hab. Heleny Madurowicz-Urbaňské.

riálů, vztahujících se k právní a organizační struktuře univerzity, c) osobní kartotéky, d) kartotéky pomocných materiálů bibliografických, geografických a jiných.

Materiálové kartotéky k tématu „Hospodářské dějiny Jagellonské univerzity“

Pořadové číslo	Název kartotéky	Počet záznamových karet
I.	Inventář majetku Jagellonské univerzity	asi 4300
I. 1.	pozemkový majetek	1200
I. 2.	budovy	500
I. 3.	fundační kapitál	2100
I. 4.	desátky	500
II.	Právní a organizační struktura Jagellonské univerzity	asi 4250
II. 1.	beneficia Jagellonské univerzity	2800
II. 1. 1.	krakovská beneficia	2000
II. 1. 2.	mimokrakovská beneficia	300
II. 2.	světské instituce Jagellonské univerzity	asi 1450
II. 2. 1.	kolegia: větší, menší, právnická	200
II. 2. 2.	fakulty: svobodných umění, právnická, teologická, lékařská, jednotlivé katedry	200
II. 2. 3.	koleje	400
II. 2. 4.	studentská stipendia (pomocný materiál)	200
II. 2. 5.	jiné instituce Jagellonské univerzity	200
II. 2. 6.	univerzitní úřady	250
III.	Osobní kartotéky	asi 5000
III. 1.	fundátoři	2000
III. 2.	jiné osoby	3000
IV.	Pomocný materiál (bibliografický, geografický aj.)	asi 3000

Konstrukce záznamových karet všech svrhu uvedených kartoték vyžadovala zpracovat velký počet šetření a průzkumů a vyřešit řadu variant grafické úpravy, vhodných pro obsah příslušné kartotéky. Kód, vypracovaný na počátku výzkumu, byl však rozšířen pouze pro kartotéku fundačních kapitálů.

Práce na sestavení svrhu uvedených kartoték měla zásadní význam pro orientaci dalších již prohloubených pramenných šetření. Jejich cílem bylo doplnění jednotlivých bodů definitivního výzkumného šetření. Realizaci jednotlivých pracovních etap shrnuli v osmi článcích a rozsáhlejších studiích Maria Michale-

wiczowa a Jerzy Michalewicz.²⁾ Na základě tohoto materiálu byl zpracován a předán do výroby první svazek publikace „Liber beneficiorum et benefactorum Universitatis Jagellonicae XV—XVIII saec“.

*

Jagellonskou univerzitu v Krakově řadíme do nemalé skupiny evropských univerzit, jejichž organizace a nadání měly převážnou měrou církevní ráz. Tento jev je samostatnou právní otázkou, určující a spolutvořící právní a organizační strukturu univerzity. Tato struktura pevně tkvěla v reáliích latinské kultury, nacházela zdůvodnění v historickém procesu vytváření instituce univerzit. Pro Jagellonskou univerzitu je však příznačné, že tyto struktury, právně organizační i majetková, přetrvaly a fungovaly až do XVIII. století. Jedním ze základních a nás nyní nejvíce zajímajících aspektů těchto struktur je různorodost právních titulů, jež měla univerzita vůči úhrnu svého majetku, jakož i komplikované formy jejich působení. V souvislosti s tím byly vyčleněny dvě samostatné části tohoto majetku. První tvořil majetek, k němuž získala univerzita jakožto instituce plná vlastnická a užívací práva. Tuto část univerzitního majetku označujeme jako majetek ústřední nebo celouniverzitní. Vůči svému ostatnímu majetku měla univerzita pouze právo užívacího vlastnictví. Základem této části nadání univerzity byla její církevní beneficia, k nimž měla univerzita patronátní nebo prezentační právo.

Ve zkoumaném období, tj. v XV.—XVIII. stol. majetek Jagellonské univerzity tvořily nemovitosti a důchody v peněžní formě nebo „in natura“, plynoucí z jednoho města, důchody z pozemkového majetku, celkem z 53 vesnic a 52 dvorů, z městských nemovitostí — jen v krakovském okrese jich bylo více než 100, nepočítaje jiná města, desátky z více než 400 míst, důchody z vlastních výrobních závodů a závodů poskytujících služby (asi 36), státní a církevní peněžní

²⁾ J. Michalewicz, M. Michalewiczowa, Z. Steczowicz: Z ekonomicznych problemów uniwersytetów europejskich, in: Studia Historyczne, XII, 1969, č. 2; M. Michalewiczowa: Quaestio oeconomica. Nieznany memoriał w sprawach gospodarczych Akademii Krakowskiej z 1647 roku i jego autor, in: Zeszyty Naukowe UJ, Prace Hist., sešit 30, Kraków 1970; J. Michalewicz, M. Michalewiczowa: Rachunki kolegiat krakowskich jako źródło do dziejów uposażenia Uniwersytetu Jagiellońskiego, in: tamtéž, Prace Hist., sešit 35, 1971; J. Michalewicz, Kodowanie i kartoteka selekcyjna w badaniach zjawisk masowych (z dotychczasowych doświadczeń Zespołu do badań nad dziejami gospodarczymi Uniwersytetu Jagiellońskiego), in: Studia Hist., XV, 1972, č. 2; J. Michalewicz: Majątek Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie Kopernika, in: Zeszyty Naukowe UJ, Prace Hist. sešit 45, 1973; J. Michalewicz, M. Michalewiczowa: Beneficium — element struktury majątkowej Akademii Krakowskiej, in: tamtéž, Prace Hist., sešit 50, 1974; A. Burzyński, J. Michalewicz: Techniki warsztatowe stosowane w opracowaniu dziejów majątku Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz przemysłu w Galicji, in: Materiały międzynarodowej sesji pt. Metody ilościowe w badaniach historycznych w Inst. Hist. PAN w Warszawie, Warszawa 1975; J. Michalewicz: Fundacje kapitałowe Uniwersytetu Krakowskiego XV—XVIII w., Kraków 1976, rukopis, in: Jagellonská knihovna v Krakově; J. Michalewicz, M. Michalewiczowa: Liber beneficiorum et benefactorum Universitatis Jagellonicae XV—XVIII saec“, sv. I, část 1, Kraków 1978.

dotace a kapitál plynoucí z fundací, což bylo v souladu s právním obsahem označeno termínem fundačního kapitálu a tvořilo přes 1300 jednotek v částce asi 3 miliónů polských zlotých. Tato poslední položka majetku Jagellonské univerzity byla plně prozkoumána materiálově a monograficky. Ostatní zdroje univerzitních důchodů, jakož i problematika týkající se majetku a jeho funkce v univerzitní i mimouniverzitní společenosti, jsou studovány, některé studie se již blíží dokončení.

II.

Soustředíme-li tyto úvahy na fundační kapitál, děje se tak z dvojho důvodu:

1. Fundační kapitál byl velmi významným zdrojem univerzitních důchodů, jak pokud jde o reálnou hodnotu, tak pokud jde o místo, jež odtud plynoucí důchody zaujímaly ve struktuře nadání a v hospodářské organizaci univerzity.

2. Fundační kapitál vytváří novou platformu pro analýzu společenských aspektů vybavení vysoké školy.

Substrátem fundačního kapitálu byl pouze majetek v podobě peněžního kapitálu, který odevzdávala nejčastěji soukromá osoba, tzv. fundátor, ve prospěch univerzity při zachování určitých formálně právních náležitostí. Základním rysem tohoto druhu kapitálu bylo, že jí univerzita nemohla disponovat přímo nebo jednorázově, ať ve formě investic nebo určením těchto prostředků k jiným účelům. Mohla však z něj čerpat zisk prostřednictvím úvěrových příjmů. Proto se tato kapitálová masa přeměnila v půjčkový kapitál, z něhož byl čerpán zisk realizací jedné ze základních forem úvěrových obchodů v období feudalismu, tzv. wyderkafu. Přesněji řečeno šlo o tzv. wyderkaf, jehož podstatou byla koupě příjmu plynoucího z dlužnickovy nemovitosti, zřízení renty jako reálného břemene. Tím se tedy díky kapitálovým fundacím velmi podstatná část majetku Jagellonské univerzity stala podstatným elementem polského úvěrového trhu a tudíž i trhu peněžního, a to se všemi důsledky, vyplývajícími z úlohy peněz a z dosahu a formy jejich oběhu. Chtěl bych současně zvláště zdůraznit, že tento jev charakterizuje společensky významné aspekty společenského mecenášství, jež se opírá v jádře o fundační kapitál.

Ponecháme-li stranou podrobnosti zásad fungování fundací, jež upravovalo tehdejší občanské právo, kanonické právo i právo zvykové, upoutává pozornost vliv instituce fundací na stabilitu této části nadání univerzity; tato stabilita pramenila z neporušitelnosti a neměnnosti její majetkové substance. Tento prvek měl významnou úlohu v utváření nejen majetkových osudů Jagellonské univerzity.

Kapitálové rezervy Jagellonské univerzity, jež koncem XVIII. stol. dosahovaly takřka 3 miliónů polských zlotých, byly analyzovány ve třech rovinách, tj. podle jejich nominální hodnoty, kterou fakticky měly v příslušném období, a podle re-

álné hodnoty, stanovené v relaci k zlatým penězům a ve vztahu ke kupní síle denní diety vyjádřené v trofech.³⁾ Tyto jevy byly analyzovány pro jednotlivá období stanovená v průběhu výzkumů.

V XV. stol. fundace zvětšily nominální i faktický kapitálový majetek univerzity pětinašobně (480 %), což při tehdejších dočasném stoupnutí kupní síly peněz zvýšilo důchody vysoké školy z tohoto titulu více než sedminásobně (711 proc.). V polovině XVI. stol. stoupla nominální i faktická hodnota kapitálu třináctinásobně (1367 % a 1352 %). Již tehdy pozorovatelný mírný vzestup cen způsobil, že kupní síla tohoto kapitálu stoupla pouze asi osmiapůlnásobně (831 proc.). Značné rozdíly pozorujeme kolem r. 1600. Při asi třicetinásobném (2882 proc. a 2804 proc.) vzrůstu nominální a faktické hodnoty kapitálu stoupla jeho kupní síla pouze sedmiapůlnásobně (753 %). Fundace z druhé poloviny XVI. stol. už nevyrovnaly stoupaní cen. V polovině XVII. stol. byl kapitálový majetek co do nominální hodnoty asi stopadesátkrát větší než v XV. stol. při takřka dvojnásobném vzrůstu kupní síly v porovnání s předchozím obdobím (1551—1600) a při šestnáctinásobném vzrůstu oproti základu. Údaje z let 1700, 1750 a 1800 vykazují jednotnou tendenci. Nominální hodnota fundačního kapitálu stoupla asi 250—, 300— a více než 500násobně v porovnání se základem. Avšak v důsledku výrazného pohybu indexu kupní síly zjišťujeme, že v r. 1700 se kupní síla důchodů, plynoucích z fundačního kapitálu, snížila o 7 % oproti stavu z r. 1650; k roku 1750 pak zaznamenáváme pokles o 14 % v porovnání se situací v r. 1700, pro rok 1800 pak činí pokles dokonce 33 % proti kupní síle důchodu v r. 1750. Úhrnem stoupla nominální hodnota fundačního kapitálu v r. 1800 ve srovnání se stavem v r. 1450 asi pětisetnásobně; fakticky však tehdy univerzita pobírala zisk z kapitálu asi dvěstěpadesátkrát většího než v polovině XV. stol. Kupní síla tohoto zdroje důchodů univerzity stoupla více než osminásobně. V důsledku toho byl reálný příjem univerzity získávaný z fundačního kapitálu koncem XVIII. stol. stejný jako důchod z poloviny XVI. stol., nepřilíš větší než v r. 1600 a dvojnásobně nižší než v polovině XVII. a na počátku XVIII. stol. Proces zhoršování hmotné situace jednotlivých univerzitních institucí začal už v první polovině XVI. stol., ale až do konce XVII. stol. ovlivňoval hladinu příjmů Jagellonské univerzity jenom nepatrně.

Úhrnná částka fundačního kapitálu činila koncem XVIII. stol. v nominální hodnotě takřka 3 milióny polských zlotých. Rozbor dynamiky kapitálového majetku univerzity jednoznačně ukazuje na XVII. stol. jako na období nejživější aktivity společenského mecenášství ve vztahu k univerzitě. Zejména se tu dostává do popředí první polovina XVII. stol. Vyvolalo to společný působení řady momentů. Z mimoekonomických činitelů jsou to akcentované devoční postoje,

3) „Trofou“ se rozumí jednotka kupní síly základních potravinářských výrobků, vyjádřených v tržních cenách příslušného období. Zahrnuje základní potraviny s obsahem uhlohydrátů, tuků a bílkovin v denní dávce 3000 kalorií.

jež byly následkem protireformačního hnutí. Působila v tomto směru rovněž konzolidace společnosti vzhledem k ohrožení univerzity tehdy do šířky budovaným jezuitským školstvím. K momentům hospodářským řadíme prudkou reakci veřejnosti na první projevy otřesu polského peněžního trhu, jež byly vyvolány znehodnocením peněz, jež se stalo výrazně citelným už koncem první čtvrtiny XVII. stol. Vcelku však osminásobný vzrůst důchodů univerzity v období mezi r. 1400 a r. 1800 při celkovém počtu studentů i pracovníků vysoké školy nižším asi o 25 % nás nutí k zvláštní opatrnosti při interpretaci běžných soudobých názorů o hmotném stavu Jagellonské univerzity, totiž názorů, jež hovořily o jejím materiálním úpadku.

III.

Jak bylo zmíněno svrchu, výzkum právní a organizační struktury, zásad hospodaření a majetku Jagellonské univerzity v XV.—XVIII. stol. vytvořil novou základnu pro studium společenské problematiky dějin vysoké školy. Tento výzkum se rovněž zabýval dvěma kolektivy lidí, spjatých po čtyři století s Jagellonskou univerzitou. Byli to jednak mecenáši univerzity, jednak skupina osob, jež byla v těsném hospodářském kontaktu s univerzitou. Jako mecenáše univerzity označujeme soubor více než 1500 osob, které nejen společně vytvářely majetek univerzity prostřednictvím fundací jednotlivců, ale rovněž společným úsilím dávaly směr organizační tvářnosti krakovské akademie. Činnost v tomto smyslu zaznamenáváme už koncem první čtvrtiny XV. století a masově se s ní setkáváme od druhé poloviny téhož století. Dosavadní výsledky bádání, o nichž se zmíním dále, otevřely nové možnosti pro výzkum společenského mecenášství v období starších polských dějin vůbec. Je to otázka základního významu pro dějiny polské kultury, pro dějiny řady institucí a pro život a působení mnoha osobností z okruhu vědy, osvěty a umění. Druhou sociální skupinou, jež se z výzkumu vynořila, je skupina více než 3000 osob, jež byly od XV. do XVIII. stol. v těsném a aktivním hospodářském kontaktu s Jagellonskou univerzitou.

Problém významu a úlohy společenského mecenášství ve prospěch Jagellonské univerzity objasním na příkladu skupiny fundátorů kapitálových fundací. V průběhu celého zkoumaného období byly osoby fundátorů zjištěny u 62 % celkového počtu fundací. Je to tedy značný soubor, čítající řádově 800 osob. V podstatě byl soubor profesorů Jagellonské univerzity, jež považujeme za celek, konfrontován s mimouniverzitními fundátory, seskupenými podle stavovského rozvrstvení. Ukázalo se, že toto rozdělení je inspirativní pro rozbor sociálních zdrojů nadání univerzity. Mezi známými fundátory tvořili více než polovinu (67 %) sami univerzitní profesori a značně více než polovina fundací i fundačního kapitálu univerzity připadala na jejich vrub. Podstatné bylo sledování dynamiky této otázky. Bylo totiž zjištěno, že mecenášství profesorů se vyrovnalo obětavos-

ti mimouniverzitní společnosti už ve druhé polovině XVI. století, v XVIII. stol. ji pak značně předčilo. Nicméně mecenášství profesorů Jagellonské univerzity se vyznačovalo jistým druhem sebeobrany vůči nedostatkům nebo spíše nevhodám a nepohodlí všedního univerzitního života. Proto většina jejich fundací směřovala ke zvýšení profesorských platů, k zajištění pracovních podmínek jak v didaktickém a vědeckém ohledu (47 % fundací a 38 % peněžních prostředků), tak i pro plnění církevních povinností (51 % fundací a 55 % peněžních prostředků). Fundace určené studující mládeži, tj. na studentské koleje, kolonie a borkarny (stipendia), nebyly sice příliš početné, ale jejich jednotlivé položky byly dosti vysoké.

Mecenášství osob mimouniverzitních se nevyrovnalo profesorským fundacím, ale se zřetelem k tomu, že se vztahovalo k okruhu osob prakticky od univerzity odtržených, je prvkem podstatným, jenž si zasluhuje pozornosti. Méně početný, ale bohatší okruh fundátorů z mimouniverzitních kruhů soustředil svou pozornost na ty stránky univerzitního života, jež byly nejčastěji údělem jejich mladistvých let. Odtud pramenily četné a značně vysoké fundace pro studentské koleje, borkarny a kolonie. Připomínky zasluhují ty fundace, jež zřizovaly nové katedry nebo prebendy. V tom je hlavní zásluha této skupiny fundátorů. Přední místo mezi nimi zaujímalí fundátoři z řad duchovenstva (29 % osob známých fundátorů, 30 % fundací, jejichž kapitál tvořil 41 % fundačních peněz). Více než polovina fundací pro studenty a více než polovina příslušného kapitálu připadá na tuto skupinu.

Měšťanští fundátoři byli sice poměrně početní (16 % osob, 29 % fundací), ale reprezentují jen velmi nízkou peněžní částku (3 %), která byla určena hlavně ve prospěch univerzitních církevních institucí a na tradiční objekty měšťanského mecenášství, tj. ve prospěch institucí pomáhajících akademické mládeži.

Zajímavě se utvářejí ukazatele šlechtických fundací. Jsou méně početné jak co do počtu fundátorů, tak co do počtu fundací, ale byly dvojnásobně bohatší než fundace měšťanské. Sporadické, ale charakteristické jsou selské fundace, určené pro univerzitní církevní instituce.

Objasnění motivace jednotlivých aktů společenského mecenášství naráží sice na nemalé obtíže, pramenící mj. z formalistické stylizace fundačních dokumentů, zdůvodnění však většinou spočívá v emocionálním vztahu fundátorů k univerzitě. Řídké nebyly ani akty cílevědomé společenské iniciativy, ingerující do vědecké a organizační struktury Jagellonské univerzity.

IV.

Zásady fungování kapitálových fundací zapojily Jagellonskou univerzitu do systému celostátního peněžního obratu. Základní formou, jež v tomto systému umožňovala docílit výnosu, byl peněžní úvěr. Do druhé poloviny XVIII. stol. byl v Polsku úvěr soustředěn v rukou šlechty, nepočetné skupiny velkých

obchodníků a institucí toho druhu, jako byly židovské kahaly a městské rady; patřila sem rovněž Jagellonská univerzita, jež byla svého druhu bankéřem feudálního Polska. Při všech svých ekonomických aspektech je tato otázka půdou pro výzkum, zabývající se nejen ryze hospodářskými, ale vůbec společenskými, sociálními vazbami mezi tehdejšími polskými zeměmi a krakovskou univerzitou.

Příjemci úvěru, který poskytovala Jagellonská univerzita, se rekrutovali ze tří sociálních skupin: z řad šlechty, měšťanů i sedláků. Množství zapůjčovaného kapitálu je indexem intenzity poptávky; tento index ukazuje, že společenskou skupinou, která nejčastěji vyhledávala kapitálovou rezervu cestou půjčky, bylo měšťanstvo. Teprve v polovině XVIII. stol. dosahuje tento index takřka totožné hladiny jak u měšťanstva, tak u šlechty. Koncem XVIII. stol. pak pro skupinu měšťanů poprvé poklesá.

Odlíšně se utvářejí údaje ohledně částek vypůjčených peněz. V první polovině XVII. stol. pozorujeme náhlou změnu tendence. Zatímco počet půjček přijatých od univerzity stoupl pro šlechtu o 25 %, stoupla současně úhrnná částka vypůjčených peněžních obnosů o 105 %. Od tohoto období můžeme u šlechty sledovat stálý růst poptávky po volném kapitálu při současném poklesu indexu v skupině měšťanstva. Pokles hladiny úvěrové frekvence v měšťanské skupině se výrazněji týká městských institucí, tj. městských rad, cechů apod. Odpovídá to vcelku přeměnám v polské ekonomice tohoto období.

Lze pozorovat tendenci ke zkracování doby, na kterou byly sjednávány smlouvy o tzv. wyderkaflu. Tato tendence se projevuje se stejnou intenzitou, pokud jde o smlouvy vázané na vesnické i městské zástavy. Pronikavé zkrácení lhůt smluv o tzv. wyderkaflu zjišťujeme u šlechty ve druhé polovině XVII. stol., zatímco u měšťanů se s tím setkáváme již o sto let dříve. Cenným zjištěním je index průměrného trvání smlouvy o tzv. wyderkaflu ve vztahu k výši vypůjčené částky. Naznačuje totiž, po jakém obnosu kapitálu existovala největší poptávka. Větší částky (nad 1000 polských zlotých) byly půjčovány na kratší termíny (50—60 let), nižší částky (do 1000 polských zlotých) zůstávaly v rukou dlužníků delší dobu. Index frekvence úvěrových smluv ukazuje vysokou dynamiku úvěrové mobility; je to významné pokud jde o vazby k různým skupinám zájemců o úvěr. Pokles vysoké dynamiky úvěrové mobility můžeme zaznamenat pouze v první polovině XVII. století. Pokles hodnoty peněz, který můžeme v této době zřetelně zaregistrovat, mohl brzdivě působit na pokles poptávky na tehdejší úvěrovém trhu.

Významným problémem pro poznání úvěrové politiky Jagellonské univerzity byl rozbor hospodářské struktury majetku jejích úvěrových dlužníků. Tento problém má jistý význam rovněž pro všeobecnou charakteristiku a pro hospodářskou diferenciaci sociálního okruhu univerzitních kontrahentů. Výzkum zahrnul 2053 nemovitostí celkem v 950 místech. Počet těchto nemovitostí stoupl v XVI. stol. oproti XV. stol. sedminásobně, v XVII. stol. více než třináctinásobně, v XVIII. stol. více než patnáctinásobně. Rozlišujeme-li nemovitosti na venkov-

ské a městské, pak nemovitosti, jež reprezentovaly celé vesnice, panské dvory a ornou půdu, získaly převahu nad městskými nemovitostmi už v XVII. stol. Majetek na venkově tvořil tehdy záruku už za 72 % peněžních prostředků univerzity. V první polovině XVIII. stol. získaly zástavy na vesnici rovněž početní převahu nad městskými nemovitostmi. Mezi všemi druhy záruk zajišťujících univerzitou poskytnutý úvěr získaly tehdy nemovitosti na venkově největší dynamiku kvantitativního rozvoje. Přijmeme-li XV. století za základ, zaznamenáváme pro XVI. stol. osminásobný, v XVII. stol. osmnáctinásobný a v XVIII. stol. třiačtyřicetnásobný vzrůst venkovských nemovitostí jako záruk hypotečního typu. Městské nemovitosti předtím převažovaly početně jako zajištění univerzitního úvěru po 350 let (od XV. stol. do poloviny XVIII. stol.) a po 250 let (od XV. stol. do poloviny XVII. stol.) dominovaly při zajišťování tržní hodnoty tohoto úvěru.

V první polovině XV. stol. se univerzitní úvěr omezoval na krakovské vojvodství. Ve druhé polovině XV. stol. se rozšířil i na sousední území, do Osvětimska a Zátorska, Severska a Sandoměřska. V XVI. stol. byla do okruhu hospodářských zájmů univerzity zapojena rovněž vojvodství ruské a sieradzské; v XVII. stol. k nim přistoupila vojvodství brestsko-kujawské, lublinské, lenčické, podlaské, volyňské a město Gdaňsk. Na sklonku XVIII. stol. se oblast pronikání univerzitního kapitálu zmenšila o Gdaňsk a o brestsko-kujawské, lublinské, podlaské, ruské, sieradzské a volyňské vojvodství; rozšířila se však o poznaňské vojvodství. Vrchol územní expanze univerzitního úvěru zaznamenáváme v XVII. stol.; zahrnoval tehdy 12 vojvodství s 31 okresy, jedno vyčleněné město Gdaňsk a dvě zahraniční banky (Benátky a Řím).

Rozsah univerzitního úvěru byl obrovský. Disproporce mezi jednotlivými oblastmi však byly značné. Dominuje oblast krakovského vojvodství, kde se nalézalo 100 % dvorů, 54 % — 68 % počtu městských majetků, 97 % — 100 proc. městských budov a parcel, 85 % — 100 % dobytčích jatek a krámů, 72 proc. — 93 proc. výrobních závodů a dílen. Oblast krakovského a sandoměřského vojvodství byla tehdy hlavní oblastí hospodářské působnosti Jagellonské univerzity. Univerzitní úvěr zahrnul do sféry své působnosti všechny ústřední země tehdejší Rzeczypospolité. Překvapuje nás a imponuje nám rozsahem, jemuž se nemůže rovnat úvěrní činnost jiných tehdejších institucí.

*

Jagellonská univerzita, obnovená v r. 1400 z inspirace a díky hmotnému úsilí státních orgánů, se stala již brzo, tj. koncem první čtvrtiny XV. století objektem stálého a obětavého zájmu polské společnosti a byla jím až do konce XVIII. stol. Ze širokých vrstev této společnosti vycházel početný okruh mecenášů univerzity; často to bylo mecenášství aktivní, jež se neomezovalo pouze na zvýšení hmotných rezerv nadání univerzitních. Dějiny Jagellonské

univerzity byly takřka od počátku spjaty s polskou společností, s její obětavostí a uvědomováním si potřeb vysoké školy. Díky společenskému mecenášství, jež se šířilo v dalších stoletích, vydatně rostlo nadání univerzity, jež bylo souhrnem jednotlivých soukromých fundací. Důsledkem této skutečnosti byly velmi široké a velmi mnohotvárné kontakty univerzity s různými sociálními skupinami. Tyto kontakty se promítaly do hospodářské úlohy Jagellonské univerzity, ale současně se odrážely i v jejím společenském významu a funkci, a tudíž i v její značné popularitě od XV. do XVIII. století.

JERZY MICHALEWICZ

Die Wirtschaftsgrundlage der Jagielloner Universität und ihre Gesellschaftsaspekte

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel informiert den Leser über ausgesuchte Fragen der bisherigen Forschungen, die einer Synthese der Wirtschaftsgeschichte der Jagielloner Universität in Krakau in der Periode des XV. bis XVIII. Jh. gewidmet sind. Die im Jahre 1400 auf Anlass und Kosten der Staatsmacht erneuerte Universität wurde bald, d. h. am Ende des ersten Viertels des XV. Jh. zum Objekt eines andauernden und opferwilligen Interesses der polnischen Öffentlichkeit, welches bis zum Ende des XVIII. Jh. beständig blieb. Die Mäzene der Universität (mehr als 1500 Personen) rekrutierten sich aus den Reihen des Adels, des Bürgertums und sogar auch der Bauern. Im Verlauf von vier Jahrhunderten war es der Universität gelungen, ein beträchtliches Vermögen anzusammeln. Eine der bedeutenden Quellen der Universitätseinkommen bildete das Kapital der Foundationen in der Höhe von ungefähr 3 Millionen polnischen Złoty (Gulden). Dieses Kapital als Anleihkapital ausgenutzt, erweiterte den Umfang der gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Verbundenheit der Universität mit allen Schichten der damaligen polnischen Gesellschaft und fast mit dem ganzen Gebiet des damaligen polnischen Staates. Diese Tatsache beeinflusste die Wirtschaftsrolle der Jagielloner Universität und gleichzeitig ihre gesellschaftliche Bedeutung, sowie auch ihre beträchtliche Popularität vom XV. bis zum XVIII. Jahrhundert.

M. MARTIN BACHÁČEK Z NAUMĚŘIC — REKTOR UNIVERZITY PRAŽSKÉ

JIRÍ PEŠEK

Sklonek předbělohorského období českých dějin vstoupil do středu pozornosti nejprve tehdy, když oživené národní sebevědomí hledalo v této době vzor rozvinuté kultury nesené českým jazykem. Časem se však dostavila kritická reakce historiků a předbělohorská doba byla studována spíše z hlediska svého významu jakožto ohniska dvorské politiky a o kulturní úrovni tehdejších Čech byly někdy vyslovovány příkré, byť i ne zcela neodůvodněné posudky.¹⁾

Bádání poslední doby však období pozdní české renesance a manýrismu nově zhodnotilo a ukazuje se, že zvláště prostředí pražské univerzity bylo významným ohniskem vědeckého, kulturního a ideového dění, že zde vyrostla a působila řada postav, které významným způsobem utvářely soudobou českou vědu, kulturu, ale též dění politické a profesní, a které čekají na studium a zhodnocení. Jedním z galerie těchto mužů byl i mnohostranně činný organizátor soudobého školství, odborného dění i kultury, vědec a dlouholetý rektor pražské univerzity M. Martin Bacháček.

Přehlízíme-li univerzitní historii 16. stol., jak nám ji narýsovaly především práce Z. Wintra, musíme si uvědomit, že základem tohoto obrazu je zvláště doba Bacháčkova působení v čele univerzity. Pro starší období je totiž relativně málo pramenného materiálu, a tak jsou poznatky o stavu na přelomu 16. a 17. stol. přenášeny i na dobu starší. A právě řada těchto pramenů vděčí přímo či nepřímo za svůj vznik či rozvoj úřední činnosti M. Bacháčka. Toho si musíme být při studiu a hlavně hodnocení pramenů a literatury, k tomuto období univerzitních dějin se vážící, vědomi.²⁾

¹⁾ Srovnej např. soud K. Stloukala o vědecké a kulturní úrovni rudolfínské Prahy, jak jej formuloval v kritickém referátu o knize J. B. Nováka, Rudolf II. a jeho pád, Praha 1935, v ČČH XLIII. 1937, s. 372.

²⁾ Stejně tak si musíme uvědomit, že právě u Wintra jsou neúspěchy univerzity, její potíže, spory a horší lidské stránky mistrů zdůrazňovány na úkor jejich kvalit a činnosti, pozitiva jsou podávána daleko méně výrazně než zápory. Je to tím, že Winter, který z údajů pramenů vycházel jinak zcela pečlivě, zároveň jim notně podléhal. Hlavním jeho pramenem byly rektorské knihy — úřední pomůcky sloužící především k zaznamenání sporů, dluhů a běžné agendy univerzitní správy. Zápisy povahy nikoliv oslavné tedy nutně převažují. Winter byl silný v dokumentaci, nikoli v interpretaci. Interpretoval-li tedy např. záznamy rkp. AUK A 34 o Bacháčkových vedlejších drobných příjmech jako důkaz jeho chudoby a zároveň fakta o tom, že půjčoval studentům dlou-

O životě a díle M. Bacháčka není dodnes žádná větší ucelená práce. Chceme-li získat alespoň rámcový přehled, musíme se uspokojit se stručnou úvodní částí Tomkových Pamětí o školách českých z roku 1845, se dvěma stránkami, které mu ve své Rukověti věnoval Jireček, z novějších prací s heslem Bacháček v Truhlářově a posléze Truhlář-Hrdinově Rukověti, ze které nová Rukověť Hejnicova a Martínkova pasáž o životě a činnosti Bacháčkově v podstatě přejala, a s heslem Bacháček v Tobolkově Knihopisu. Pomineme-li nepřínosný Vyšínův článek z r. 1973 a popularizační článek J. Hanzala z roku 1975, zbudou nám již jen vyprávění o Bacháčkovi od Campana, Dobřenského, Balbína a Candida, která mají dnes již charakter pramenů.

Dále je tu řada prací, kde je Bacháček jedním z hlavních protagonistů. To platí především o četných pracích Wintrových či o diplomových a disertačních pracích např. A. Skýbové a K. Beránka.³⁾ Zbývá řada drobných článků o tom či onom momentu Bacháčkova života a mnoho drobných zmínek v nejrůznější literatuře. Tyto drobnosti nemá však smysl na tomto místě hodnotit. Věnujme se jen větším studiím.

Na malém prostoru úvodních šesti stránek rozsáhlého jinak článku „Paměti o školách českých z rektorských let M. Martina Bacháčka (1598—1612)“, ČČM XIX, 1845, s. 370—397, 604—640 předvádí W. W. Tomek velmi živě a obsažně Bacháčkův životní běh. Článek přináší dále několik úryvků jeho dopisů, přehled partikulárních škol a celkově patří k nejlepším vyličením Bacháčkovy správní činnosti i jeho pedagogického působení.

Truhlář v Rukověti k písemnictví humanistickému I., Praha 1908 a v rozšířené verzi Truhlář-Hrdinovy Rukověti k písemnictví humanistickému, zvláště básnickému v Čechách a na Moravě ve století XVI. I., Praha 1918, s. 79—85, přináší kromě životopisného hesla, o některá fakta bohatšího než studie Tomkova, též první přehled dochovaných Bacháčkových básní, vyhlášek, intimacií, programů ap. Heslo je zpracováno poměrně podrobně, ač chybí precizace některých údajů (služba u Brusa, studia v Německu), některé údaje jsou sporné (datum Bacháčkova narození 1541) a některé i chybné (studia v Altdorfu). Rukověť hodnotí především Bacháčkovu činnost politicko-správní: „Byl to muž ducha praktického, jenž pilně ku poměrům a potřebám času prohlédal a směrem tím působil“.

Přehledné dějiny literatury Bacháčka většinou ignorují. Jedinou výjimkou je Jirečkova Rukověť k dějinám literatury české do konce 18. věku I., Praha 1875,

podobě peníze, že řadu věcí rozasílal darem, aniž se ohlížel, co za to dostane, jako pouhý projev jeho dobroty, neuvědomoval si, že na to Bacháček musel mít. Stejně tak Winter přechází záznamy o četných a velkých peněžních půjčkách, které univerzita poskytovala.

Řada pozitiv univerzitní činnosti je v jednotlivostech nezachytitelná a ukáže se až v historickém nadhledu na dobrý stav české vzdělanosti a měšťanské kultury. Velmi dobré hodnocení doby podal J. Janáček, Jan Blahoslav, Praha 1966, kap. Druhá epocha české renesance, s. 150—153.

³⁾ Významná je především studie K. Beránka, Kancelář univerzity pražské na zlomu XVI. a XVII. věku, SAP IX/2 1969, s. 220—239, kde je i přehled starší literatury.

kteřá ovšem ukazuje Bacháčka především jako „vydavatele kalendářův a pramenostik, nic jiného“.

Roku 1966 vyšel prací J. Hejnice a J. Martínka I. díl nové, přepracované Rukověti humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. Pasáž o Bacháčkovi (6 stran) je v podstatě zkrácenou verzí starší Rukověti a zachovává i některé její nepřesnosti, vycházející především z líčení Balbínova. Podstatně bohatší je ale přehled dochovaných Bacháčkových literárních produktů a dosti úplná je i literatura k tématu.

Prvořadým badatelem o českém školství Bacháčkovy doby byl Zikmund Winter. Přehledné dějiny pražské univerzity této doby podal v práci Děje vysokých škol pražských od secesí cizích národů po dobu bitvy bělohorské 1409—1622, Praha 1897. Kniha vychází z Tomkových o půlstoletí starších Geschichte der Prager Universität, vydaných v porevoluční Praze 1849, kde je též věnováno Bacháčkovi dosti místa. Tomek tam více rozvedl některé partie svého článku z roku 1845 a vložil je do celkového kontextu. Ze starších autorů byl Tomek patrně nejbliže skutečnému historickému obrazu Bacháčka i jeho doby, Geschichte prokazuje svrchovanou a zvládnutou znalost pramenů k univerzitním dějinám.

Pro získání obrazu o funkcích, které Bacháček na univerzitě zastával, jsou jedinečnou základnou faktograficky bohaté a spolehlivé Wintrovy O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje, Praha 1899, kde je ovšem Bacháček zmiňován jen příležitostně. Další takovou nepostradatelnou pomůckou z Wintrova pera je jeho Život a učení, na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století, Praha 1901, kde o Bacháčkovi nalezneme mnoho materiálu v každé kapitole, univerzitní správy partikulárních škol se týká hlavně kap. I/III. a II/IV. Řadu dnes ztracených pramenů supluje též drobné Wintrovy časopisecké články, z nichž věci podstatné pro bacháčkovskou problematiku nalezneme především ve XIV. díle Wintrových sebraných spisů pod názvem Ze školy a kostela.

První československá republika velké dějiny pražské univerzity nenapsala. V. Novotný sepsal pouze na žádost akademického senátu UK stručný přehled univerzitních dějin, pojatý jako apologie a náprava některých starších omylů a nepravd. Brožura Universita Karlova v minulosti, Praha 1922, pojednala o Bacháčkovi stručně, podnětná však byla akcentace jeho skvělé činnosti vědecké a jeho vskutku evropského rozhledu. Bacháčkovo období univerzitních dějin jeví se tu jako doba velkého vzestupu a mnohostranného rozvoje. V drobných brožurách vyšlých k šestistému výročí založení univerzity v roce 1948 z pera V. Chaloupeckého a O. Odložilíka je Bacháček pouze zmíněn.

Dosti stručného oceňení dostalo se Bacháčkovi i v nových dějinách UK vydaných v roce 1964.⁴⁾ Přes nutnou stručnost podařilo se však autorům kapitoly o období „humanismu a reformace“ — F. Šmahelovi a M. Trucovi — postihnout všechny oblasti Bacháčkovy činnosti a zasadit jeho osobu do sociologicky nově

⁴⁾ Stručné dějiny UK, Praha 1964.

pojatého obrazu univerzitního prostředí. Autoři se při tom opírali o svoji starší Studii k dějinám University Karlovy v letech 1433—1622, AUC—HUCP IV/2, 1963, s. 3—60, která je základem moderního bádání nad touto problematikou.

Významné přehodnocení starších soudů Wintrových o nižším českém školství 16. a 17. stol. znamená článek F. Palackého, Obyvatelstvo českých měst a školní vzdělání v 16. a na začátku 17. století, ČSČH XVIII, 1970, s. 345—370, který vysoce hodnotí úroveň české kultury sledované doby a je jedním z východisek našeho kladného hodnocení role pražské univerzity přelomu 16. a 17. století, ač autor sám hodnotí akademii ještě jako úpadkovou.

Nejnovějším příspěvkem k bacháckovské problematice je článek J. Hanzala, Martin Bacháček a městské školy ve středních Čechách před Bílou horou (Stře-dočeský sb. historický 1975, s. 137—151). Jedná se o populární studii opřenou o starší literaturu, kterou materiálově ani koncepčně nepřekračuje.

Nyní obraťme pozornost ke dvěma pracím o Bacháčkovi, které čas posunul do role pramenů. Ve sborníku „Monumentum sempiternum...“, který k uctění Bacháckovy památky vydala r. 1612 pražská univerzita, je Campanův příspěvek, který líčí Bacháckův život a je cenný zvláště vyličením jeho posledních chvil.⁵⁾ Druhým takovým dílem je Balbínova Bohemia docta, doplněná o Candinovy poznámky.⁶⁾

Z rukopisných pramenů k dějinám Bacháckovy univerzitní činnosti byly zpracovány především rukopisy Archivu UK B 18 a A 13b, které obsahují úřední zápisy a korespondenci období Bacháckových rektorátů. Využita byla též edice zpřístupněná děkanská kniha filozofické fakulty sahající do roku 1585.⁷⁾

Dříve než zaměříme pohled na vlastního hrdinu našeho příspěvku, věnujme pozornost též univerzitnímu prostředí, kde po tolik let působil. I když není možno souhlasit s chmurným líčením stavu pražské univerzity, jak je podávají mnohé starší práce, je nutno uznat, že přelom 16. a 17. století k okázale nejskvělejšímu období univerzitních dějin vskutku nepatří. Nemůže se chlubit ohromujícími počty studentů, mezinárodní proslulostí či zlepšením hospodářského zázemí univerzity, není to však ani období prohlubujícího se úpadku, nýbrž doba konsolidace, vzrůstu univerzitní prestiže, úrovně její pedagogické i vědecké činnosti a s tím i zároveň oblasti pod univerzitním vlivem a správou.

Velké oficiální reformy let 1608—9 se sice příliš nezdařily — bylo to mj. dáno primárně sobeckými zájmy jejich mimouniverzitních iniciátorů — přece však zlepšil se v této době stav univerzitní správy, zvýšil se počet učitelů, univer-

zita požívala vážnosti ve městech i mezi částí šlechty, ožívaly kontakty s akademii v zahraničí, univerzita byla kulturním i ideovým centrem většiny české společnosti. A to vše v době katolického nástupu, ve složité konfesijní i politické situaci.⁸⁾ Nebylo možno očekávat pomoc od panovníka ani centrálních úřadů, pomoc ze strany nepříliš vzdělané utrakvistické šlechty byla málo reálná a hlavní opoře univerzitní politiky, českým městům, chyběla v této době již jakákoli politická moc, ač města až do konce utrakvistické akademie zůstala její jedinou oporou, vědomou si významu vysokého učení pro svůj život.

Univerzita byla s městy spjata sítí městských škol, kterou personálně obsazovala a ve většině ohledů i spravovala. Mimo to řada univerzitních absolventů působila ve funkcích městských písařů či radních, udržovala četné kontakty s univerzitními mistry a napomáhala prosazování univerzitních zájmů ve městech. Tímto oboustranným, hluboce založeným vztahem byla univerzita bezpečně zakotvena v české měšťanské společnosti a tím bylo jí i dáno sdílet její osud.

Univerzita se ovšem neomezovala jen na styky s městským prostředím. Bacháček udržoval četné přátelské kontakty s řadou šlechticů či vysokých úředníků zemské správy. Bohatá spolupráce kvetla i se skupinou vědců soustředěných okolo císařského dvora. A osobou, v jejichž rukou se sbíhala většina těchto kontaktů a různorodých partnerství, byl právě rektor Bacháček.

Věděl o řadě věcí, které jeho kolegům a současníkům unikaly, jeho velká zkušenost, zcestovalost a znalost rozličných prostředí umožňovala mu orientovat se se zdarem v leckteré bouři neklidné doby. A přece hledíme-li na způsob a založení jeho univerzitní politiky a organizační činnosti, vidíme, že budoval na víře v neochvějnost základních jistot daných tradicí českého pohusitského vývoje, tradicí české tolerance a stabilní nutnosti působení pražské univerzity na dně proudu politického a ideového života země, byť ho bouřily události sebebouřlivější. Měl zkušenost neklidné čtvrttisícileté univerzitní historie a budoval široké a důkladné základy pro budoucí rozvoj české kultury. Něco takového jako pobělohorskou katastrofu naprosto nepředvídal a jako člověk své doby předvídat ani nemohl.

Chceme-li porozumět činům starého rektora v posledním desetiletí vlády Rudolfa II., musíme sledovat jeho osudy a život již od mládí. Nevíme toho o něm příliš mnoho. Přece je však možno říci, že právě v době, kdy Bacháček dosáhl dospělosti, v šedesátých letech 16. století, rozhodlo se v mnohém o způsobu jeho přístupu k nábožensko-politickému dění, formovala se jeho osobnost pracovního vzdělance široké tolerantní spolupráce.

Někdy na začátku zimy roku patnáctistého třicátého devátého, možná o rok,

⁸⁾ Srovnej přehledný obraz Čech i Evropy na přelomu 16. a 17. stol. v prvních kapitolech knihy J. Polišenského, Třicetiletá válka a evropská krize XVII. století, Praha 1970, ze starší literatury pak K. Stloukal, Papežská politika a císařský dvůr pražský na přelomu XVI. a XVII. věku, Praha 1925, zvl. s. 103—195.

⁵⁾ Přehled dochování viz Rukověť 1966, s. 121.

⁶⁾ B. Balbín — R. Ungar, Bohemia docta II., Pragae 1778, s. 274—276.

⁷⁾ Liber decanorum facultatis philosophicae universitatis pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585, MHUCP I/2, Pragae 1832. Popis rkp. AUK B 18, A 13b a dalších v této práci použitých rukopisů srovnej J. Pešek, Rektor M. Martin Bacháček z Nauměřic a vnější správa univerzity pražské předbělohorského období, diss. FFUK katedra PVH 1978, s. 15—25.

o dva později⁹⁾, se narodil Martě, ženě Václava Bacháčka, drobného patrně sedláka v Nauměřicích¹⁰⁾ u Zvoleněvsí na Slánsku, na panství Hartvíka Žejdlíce ze Šenfeldu, syn, jenž pokřtěn na jméno Martin¹¹⁾. O jeho dětství nemáme žádných zpráv. Patrně nejpozději v sedmi letech byl poslán do městské školy, aby se naučil základům nutným pro další studium. Na partikulárních školách zůstal pak přibližně až do svého sedmnáctého roku. Základní vzdělání získal ve škole ve Slaném¹²⁾, jedné z nejlepších soudobých partikulárních škol, studoval i na školách dalších, z nichž vzpomíná později zejména na školu v Táboře, vedenou Viktorinem Osiandrem. I tato škola patřila ve své době mezi nejkvalitnější. Když Osiandr zanechal pedagogické dráhy a stal se měšťanem, přešel Bacháček do Prahy na školu u sv. Štěpána, studoval v Jihlavě¹³⁾ a v Klatovech, kde později vzpomíná Jiřího Rakovnického, tamního preceptora¹⁴⁾.

Univerzitní studia konal Bacháček v Praze¹⁵⁾, není však o nich bližších zpráv. Jistý vliv měl snad na něho Pavel Koldín a zvláště Petr Codicillus, jeho pozdější kolega¹⁶⁾.

Po krátké době odešel Bacháček z pražské univerzity do Znojma — aby se naučil dobře německy. Odtud přešel do Vídně, kde vstoupil do služeb biskupa Antonína Brusa z Mohelnice jako krasopisec, patrně tedy nižší úředník Brusovy kanceláře¹⁷⁾. Tomek uvádí, že Brus Bacháčka „pro jeho vědecké vzdělání v mnohé lásce prý měl“¹⁸⁾. Jaké toto vzdělání přesně bylo, nevíme. Bacháček byl tehdy stár okolo devatenácti let, na univerzitě pobyl jen několik málo semestrů, základy toho „mnohého vzdělání“ získal tedy patrně již ve vyšších třídách par-

⁹⁾ Přesné datum Bacháčkovy narození není známo. Rukověť 1966 je určuje s přesností přibližně na měsíc — na listopad 1541, což je neznámým způsobem upřesněný údaj z Rukověti 1918. I. Honl v ČSPS 59, 1951, s. 56, datuje narození k roku 1540. Ani u jednoho z těchto údajů není zmíněn pramenný podklad. Ten existuje pouze u datace Jiřekovy Rukověti, která na základě Campanova nekrologu nechává Bacháčka narodit se r. 1539, kam klade jeho narození i Balbín, *Bohemia docta*, s. 279, kde je přetištěn i Bacháčkův náhrobní epitaf, který věkový údaj obsahuje.

¹⁰⁾ Srovnej F. Schuster, *Z minulosti obce Nauměřic a pátrání po rodném statku M. Martina Bacháčka z Nauměřic*, Kralupský vlastivědný sborník 1958, č. 2, s. 25—30.

¹¹⁾ Z příbuzných M. Bacháčka je znám pouze Jiří Bacháček, jeho synovec, který se r. 1613 přihlásil o dědictví po strýci. S ním nebo se svým bratrem téhož jména udržoval Bacháček četné styky. Do Nauměřic psal a posílal knihy, z rodné vsi zas přicházely drobné dárky. K roku 1604 připomíná Tomek ještě Bacháčkovu učinu, žijící na Mělnicku. Bacháček sám ji vzpomíná v listě z 2. 3. 1605 jako žijící. Srovnej F. Dvorský, *Paměti o školách českých*, Praha 1886, s. 238n.

¹²⁾ Srovnej dopis do Slaného, Dvorský, *Paměti*, s. 327.

¹³⁾ Srovnej J. Polišenský, *Jan Jesenský Jessenius*, Praha 1965, s. 47, dále též Bacháčkův list do Nepomuku z 22. 11. 1611 v AUK A 13b, f. 234, kde vzpomíná na nepomucké spolužáky v Jihlavě, jmenovitě Linharta Nepomuckého.

¹⁴⁾ Tomek, *Paměti*, s. 370.

¹⁵⁾ Jediný zdroj informací k této době je mimo děkanské knihy *Manuale rectoris Prag.* z roku 1559, StK XXIIIIF 77, kde student Bacháček pochopitelně nefiguruje.

¹⁶⁾ Balbín, *Bohemia docta*, s. 274.

¹⁷⁾ Termíny „kaligrafie a krasopis“ nutno chápat tak, že Bacháček byl písařem čis-topisů. Jeho písmo, tak jak se zachovalo v knihách univerzity pražské, má ke kaligrafii jinak dosti daleko.

¹⁸⁾ Srovnej Tomek, *Paměti*, s. 371, a Balbín, *Bohemia docta*, s. 275.

tikulárních škol a především vlastním studiem. Univerzita tyto znalosti pouze doplnila a utřídila. V době služby v Brusově kanceláři zabýval se Bacháček s úspěchem též malířstvím. Tomu je patrně nutno rozumět tak, že šlo o kreslení vedut či plánů, o čemž bude řeč níže¹⁹⁾.

Zde si dovolím menší odbočení. Zajímá mne Bacháčkovy konfesijní příslušnost a jeho vztah k otázce náboženské příslušnosti vůbec.

Vzhledem ke svému původu byl Bacháček — vesničan ze Slánska — jistě utrakvista. Tím byl i jako žák latinských partikulárních škol, které ležely, až na Jihlavu, v oblasti pod správou dolní konzistoře. Když později vstupoval na pražskou univerzitu, musel být jistě utrakvista. Přisahal přece na kompaktáta a není možné si ani dost dobře představit, že by univerzita snesla v půli 16. století ve svých škamnách katolíka. Je ovšem otázkou, jak se Bacháčkovy konfesijní příslušnost vyvíjela dále, tedy po jeho odchodu z univerzity.

Mladý student odešel do jazykově německého Znojma, města pochopitelně zdaleka ne kališnického. Zde však do jisté míry působila moravská zemská náboženská tolerance. O její míře je však možno pochybovat ve Vídni, kam ve službách Brusových Bacháček přešel. Je ovšem nutno uvážit, že přelom padesátých a šedesátých let byla doba nakloněná náboženské smířlivosti. Ferdinand I. usiloval na koncilu v Tridentě o prosazení smírné reformy katolicismu, počítaje v to i vplynutí českého utrakvismu zpět do vod jednotné církve, císař byl tedy tolerancí velmi nakloněn. Brus byl jeho člověkem, u kurie nepřilíši oblíbeným, prováděl císařovu tolerantní politiku, pokud to šlo. Je tedy pravděpodobné, že by ve své pražské kanceláři umírněného nekatolíka snesl. Do jaké míry to však bylo možné ve Vídni, není možno posoudit.

Bacháček patrně svůj utrakvismus příliš neproklamoval, náboženský horlivec nebyl ostatně nikdy. Brusova kancelář, jedna z nejvyspělejších ve své době, měla s pražskou univerzitou velmi dobré styky a řada osob v ní alespoň nějakou dobu po skončení univerzitních studií působila jako v jakémsi odborném kursu, kde se dala pochytit nejlepší soudobá kancelářská praxe²⁰⁾.

V době častých cest Brusa do Tridentu a v době jeho dlouhých jednání kolem Ferdinandova programu zřízení nového pražského arcibiskupství a ústupků českému utrakvismu Bacháček kancelář patrně opustil. Nepracoval v ní tedy dlouho. Nepočítal však patrně s tím, že je to odchod definitivní. Místo písaře čis-topisů bylo časté odraziště pro významnější a vyšší funkce v kanceláři.

Někdy po roce 1560 vrací se tedy Bacháček do Prahy. Byl sice již brzy znovu povolán do služeb Brusových, nyní již arcibiskupských²¹⁾, Bacháček však odmítl

¹⁹⁾ Rukověť 1966, s. 120, přejala svoje formulace z Balbína, *Bohemia docta*, s. 275.

²⁰⁾ Informace o toleranci Brusovy kanceláře a o jejím vztahu k pražské univerzitě mi laskavě poskytla dr. A. Skýbová, CSC.

²¹⁾ Arcibiskupem byl ustanoven 5. 9. 1561 konfirmační bulou Pia IV., která obnovovala zároveň pražské arcibiskupství. Srovnej F. Kavka — A. Skýbová, *Husitský epilog na koncilu tridentském*, Praha 1968, s. 53.

možnost další práce a patrně i kariéry pod ochranou jemu osobně nakloněného arcibiskupa a zvolil cestu dalšího studia. Snad po kratší etapě působení ve šlechtických službách odešel studovat matematické vědy na protestantské univerzity v Německu²²].

Zde uvažme, co pro Bacháčka tento krok znamenal. Není patrně možno formulovat problém tak, že zhruba dvaadvacetiletý Bacháček se úmyslně vzdal spolupráce s nastupující katolickou skupinou ze zásadních důvodů konfesijních či jiných podobných. Brus vystupoval dosud velmi smířlivě a též obnovitel arcibiskupství — císař Ferdinand I. bojoval ještě stále za svoji ideu spojení českých utrakvistů do jedné církve s reformovanými katolíky. Ostrý kurs nesmířlivé katolické potridentské ofenzívy nastupuje až s Piem V., u nás vlastně až s mladým Rudolfem II. Krach svých snů v původní jejich šíři si patrně uvědomil ovšem již Ferdinand před svou smrtí²³].

Je tedy možno mítí též za to, že když arcibiskup povolával znovu Bacháčka do kanceláře, činil tak s vědomím, že nábožensky dosti inertní mladý muž vydrží i případné ztvrdnutí náboženské politiky. Bacháček, mladý člověk s dobrými již a širokými základy vysokého vzdělání, s jistým rozhledem a s úřednickou praxí usoudil, že možnost návratu k úřednické dráze v arcibiskupově okolí nemůže ztratit, půjde-li na nějakou dobu studovat do Německa matematiku. Bohaté konexe v katolickém táboře si udržel až do smrti, není tedy důvodu se domnívat, že by nemohl počítat s možností návratu. Neměl patrně ani přesně uváženo, jak dlouho chce v Německu pobýt. Jak se ukázalo, protáhla se jeho zahraniční studia přibližně na osm let. Je dalším dokladem Bacháčkovy náboženské nenáročnosti, že mu přechod ze služeb katolického preláta na protestantské univerzity nepůsobil žádné potíže. Alespoň o nich není nic známo.

Byla to tedy patrně skutečně touha po vědě, která ho vedla nejprve snad na univerzitu v Lipsku, kde těžil patrně zvláště z výkladů Mikuláše Sellnecera a Simona Simonia²⁴). Někjaký čas měl strávit též snad v městě Altdorfu u Norimberka²⁵). R. 1567 se zapsal ve Witenberce, kde poslouchal především Pavla Ebera,

²²) Přesné určení trasy a datování jeho studijní cesty není možné. Bacháček sám užívá ve vzpomínkách údajů jen velmi rámcových (srovnej Dvorský, Paměti, s. 232), které lze interpretovat velmi různě. Přesněji bude tyto problémy možno vyřešit až po komplexním zpracování matrik zahraničních univerzit 16. století.

²³) Srovnej Kavka—Skýbová, Husitský epilog, s. 136n.

²⁴) Srovnej Rukověť 1966, s. 120, a Balbin, Bohemia docta, s. 275. Ve výtahu z lipské matriky — J. V. Šimák, Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách v XV.—XVIII. stol., ČČM LXXX. 1906, s. 118nn., 300nn. a 510nn. jsem ho však nenalezl.

²⁵) Altdorfská akademie byla s neúplným počtem fakult založena r. 1575 a roku 1623 byla povýšena na řádnou a úplnou univerzitu. Názor Rukověti 1918 i 1966, že zde Bacháček studoval, není možno doložit, protože v seznamu českých studentů na altdorfské akademii, jak jej nejnověji přinesl H. Kunstmann, Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen, Köln — Graz 1963, s. 187—226, ho nenalezeme. Názor Rukověti je neudržitelný i chronologicky. Podle jejich názoru zde Bacháček studoval před rokem 1570, tedy ještě před založením akademie, kdy se vyhořelé město teprve stavělo. Srovnej l. c., s. 10. Bacháček měl ovšem později s Altdordem hojně styky, snad již před rokem 1589. (Srovnej l. c., s. 38n.). Zprostředkovatelem těchto styků byl především alt-

Křištofa Perela a Kašpara Crucigera²⁶). V Německu zůstal na studiích a cestách až do roku 1570²⁷].

Jak tam žil a čím se živil, není zatím známo. Peníze na studia z domova měl sotva²⁸). Taxy a poplatky mu sice na univerzitách mohli odpouštět jako nemajetnému, peníze na obživu, ošacení, odborný provoz apod. si však musel opatřovat sám. Za krátkou dobu působení v Brusově kanceláři si patrně příliš mnoho nenašetřil. Je však možné, že nyní nějak zužitkoval zkušenosti své kancelářské praxe nebo že se stal famulem některého profesora, že působil jako soukromý učitel či že nějaký čas prodlé na cestách po Evropě jako průvodce některého šlechtického synka. Nic přesnějšího nelze říci.

Asi r. 1570 se Bacháček navrátil do Čech²⁹) a poté více než deset let vyučoval na městských partikulárních školách či působil jako učitel a vychovatel ve šlechtických rodinách. Když se vrátil z ciziny, bylo mu již okolo třiceti let. Pobyt na protestantských univerzitách utvrdil patrně jeho alespoň vnějškovou konfesijnost podobením a odvrátil možnost návratu zpět do arcibiskupských služeb. Strana katolická učinila během Bacháčkovy nepřítomnosti v zemi podstatný krok jedním směrem, on svým dlouhým pobytem v protestantském prostředí směrem druhým³⁰].

Proč ale jako velmi vzdělaný člověk znalý ciziny, nadprůměrný v matematice a astronomii, které si v Německu zvláště osvojil, člověk se znalostí i mnoha dalších oborů, které později na univerzitě přednášel, proč tento třicetiletý muž musel přijmout místo školního pomocníka, to není zcela jasné. Snad proto, že neměl dosud pražský univerzitní titul a nemohl být bez ověření znalostí usta-

novský humanista Rittersheim, který kontakty s pražskou univerzitou bohatě podporoval a Prahu sám též navštívil. O vztahu Altdorfu k Bacháčkovu a univerzitě svědčí i vydání sborníku na paměť Bacháčkovy smrti.

²⁶) Srovnej Rukověť 1966, s. 120. F. Menčík, Studenti z Čech a Moravy ve Witenberku 1502—1602, ČČM LXXI, 1897, s. 261.

²⁷) V seznamech českých studentů na zahraničních univerzitách jsem ho však nenalezl. Příklad, že by pobýval ve Francii či Itálii, jejichž univerzitní matriky nejsou dosud většinou zpracovány, nepokládám za reálný, poněvadž o takovém exkluzivním pobytu by jistě zůstala zmínka v jeho korespondenci atp. Pravděpodobné není ani to, že by se na univerzitách nenechával inskribovat, zvláště když tak dříve činil. Pravděpodobnější je, že většinu času, po který o něm není zpráv, prodlé v soukromých službách.

²⁸) Způsob, jakým byl na studiích vydržován jeho o něco starší současník Jan Sambucus, lze v Bacháčkově případě předpokládat jen stěží. Srovnej A. Vantuch, Jan Sambucus, Bratislava 1975, s. 48n.

²⁹) Srovnej jeho list Adamu Konikovi, měšťanu vodňánskému z 20. 10. 1606: „Já jsem také předešlých let téměř od sedmadesátého léta a potom v koleji před dvaceti lety a nížeji mnoho vyučováním pacholátek stavu panského, rytířského i také městského se zaneprazdňoval, těchto a jiných prostředkův a cest koštoval, které by mohly neupřímnější k vedení a prospěšnému vyučování těch dětí býti, a snad nehonose se tím, s pochvalou ty dítky jsem vyučoval...“ Dvorský, Paměti, s. 312.

³⁰) Tyto komplikované zkušenosti mládí našly odraz v Bacháčkově krajní toleranci v době, kdy zastával významné úřady rektora a člena konsistoře. Jemu osobně byl snad nejbližší směr slučující luterství melanchtonského typu s kryptokalvínstvím norimberskoaltdorfského okruhu. Ke vztahu univerzity k reformovaným církvím po r. 1609 srovnej též V. Líva, Národnostní poměry v Praze za třicetileté války, ČČM XLIII, 1937, strana 301—313.

ven hned alespoň do funkce správce školy. Jistou roli však jistě též hrála nechuť karolinských mistrů k lidem vystudovavším jinde³¹⁾ a nedůvěra k nim, ať náboženská či osobního rázu. Otázkou zůstává, proč za těchto podmínek nehledal obživu mimo učitelství či proč nenastoupil ihned alespoň u některého ze šlechtických příznivců nebo nehledal lepší zabezpečení na straně katolické.

Nejprve nastoupil Bacháček na školu v Žatci jako suksesor³²⁾. Během této činnosti těžce onemocněl. Když se uzdravil, postoupil na místo konrektora. Z Žatce přešel posléze do Pardubic, kde se stal správcem školy. Škol prošel pak ještě několik³³⁾, učil i ve šlechtických rodinách. Před rokem 1577 učil v Praze u sv. Havla a u sv. Mikuláše na Malé Straně.

Roku 1577 podstoupil bakalářské zkoušky a byl 21. 8. 1577 mistrem Moleysinem na bakaláře promován³⁴⁾. V disputaci obhajoval předtím tezi z oboru jemu vždy blízkého — z astronomie. Tezi „Utrum artium liberalium studia et praecipue astronomiae regibus et principibus viris sunt ornamento et digna scita nec ne?“ obhájil skvěle, takže se umístil na prvním místě ze dvaceti osmi zúčastněných³⁵⁾.

O pět let později, roku 1582, obhájil Bacháček u M. Dvorského tezi „Utrum astrologiae observationes prosint medicis ad indicandos morbos et curandos an minime?“, 19. 11. byl pak na promoci jmenován mistrem³⁶⁾ a záhy povolán mezi mistry univerzity. Brzy přešel do koleje Karlovy, což se v té době krylo s jmenováním „actu regens“³⁷⁾.

Co dělal Bacháček v době okolo svého bakalareátu, přesně nevíme. Partně učil. Kde však, zda u soukromníka nebo na městské škole, to není známo. Nic bližšího není možno říci ani o tom, jak se díval na boje o českou konfesi, zda a do jaké míry sledoval politický vývoj v zemi, neví se ani, byl-li v té době v Praze či mimo ni. Na univerzitu patrně příliš vázán nebyl. K dosažení bakalářského gradu mu stačila studia z padesátých let, byť byla velmi krátká, požadovalo se totiž absolvování přibližně čtyř semestrů (i mimo pražskou univerzitu), ale studenti se dostavovali ke zkouškám i po absolvování semestru pouze jednoho³⁸⁾. Dovoľovala to především vysoká úroveň partikulárních škol, majících ve svém učivu leccos, co jinde zvěděli studenti až na univerzitách. Před složením zkoušky misterské měl by sice student absolvovat několik dalších se-

31) Balbín, Bohemia docta, s. 275, tvrdí, že si Bacháček z Lipska přinesl misterský titul.

32) Srovnej Dvorský, Paměti, s. 227.

33) Z náhodných zmínek v jeho korespondenci není však vždy jasné, zda jmenovanou školu jen navštívil, na ní učil nebo jí jen co inspektor pražské univerzity vizitoval.

34) Srovnej Liber decanorum, s. 425, o tezích Winter, O životě, s. 419 a 407.

35) Dobová zvyklost neoznačovala míru úspěchu examinovaného stupněm či známkou, klasifikace se projevovala pořadím studentů zkoušku složivších při zápise do děkanské knihy.

36) Srovnej Liber decanorum, s. 439 a 441, o disputacích obecně Winter, O životě, strana 408.

37) Srovnej Winter, O životě, s. 470—518 a 526—560.

38) Srovnej Šmahel—Truc, Studie, s. 9nn.

mestrů, ani to však nebylo striktním pravidlem. Jak tomu bylo u Bacháčka, zjistíme těžko, univerzitní matrika se ztratila již počátkem třicetileté války³⁹⁾. Patrně ovšem postačovala plně jeho studia na zahraničních univerzitách. Na přelom sedmdesátých a osmdesátých let spadá totiž druhá Bacháčková studijní cesta. Doložena je inskripce r. 1580 v Lipsku, nejasné je jeho působení ve Witenberce a v Altdorfu⁴⁰⁾.

Jako pražský mistr kolegiát zastával Bacháček postupně téměř všechny úřady fakultní i kolejní. K dobru mu jistě přišly zkušenosti z Brusovy kanceláře. Již rok po zvolení mezi mistry zasedl 9. 10. 1583 v radě děkana ve funkci dispensatora lectionum⁴¹⁾ — jednoho ze dvou dohlížitelů na řádný chod a stav univerzitních čtení a vsškeré výuky. O rok později, 9. 10. 1584 se stal jedním ze dvou kolektorů fisku⁴²⁾ — správců fakultní pokladny.

Zároveň zastával Bacháček i místa v kolejní správě. Tak r. 1583 byl proboštem koleje Karlovy⁴³⁾. To byl úřad dosti pracný. Byla to kolej mezi všemi klíčová, všichni mistři actu regentes (tedy i probošti ostatních kolejí) byli jejími členy a povětšinou zde i bydleli. Pro pracnost této funkce ustálil se zvyk volit do této proboštury vždy nejmladšího mistra. Volba se konala 24. 4., úřad však nový probošt nastupoval až k 16. 10., aby se na funkci mohl řádně připravit. O povinnostech probošta píše podrobněji Tomek⁴⁴⁾ (byla to hospodářská správa koleje, výkon práva nad poddanými kolejních vsí, dohled na dodržování kolejních statut, zachovávání kázně, rovnání při mezi mistry apod.), o písemnostech probošta nověji Beránek⁴⁵⁾, není tedy nutno se zde o tom rozepisovat. Proboštem koleje Karlovy byl Bacháček též roku 1591, v letech 1534 a 1586 byl proboštem koleje Loudovy⁴⁶⁾.

V roce 1586 byl Bacháček poprvé zvolen děkanem. Stal se jím pak ještě třikrát v letech 1587, 1594 a 1595. Děkan spravoval většinu univerzitní výuky a zkoušel. Vypisoval zkoušky bakalářské a spolu s rektorem i misterské, zkoušel u nich, vydával vyzkoušeným testimonia a zapisoval je do děkanské knihy, svolával schůze mistrů k volbě nového děkana, ku stanovení přednášek, vedl zápis o volbě rektora, stál v čele správy studentských kolejí a sám byl direkto-

39) Matrika graduovaných, která by jí snad mohla alespoň zčásti nahradit, je neznámá od konce druhé světové války, Kučera—Truc, Průvodce, s. 171.

40) Srovnej G. Erler, Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig, Leipzig 1909, s. 13. Balbín, Bohemia docta, s. 275, sem klade též jeho altdorfský i witenberský pobyt. Balbínovy souvislosti Bacháčkových studií a učitelských působení v této době jsou však poněkud zmatené, není možno ověřit ani tvrzení, že Bacháček získal před odchodem z Witenberka doktorský titul. Na druhé straně zapadal by takto datovaný pobyt lépe do kontextu listu ze 7. 11. 1604 (Dvorský, Paměti, s. 222.) a bylo by možno tak i logicky vysvětlit jeho pobyt v Altdorfu pro případ, že by tam nepůsobil jako student, ale jako vyučující mistr.

41) Liber decanorum, s. 443.

42) L. c., s. 445.

43) Srovnej AUK A 13a f. 234r.—262v.

44) V. V. Tomek, Paměti kolegiátů koleje Karlovy, ČČM XXI., 1847, s. 390.

45) Beránek, Kancelář, s. 223—227.

46) Přehledně o této tematice Winter, O životě, s. 42—108.

rem koleje Rečkovy [jediné studentské koleje v té době plně fungující] apod. O úřadu a písemnostech děkana psal podrobněji Winter a Beránek⁴⁷⁾.

V letech 1591, 1593, 1597 a zčásti i 1602 působil Bacháček též jako prorektor⁴⁸⁾. Je tedy možno oprávněně říci, že když byl v roce 1598 zvolen rektorem, byl zvolen muž s bohatou již správní praxí a zkušeností. Bacháček složil svoji první rektorskou přísahu 16. 10. 1598 a s výjimkou let 1600/01 až 1602/03 byl rektorem až do smrti. Byl tedy zvolen v letech 1598—1600 a 1603—1612 celkem jedenákrát. O tom, že jeho neustálé volení nebylo aktem formálním, ale výrazem důvěry jeho kolegů ve schopnosti starého pána univerzitu spravovat, vést a hájit v době ně právě klidné, svědčí kupříkladu jeho list z 15. 10. 1607, ve kterém píše Bacháček do Kolína: „...já, abych některého zaneprázdnění budoucímu panu rektorovi neučinil, poněvadž za málo hodin mého ouřadu pozůstává, toho jsem tak kvapně učiniti nemohl, ...S budoucím panem rektorem a radou jeho chci promluvit a to tak přednáseti, aby všecky věci na dobré míře postaveny byly“⁴⁹⁾. Nazítří byl ovšem opět zvolen, takže vyřízení kolínských záležitostí neunikl.

Jako rektor se Bacháček stal roku 1604 proboštem koleje krále Václava, dosáhl nejvýnosnějšího místa na univerzitě⁵⁰⁾. Byla to na jedné straně odměna za jeho služby univerzitě, na straně druhé je nutno si uvědomit, že v té době byl Bacháček již staříkem — a to dosti originálním, takže mladší mistři rádi mu as dopřáli klidu a soukromí v starobylém kolejním paláci na Ovocném trhu⁵¹⁾. Tomek charakterizuje Bacháčka těchto let jako muže mravopočestného, pevného v úmyslech, šprýmovného ale pobožného, pohostinného a štědrého, muže, který velmi pečoval o studenty⁵²⁾. Na druhé straně je známo, že zvláště k stáru rád a hojně popíjel víno, což mělo většinou za následek škorpení se s. M. Trojanem, který k stáru (zemřel r. 1604) popíjel též velmi rád a nemálo⁵³⁾.

Hlavní důvod Bacháčkovy odchodu byl ale především větší klid a možnost věnovat se oblíbené astronomii. Pro tuto svoji zálibu nechal si v koleji královny Hedviky postavit dokonce zvláštní věžičku — observatoř, kde pak s Keplerem, který u něho od roku 1605 i s rodinou bydlel, činil mnohá pozorování⁵⁴⁾.

47) L. c., s. 289—319; Beránek, Kancelář, s. 227—233.

48) Winter, O životě, s. 7, 11, 34, AUK B 17 f. 11r.

49) Dvorský, Paměti, s. 364.

50) Srovnej Winter, Děje, s. 109.

51) Historický i architektonický popis kolejního domu: M. Svatoš, Kolej krále Václava pražské univerzity, Památky a příroda 1977/5, s. 257—162.

52) Tomek, Paměti, s. 374.

53) Došlo to tak daleko, že r. 1592 chtěl Bacháček v opilosti shodit Trojana z pavlače na dvůr. Záležitost musel řešit kolegiální soud, který Bacháčka odsoudil k jednomu roku poloabstinence, musel totiž slíbit, že se rok neopije, leda s přáteli u sebe v habitaci. Jinak však však mistři svému kolegovi a později rektorovi jeho víno přáli. Je to zřejmé např. z usnesení r. 1605 o šetření, kdy bylo rozhodnuto, že víno se v koleji Karlově bude pít jen dvakrát týdně, s výjimkou případu ovšem, že přijde pan rektor. Srovnej AUK A 13a, f. 264.

54) Srovnej Svatoš, Kolej krále Václava, s. 259, a J. Hanzal, Johannes Kepler a předbellohorské Čechy, Dějiny věd a techniky IV. 1971, s. 1—12.

Bacháček byl od svého vstupu mezi univerzitní mistry činný ve všech právních přích a jednáních univerzity. Byl to čilý a aktivní politik. Jak to výše vzpomenuto, znal již z mládí dobře četné významné osobnosti všech společenských skupin a všech vyznání⁵⁵⁾. Jako zcestovavý člověk s velkým rozhledem, vnímavý pozorovatel žijící v hlavním městě říše, vzdělanec s možností sledovat i veškeré evropské dění, jak do živé rudolfinské Prahy docházely jeho ohlasy, mohl Bacháček rychle reagovat a pružně upravovat cesty univerzitní politiky podle okamžitého stavu.

Významná byla i jeho schopnost jednat s protivnou stranou náboženskou bez zbytečné, pro dobu typické hysterie. I jako rektor, a tedy i ve funkci obsahující zčásti též úkoly vedoucí osobnosti utrakvistické církve, zachovával Bacháček ve věcech víry příznačně chladnou hlavu a byl poměrně velmi tolerantní. Asi se v tom odrážela složitá zkušenost jeho mládí. Patrně až do smrti zůstal ve věcech konfesijních realistou bez přílišné zaujatosti a konzistoriánem byl roku 1609 zvolen rozhodně z důvodů ryze politických, nikoli náboženských.

Jako známá osobnost kultury a vědy měl Bacháček bohaté vazby ke společnosti Rudolfova dvora. Jsou známy kupříkladu jeho dopisy říšskému místokancléři Koraduzovi, velkému milovníku matematiky a astronomie, ve věcech víry pak politiku nanejvýše uvážlivému⁵⁶⁾. Je možno předpokládat, že se naň pražský rektor obracel někdy i v záležitostech hvězd se netýkajících. Přátelské byly též Bacháčkovy vztahy k nejvyššímu českému kancléři Adamovi z Hradce. Víme alespoň, že Adam osobně zasáhl v jeho prospěch při soudním sporu roku 1591.

Bacháčkovy styky s českým panstvem a šlechtou obecně byly vůbec bohaté. Řadu čelných šlechtických veličin znal již z mládí jako preceptor nebo přítel ze studií. Přátelsky si dopisoval především s Jáchymem Ondřejem Šlikem a též se Zdenkem Valdštejnským z Brtnice⁵⁷⁾. Mnohým šlechticům posílal též preceptory k dětem a byl s nimi v čilé korespondenci i v záležitostech partikulárních škol, které ležely na jejich panstvích či v oblasti jejich správního působení. Jen v listech jeho rektorských let jsem zachytil okolo padesáti šlechtických adresátů. Jsou mezi nimi Václav Budovec z Budova, Bohuslav z Michalovic, členové rodu Žerotínů, Jindřich Matyáš z Thurnu i pražský purkrabí Jakub Menšík z Menštejna. Bacháček si dopisoval i s řadou hejtmanů a purkrabí velkých panství či krajů. Jmenujme hejtmana kraje vltavského, hejtmany a purkrabí panství chlumeckého, lyského, přerovského, krumlovského, Martina Michnu z Vacínova, hejtmana na Budyni a otce známého exponenta katolické strany či adresáta hojných listů — rytíře Jana st. z Gersdorfu, hejtmana pardubického⁵⁸⁾. Přátelské dopisy

55) O tom svědčí např. jeho dopis z 6. 4. 1595 arcibiskupovi Zbyňku Berkovi z Dubé a ve stejném smyslu se dá vysvětlit, že mezi dlouhodobými Bacháčkovými věřiteli se r. 1606 vyskytne též kněz řádu křižovnického. Srovnej ČČM LII. 1878, s. 296n, a ČČM LXIX. 1895, s. 4.

56) Srovnej Tomek, Paměti, s. 373.

57) Srovnej např. list z 15. 3. 1608, Dvorský, Paměti, s. 388.

58) Srovnej např. list z 18. 4. 1607, L. c., s. 340n.

si rektor posílal i s úředníky centrálních úřadů, např. si psal s registrátorem české kanceláře Adamem Czaysem nebo s radou české komory Petrem Dvořeckých z Olbramovic⁵⁹). Ze známějších osob zmiňme ještě císařského radu Jiřího Funka z Olivetu, protestanta Colonna z Felsu a hlavně známého podporovatele univerzity — jihočeského velmože Petra Voka. Bacháček korespondoval ovšem i s radou přátel stavu měšťanského. Za všechny zmiňme alespoň pražského politika Martina Fruweina z Podolí a kutnohorského radního Jindřicha Labuštu⁶⁰).

Vliv těchto přátel a příznivců není ovšem možno přeceňovat. Pomáhali spíše v maličkostech než ve věcech povahy zásadní, jejich podpora měla význam především v Bacháčkových záležitostech osobních. Šlechtici pomohli univerzitě většinou jenom k potížím, byl to však bohatý a různorodý zdroj informací a citlivý ukazatel stavu hladiny politického života.

24. 2. 1590 byl Bacháček na žádost pražské univerzity formálně propuštěn z poddanství⁶¹). Tohoto, na reálném stavu věcí nic neměnicího aktu bylo třeba pro jeho povýšení mezi erbovníky. Dne 7. 12. 1591 byl panovníkem obdařen erbem a přídomkem „z Nauměřic“⁶²). Na Bacháčkově postavení to celkem nic nezměnilo — velkou osobností byl i bez erbu. A i s erbem měl pořád stejné potíže s pohodlným ekonomickým zabezpečením, ač nouze univerzitních mistrů se někdy až zbytečně zdůrazňuje⁶³).

V letech 1608—09 notně zesílily snahy o univerzitní reformu. K tomu se družil ostrý politický boj na sněmech let 1608 a 1609 a události spojené s Matyášovým tažením na Prahu. Takřka sedmdesátiletý rektor Bacháček účastnil se čile jednání jak o reformu univerzity, tak o ustavení reformované konzistoře⁶⁴).

Události vyvrcholily 7. 9. 1609 Rudolfovým podpisem majestátu, který mj. předával univerzitu i konzistoř do rukou defensorů. Bacháček spolu s děkanem Campanem, prorektorem Šimonem Skálou a karolinským proboštem Křištofem Mathebaem byli 31. 7. 1609 přizváni k jednání o zřízení nové protestantské kon-

⁵⁹) Srovnej list z 22. 10. 1607 a z 18. 10. 1607, L. c., s. 374 a 365n.

⁶⁰) Srovnej listy z 9. 4. 1600, 11. 8., 3. 9. 1600 a 26. 5. 1607, L. c., s. 48, 54, 55 a 354.

⁶¹) Originál propouštěcího listu chován v Archivu NM, edice V. Schulz, Místra M. Bacháčka list zhoštný, ČCM LXXV. 1901, s. 253n.

⁶²) Srovnej J. Sirotek—J. Strnad, Univerzita Karlova a její erbovní rektori, Jilové u Prahy (1977) neustránkováno. Zde i vyobrazení Bacháčkova erbu bílého hvězdaého Pegasa v modrém poli.

⁶³) Jedinečným pramenem pro tyto otázky byl rukopis AUK A 34, který byl na konci války odvezen nacisty. (Srovnej Kučera—Truc, Archiv Univerzity Karlovy. Průvodce po archívních fondech, Praha 1961, s. 172.). Něco málo se zachovalo ve Wintrově článku z tohoto rkp. čerpajícím — Místra Bacháčka kolejni počty, ČCM LXIX 1895, s. 1nn. I zde se objevuje Wintrovo podléhání svědeckví pramenů. (Srovnej pozn. č. 2). Kdyby totiž Bacháček opravdu tak nuzoval, nemohl by si dovolit ony časté půjčky nastupujícím správcům i nižším učitelům partikulárních škol.

⁶⁴) Přehledně u Wintra, Děje, s. 89nn.; J. Rak, Karlova univerzita v pravomoci defensorů (1609—1622), AUC—HUCP XVII 1, 1977, s. 33—46.

zistoře, která se ostatně podle tradice usídlila v Karolinu, kam byly přeneseny i konzistorní knihy⁶⁵). Bacháček, Campanus a Skála byli pak do nové konzistoře přijati jako zástupci univerzity a podíleli se též na její činnosti.

V letech 1610—12 pokračovaly snahy o reformu univerzity⁶⁶) a Bacháček, reformě nakloněn z mistrů snad nejvíce, vynaložil mnoho sil na prosazení potřebných novot a na odbourání přežilých zvyklostí, které pražskou univerzitu diskvalifikovaly v konkurenci se školami zahraničními a zaháněly z ní mnohé nadějně mistry (šlo zejména o zrušení celibátu). Na druhé straně bylo však nutno čelit i některým až příliš radikálním a neseriózním snahám defensorů, které často nekriticky podporoval zejména M. Zalužanský. Zároveň stále pokračovala výuka a Bacháček se co nejvíce věnoval univerzitním classes.

Od zimy 1610—11 starý rektor často churavěl. Počátkem roku 1611 byl nemocen asi dost těžce — píše 7. 4. do jilské osady na Starém Městě, že jejich záležitost nebyla tak dlouho vyřizována, protože pro nemoc „nemůže dostačiti“. Jindy píše, že nemohl číst ani psát. Z rektorské knihy je zřejmé, že po většinu února a celý březen neúřadoval. Ze zápisů vysvítá, že od této doby mu již mnoho pomáhal M. Campanus.⁶⁷)

Do toho přišel vpád pasovských žoldněřů a po něm vyřešení panovnické krize a slavná Matyášova korunovace, k níž univerzita vydala též sborník básní věnovaný králi. Bacháček jako rektor obstarával jeho tisk, vazbu a vše okolo toho. Aby byl obraz úplný, je třeba připočíst aféry s humanistickým hrubiánem, utrhačem a básníkem Pavlem z Jizbice apod.⁶⁸)

V září 1611 prosadili defenzoři Zalužanského návrh, aby každý mistr měl svoji speciální profesi a obory se již nestřídaly, jak tomu bylo dříve. Forma provedení odpovídala ovšem nikoli Zalužanského rozumné ideji, nýbrž šlechtickému sebevědomí pánů defensorů. Nicméně když došlo 26. 9. a 3. 10. k rozdělení oborů a přednášek, nevzal si Bacháček již pro stáří nic, svolil jen, aby byl stanoven „pouze“ dohlížitelem nad výukou. Nebylo to patrně nic lehkého, neboť 10. 10. píše v listě do Vysokého Mýta: „...snad dvakrát větší břemeno (než výuku — pozn. J. P.) uvaliti páni ráčili, totižto abych nad tím nařízeným novým řádem byl inspektorem“⁶⁹).

Když Bacháček úspěšně zvládl vyrovnání s Jednotou bratrskou ve věci Bětléna a nové bratrské školy, objevila se r. 1611 ještě jedna nová starost — boj

⁶⁵) Winter, Děje, s. 85n.

⁶⁶) L. c. s. 94—110.

⁶⁷) Ve funkci prorektora doložen však až od r. 1612. Srovnej Rukověť 1966, s. 254.

⁶⁸) Popis celé záležitosti Winter, Děje, s. 79nn. Je ovšem nutno zdůraznit, že přes tyto a jiné excesy byl Jizbice patrně našim největším předbělohorským básníkem. Srovnej Rukověť 1966/2, s. 456n., a výbor Renesanční poezie, ed. H. Busínská - J. Martinek, Praha 1975, s. 191nn.

⁶⁹) AUK A 13b p. 298.

o nově založenou německou školu u sv. Salvátora⁷⁰). Luteránská škola na Starém Městě měla ambice stát se pražskou luteránskou akademií, která by jako jazykově německá neuznávala univerzitní práva a dohled nad sebou. Alespoň formální podřízení salvátorské školy stálo Bacháčka poslední zbytek sil⁷¹).

Ještě v lednu 1612 se zdálo, že se starým pánem je vše v nejlepším pořádku. Pracoval, úřadoval, prováděl dokonce astronomická pozorování a psal o nich Keplerovi, stěžoval si jen na nemoc nohou a žaludku. Poslední jeho úřední zápis pochází z 6. 2. — deset dní před smrtí⁷²).

Bacháček zemřel v noci z 16. na 17. 2. 1612 při plném rozumu a veselé mysli. Když mu přišli k úmrtnímu loži karolinští mistři zazpívat žalmy a litanie, přerušil je po chvíli s tím, aby se již dále nenamáhal a pohovořil s nimi raději o univerzitě, o okolnostech příštích zkoušek a o potřebách koleje.

Pochován byl 20. 2. 1612 univerzitou v kapli Božího těla na dnešním Karlově náměstí, kde mu byl též na univerzitní útraty postaven pamětní kámen. Tento kámen s Bacháčkovou podobou se nám, bohužel, nezachoval — byl jím po zrušení kaple vydlážděn na náměstí chodník⁷³).

Bacháčkovu památku oslavila univerzita vydáním sborníku epitafií pod redakcí M. Campana, který do sborníku zpracoval i stručný Bacháčkův životopis⁷⁴). Bacháčkovu památku uctili sborníkem i jeho norimberští přátelé⁷⁵).

Nyní bych chtěl alespoň ve zkratce pohovořit o bohaté Bacháčkově činnosti vědecké a pedagogické. Jak již jsem se zčásti zmínil výše, věnoval se matematice, astronomii, kosmografii, z věd humanitních pěstoval klasickou filologii, hebraistiku a historii, dále vydával různé minucí, pranostiky a kalendáře, pů-

⁷⁰) Přehledně celá záležitost u Wintra, Děje, s. 109n., a F. Hrejsy, U Salvátora. Z dějin evangelické církve v Praze 1609—1632, Praha 1930, s. 21nn. Wintrovo líčení v Dějích navazuje na jeho článek Český rektor a německá škola, otištěný r. 1889 ve Světotozoru, v němž vylíčil případ sice obšírně, ale s patrnou ještě neznalostí univerzitních práv. Krátký odstavec v Dějích je objektivnější, nejlepší popis a výklad sporu pochází však z pera Hrejsova. Je totiž nutno uvědomit si, že šlo o věc zcela zásadní, neboť salvátorská škola mohla při agilnosti svých organizátorů a při poměrně velké luteránské podpoře vyrůst během několika let klidného vývoje v konkurenta a případně protivníka pražské univerzity, jakým bylo již Klementinum. Z mistrů si tuto situaci, zastřenou náboženskou spřízněností, uvědomoval patrně plně jen Bacháček a proto kladl též takový odpor a dokázal školu univerzitě nakonec alespoň formálně podřídit. Nebyl to tedy pouhý vrtoch senilního již starce, opírající se o obavy mistrů o úbytek studentů, byla to základní politicko-mocenská otázka pražské univerzity a Bacháček jí vyřešil svrchovaně úspěšně.

⁷¹) Winter v Dějích, s. 110, píše: „Hovorný stařeček sice už k práci nebyl, ale jménem svým vysokou školu výborně reprezentoval“. Na základě výše podaného líčení Bacháčkovy činnosti v letech 1608—1612 mám však spíše zato, že starý rektor zemřel za pilné práce, vysílen mimořádným vypětím minulých let, pracovním vypětím, jehož množství i náročnost by opotřebovala či porazila i člověka mladšího.

⁷²) AUK A 13b p. 212.

⁷³) Srovnej Tomek, Paměti, s. 375, Winter, Děje, s. 110 a 123. Náhrobní epitař zachoval v edici Balbín, Bohemia docta, s. 276.

⁷⁴) Dochování srovnej Rukověť 1966, s. 121.

⁷⁵) L. c., s. 121n.

sobil jako editor dobově významných prací a různých sbírek latinského univerzitního veršování, do kterých též sám přispíval. Nutno se zmínit i o tom, že často též opatroval vhodné pomůcky pro městské školy⁷⁶).

Matematika a astronomie patřily již od mládí k Bacháčkovým největším láskám. Patrně právě kvůli nim se vzdal úřednické kariéry v Brusově kanceláři. Studoval je v zahraničí, věnoval se jim i po návratu do Čech, jak o tom svědčí témata jeho univerzitních tezí⁷⁷). Matematiku a astronomii též po svém povolání mezi mistry univerzity přednášel⁷⁸). Byly to sice v této době velmi módní disciplíny, kvalita Bacháčkovy práce však vysoko převyšovala běžnou úroveň. Svědčí o tom i ta skutečnost, že ho za přítele a spolupracovníka počítali největší matematikové a astronomové v té době v Čechách působící — Tadeáš Hájek z Hájku, Tycho de Brahe a především Jan Kepler, Bacháčkův přítel z nejlepších, který přijal r. 1605 pozvání k pobytu u něho v koleji. Pobyl tam přes rok a společně prováděli z Bacháčkovy observatoře pozorování, měření a výpočty⁷⁹). Za observatoř sloužila zvláštní vížka v koleji královny Hedviky zbudovaná „pro observationes per instrumenta mathematica“⁸⁰). Kepler pokládal později tato léta za jedna z nejšťastnějších a nejpłodnějších ve svém životě. Odvděčil se univerzitě za umožnění těchto prací darem knih pro její knihovnu a v korespondenci s přítelem pokračoval až do jeho smrti. Posledním Bacháčkovým dopisem Keplerovi je popis pozorování konjunkce Jupitera, psaný 19. 1. 1612⁸¹).

Bližšího není o těchto pracích známo nic. Nevíme ani, jakými přístroji byla jeho observatoř vybavena — nedochoval se žádný z nich a k dispozici není ani jejich inventář. Nejvýznamnějším plodem Bacháčkovy samostatné astronomické činnosti byly jeho Ephemerides. Patrně se jedná o nějaké matematicko-astronomické tabulky či příručku. Bližšího o jejich obsahu není nic známo, patrně se nedochovaly. Víme jen, že jich s oblibou používal Brahe i Kepler, z našich Daniel Basilius a Martin Horký. Všichni zmínění vědci si jich velmi vážili⁸²).

Bacháčkův zájem o matematiku a astronomii se logicky pojil se zájmem o zeměpis a kosmografii, které též na univerzitě přednášel; geografii od smrti Colicillovy 1589, od roku 1601 i kosmografii⁸³).

O Bacháčkově zájmu o mapy je známo poměrně mnoho. Bacháček je nakupoval, obkresloval, iluminoval, prodával, směňoval, posílal darem přátelům i zná-

⁷⁶) Srovnej Tomek, Paměti, s. 372n., a Winter, Děje s. 69n., a 78.

⁷⁷) Vliv mistrů Dvorského a Moleysina na volbu jejich tématu byl zanedbatelný, Bacháček věděl v té době o astronomii patrně již více než oni dva. Volba tezí byla výrazem jeho vlastního zájmu.

⁷⁸) Z programů jeho přednášek je možno uvést „de arte sphaerica, de primo mobilii“. Tomek, Paměti, s. 373, a Winter, Děje, s. 69.

⁷⁹) Srovnej Tomek, Paměti, s. 372, Dvorský, Paměti, s. 238.

⁸⁰) Srovnej list M. Melchiorovi Colidioví, rektoru školy kutnohorské z 15. 1. 1612, AUK A 13b p. 215n.

⁸¹) AUK A 13b p. 215.

⁸²) AUK A 13b p. 152, Rukověť 1966, s. 120. Srovnej též L. Nový a kol., Dějiny exaktních věd v českých zemích, Praha 1961, především s. 41—46.

⁸³) Winter, Děje, s. 69, 78.

mým a v několikakusových sériích posílal i městským školám⁸⁴). K tomu, aby mapy též sám sestavoval, měl všechny podmínky. Přístroje k tomu potřebné si jako zkušený astronom stavěl z části sám, ostatní mohl koupit v četných a kvalitních pražských dílnách.

Měl-li tedy Bacháček, jak víme jistě, mapu světa, mapy Čech, Moravy, Uher a patrně i mapy další, o kterých neznáme přesnější údaje, byly jeho přednášky o geografii patrně dosti kvalitní, zvláště víme-li, že Bacháčkovy mapy byly velmi podrobné⁸⁵). K výuce měl ostatně k dispozici i glóby, většinou zřejmě vlastní výroby⁸⁶). Používání map a glóbů doporučoval svým školním řádem z roku 1595 i při výuce na partikulárních školách⁸⁷).

Bacháček měl k dispozici Hondiovu edici Mercatorovy mapy světa z roku 1569 buď v originále, nebo vlastnil její překreslené kopie⁸⁸). Zásadně mohlo o všem jít i o mapy jiné. O jeho mapách Čech, Moravy a Uher nevíme nic. Nevíme, byly-li kreslené nebo tištěné, koupené nebo vlastní výroby, neznáme jejich rozsah ani podrobnost. Pro Čechy padá v úvahu spíše než dekorativní mapa Klaudiánova z roku 1517 saská mapa Čech Crigingerova z r. 1567⁸⁹). Při Bacháčkových znalostech astronomie, matematiky a kreslířství⁹⁰), též při jeho dobré znalosti Čech je však možné, že nakreslil mapu novou nebo podstatně přepracoval mapy starší.

⁸⁴) Srovnej K. Kuchař, Naše mapy odedávna do dneška, Praha 1958, s. 39—42, 58. I. Honl, ČSPS 59, 1951, s. 56. V Karolinu byly ovšem k dispozici i mapy ostatních místů. Tak v pozůstalosti M. Štěpána Kladubského byla roku 1609 nalezena např. Hondiova mapa světa. Bacháček byl, jak řečeno výše, ve spojení též s vědeckým centrem na Hradě a znal se s císařským zeměměřičem Šimonem Podolským, který pro potřebu dvora zmapoval některé části Čech a vytvořil snad i přehlednou mapu království a částečný měřičský plán Prahy. Mapy tvořil i jiný Bacháčkův přítel — Tadeáš Hájek z Hájků. Ten dokonce nabídl Ferdinandovi a později jeho synu Maxmiliánovi, že vyrobí podrobnou měřičskou mapu Čech, nedostal však finanční podporu. (Srovnej Kuchař, Naše mapy, s. 30n. a 36 n.) O tom, kolik map Bacháčkovými rukama prošlo, je možno utvořit si představu alespoň ze zlomkovitě dochovaných zpráv. Tak r. 1595 věnoval pražskému arcibiskupovi mapy Moravy a Uher. Roku 1606 prodal M. Dikastovi mapu světa a správci školy v Nymburce P. Romerovi poslal 4 mědirytiny a dvě Honterovy Kosmografie s mapami. Roku 1609 prodal knězi Matěji Stříbrskému iluminovanou mapu Uher a mapu českého království, téhož roku od něho odebral pět map i správce školy v Žatci. Roku 1611 přenechal Bacháček jednu mapu Ignáci Mičanovi, témuž prodal i iluminovanou „mapu Prahy“, což však patrně byl Sadelerův prospekt a ne skutečný plán města. Tyto údaje pocházejí ze ztraceného rukopisu AUK A 34, z něž stručný výtah pořídil Z. Winter v článku Mistra Bacháčka kolejni počty, ČČM LXIX, 1895, s. 380nn.

⁸⁵) L. c., s. 390. Tomek, Paměti, s. 372.

⁸⁶) Kuchař, Naše mapy, s. 40, se domnívá, že jejich tisky odebíral Bacháček nejspíše z ciziny. Mohlo jít však též o globy vlastnoručně kreslené.

⁸⁷) L. c., s. 40.

⁸⁸) Překreslování bylo relativně levnější než koupě z ciziny. O sumách vyplacených za nákup takového množství map, jakým Bacháček disponoval, zachovala by se patrně alespoň nějaká zmínka — nebyly by to sumy malé.

⁸⁹) Klaudiánova mapa byla otištěna i v Kosmografii české Zikmunda z Püchova, jejíž výtisky na univerzitě byly. Dále srovnej Kuchař, Naše mapy, s. 31.

⁹⁰) Zmínky o jeho malířském umění v Rukověti 1918, s. 79, a v Rukověti 1966, s. 120. Je potřeba vyložit si nejspíše tak, že pro Bruce kreslil a maloval mapy či kartografické prospekty. Je ovšem nutno si uvědomit, že 16. století nedělo mezi touto činností a malířstvím „uměleckým“ rozdíly tak veliký jako dnešek.

Obdobně je možno předpokládat u jeho mapy Moravy, že šlo o tisky mapy Pavla Fabricia z let 1568 či 1575⁹¹), na svou dobu dosti podrobné a zasazené navíc mezi okolní země. Tato mapa vyšla na Moravě nově r. 1599, je tedy více než pravděpodobné, že ji Bacháček měl. Její měřítko 1:228 000 dovozovalo i případně doplňující záznamy⁹²). Kartografická činnost v Karolinu byla patrně dosti živá. Je-li známo, že Bacháček věnoval své mapy též vysokým církevním činitelům, je v tom možno vidět snahu o získání podpory pro vydání jeho map, které jinak nemohly být vytištěny⁹³).

Přejdeme nyní k jeho glóbulům. Víme, že jeden si postavil a v době snad nouse chtěl jej roku 1606 prodat. Nabídl jej univerzitě — tedy karolinským mistrům, ti však momentálně nejevili zájem. Ten měli jezuité, kterým ovšem zas Bacháček glóbus neprodal. Roku 1608 si mistři věc rozmysleli a glóbus koupili pro kolejní knihovnu⁹⁴). Z dochovaných zpráv rukopisu A 34 se dovídáme, že r. 1606 Bacháček nějaké glóby přesto prodal — a sice M. Dikastovi za dvě kopy mapy světa a „duos globos caelestem et terrestem na malý modum“.

Od roku 1601 přednášel Bacháček i kosmografii. Přednášky držel patrně podle Kosmografie české Zikmunda z Püchova a podle svého vydání Honterových základů kosmografie, jejíž mapový index řek, hor, provincií a měst podstatně rozhojnil, hlavně pak o prvky vztahující se k českému království. Významné je též jeho rozšíření indexu díla na latinsko-německo-český⁹⁵).

Roku 1584 přednášel Bacháček též Aristotela⁹⁶).

Bohaté byly jeho znalosti lingvistické. Jak již výše uvedeno, uměl dokonale německy, samozřejmě latinsky, uměl a přednášel hebrejštinu. Roku 1602 se rozhodl pokusit se o obnovení fundace dr. France pro řeckého lektora. Sehnal o tom všechny dostupné písemnosti a žádal rektora, aby se o místo mohl ucházet⁹⁷). Lektorské peníze nevybojoval, v letech 1603—04 však přece konal čtení z Iliady a Odyssey⁹⁸). Řecky uměl patrně dobře i aktivně — byl velmi rád možnost pohovořit si s řeckým poselstvem v Praze r. 1598 i s řeckými poutníky roku 1603⁹⁹).

Bacháček se zajímal i o historii. Občas ji na univerzitě přednášel a odraz této

⁹¹) Kuchař, Naše mapy, s. 52nn., též, Líc a rub starých map Moravy, Přerov 1963, týž, Mapy českých zemí do poloviny 18. století, Praha 1960.

⁹²) Kuchař, Naše mapy, s. 53.

⁹³) „Některého času s panem bratrem V. kn. M. u pana místokancléře království českého v rozmluvení jsem byl a doslychal, že nemálo mítí ráčíte rozličných map, pokudžby tato země Uherské a markrabství Moravského mezi nimi nebyla, V. kn. M. jednu i druhou daruji. V mapě markrabství Moravského spatřovati ráčíte, kde pan bratr V. kn. M. své statky míti ráčí, pan biskup olomoucký a jiní V. kn. M. páni přátelé“. Dvorský, ČČM LII. 1878, s. 296n.

⁹⁴) Tomek, Paměti, s. 372.

⁹⁵) Rukověť 1966, s. 122.

⁹⁶) Srovnej AUK B 14, f. 253.

⁹⁷) Winter, Děje, s. 84, a AUK B 18 f. 182.

⁹⁸) Tomek, Paměti, s. 372.

⁹⁹) Srovnej AUK B 18 f. 17n., a Dvorský, Paměti, s. 409.

jeho záliby nalezneme i v jeho pranostikách a minucích, které od r. 1590 do r. 1606 vydával¹⁰⁰).

Významná je i Bacháčkova činnost jako organizátora vědeckého života. Důkazal získat pro spolupráci s univerzitou řadu významných osobností i slibných mladých vědců — často přes odpor konzervativní části sboru, obávající se o snížení kolejních podílů. Mimo spolupráci se skupinou dvorských astronomů chci se zmínit především o Bacháčkově podílu na uskutečnění pitev prováděných na univerzitě Jesseniem a bohužel příliš pozdě prosazeném pozvání Keplera do sboru pražské univerzity. Jako příklad získání mladých sil poslouží těžko prosazování Albert z Kaménka a Petr Fradelius. Je přitom znovu nutno upozornit na Bacháčkovu toleranci — náboženskou i jazykovou. Nově přicházející a navrhovaní mistři byli jazykově převážně Němci — většinou uherští, konfesijně pak luteráni či kalvinisté.

Zbývá pohovořit o Bacháčkově činnosti obecně pedagogické a jím prosazovaných zásadách. České školství 16. a 17. stol. mělo vysokou úroveň¹⁰¹), a to bez ohledu na konfesijní rozdělení. Na vrcholné evropské úrovni bylo nižší školství utrakvistické, dobrá byla i úroveň jezuitských gymnázií, škol bratrských¹⁰²), zasahovaly k nám silné vlivy luteránské, zmiňme řady Šturmův a Melanchtonův, sama pražská univerzita vytvořila několik školních řádů¹⁰³). Tyto řady byly pak v praxi pojímány rámcově a učitelé jednotlivých škol tvořili vlastní osnovy vyučování, které pak univerzita schvalovala.

Bacháček se podílel na vypracování dvou řádů: Prvý napsal ve spolupráci s M. Vlaverinem roku 1595 pro své gymnasium — classes. Tento řád byl poté r. 1598 uznán defenzory za obecně platný pro celou zemi. V letech 1607—10 se Bacháček podílel i na vypracování řádu Nudožerského.

Řadu významných pedagogických zásad formuloval však Bacháček především porůznu v dopisech školním správcům. Rozdělení žáků na třídy podle věku a přirozených schopností v přibližně dnešní formě se již obecně vžilo. Mezi

Bacháčkovy myšlenky patrně originální, získané převážně na základě vlastní pedagogické praxe, patří však metodika čtení a psaní rozkladným způsobem, postupně od jednoduchého ke složitějšímu, tedy zásada, jejíž autorství bývá přičítáno až Komenskému¹⁰⁴).

Totéž platí i o zásadách názorné výuky, kterou Bacháček i prakticky podporoval rozesláním pomůcek na školy. Spolu s Nudožerským zdůrazňoval význam vlastní četby žáků, význam aktivního učení se mluvnici, u pokročilejších kladl důraz i na logiku, přírodní vědy a matematiku. Velmi moderně zní i zásada, že studenti mají samostatně latinsky psát a formulovat, učitel že nemá vše hndopišsky opravovat a zastavovat, ale naopak nechat žákům potřebnou samostatnost, aby se učili praktickým užíváním, byť i zpočátku chybným. Přehlednému obrazu Bacháčkových pedagogických zásad a jeho komparaci s metodami Komenského bude ovšem nutno věnovat ještě speciální pozornost v budoucnosti.

Výsledně jeví se tak Bacháček jako velká osobnost široce založeného a v řadě oborů úspěšně působícího vzdělance evropské úrovně i rozměru, jako jeden z největších intelektuálních zjevů předbělohorské epochy.

*

Poslední list M. Bacháčka Johannu Keplerovi 19. 1. 1612. (rkp. AUK 13b, p. 215.)

Bacháček popisuje pozorování konjunkce Měsíce a Jupitera v souhvězdí Lva, v závěru vyjadřuje přání moci si s přítelem o popsání pozorování pohovořit, stěžuje si též na nemoc nohou a žaludku, která mu zabraňuje ve vycházení.

19. Januarii haec scripsi ad Dominum Caplerum.

Circa medium noctis Luna erat constituta in medio Coeli in signoni faller Leonis, et paulo post sequebatur Juppiter conjunctus cum stella Cordis Leonis, et quidem in exigua distantia vel latitudine, ita tamen ut Juppiter fuisset Septentrionalis, Cor vero Leonis Meridionale. Spero praeterea futurum ut hodie Luna Jovi Conjungatur in exigua quoque latitudine. Cum autem existimem: me heri in tuis Ephemeridibus disse aspectas horum duorum, in Ephemeridibus esse rectas et in margine assignatas si forsan Juppiter quoque in suo motu est correctus et sit assignatum qua hora 8 et minuto illa Conjunctio Jovis et Lunae accidit, rogo mihi assignes. Video diligentius esse observandum hanc Conjunctionem Lunae, Jovis et Cordis Leonis quia vix post biennium aut forsan plures annos samus ejusmodi Conjunctionem habituri. Quicquid hic in mei gratiam feceris studebo tibi et tuis satisfacere. Gratium mihi accidisset ut ipse adesses, et possemus coram de his colloqui, mihi propter meum morbum pedum et ventriculi non licet exire.

V. (ale) Dat. (um) Pragae 19. Januarii. Anno 1612.

¹⁰⁴) Rukověť 1966, s. 120.

¹⁰⁰) F. Palacký, O pranostikách a kalendářích zvláště v XVI. století, ČCM III, 1829, s. 38, hodnotí je, že „nic zvláštního do sebe nemají“. Bacháček měl s nimi ostatně zpočátku mnohé starosti. Snad pro jejich obsah. Dokonce naň v té věci bylo žalováno u císaře. Přímluvou Adama z Hradce dosáhl však r. 1591 toho, „aby v té věci podle jiných dvou v lékařství doktorův proti zjevnému hánci domácím nás vydavatelův pranostik pořadem práva vyslyšán a nálezenem spravedlivým podělen byl“. Jako univerzitní astronom vydával pak již dále a nerušeně rozesílal tyto drobné tisky hojně přátelům a kantorům na školy. L. c., s. 39.

¹⁰¹) Srovnej Palacký, Obyvatelstvo českých měst, s. 345nn.

¹⁰²) A. Molnár, Českobratrská výchova před Komenským, Praha 1956.

¹⁰³) R. Vorbaum, Die evangelischen Schulordnungen des sechzehnten Jahrhunderts, Güttersloh 1860, přehledné řady české u Wintra, Život a učení, s. 87—89, 606—659. K jednotlivým řádům pocházejícím z pražské univerzity J. Štraus, Školní a vyučovací řád Matouše Kolína z Chotěřiny z roku 1550, SKI 1969, s. 28—35. A. Truhlář, M. Vavřínce Benedikta z Nudožier školní řád z r. 1607, ČCM LXV, 1891, s. 67—74, Codicillův řád vydal F. J. Zoubek, Praha 1873. Bacháčkovy pedagogické zásady možno nalézt porůznu v jeho listech u Dvorského v Pamětech, moderní edici má pouze list Petru Caponovi Netovickému z 19. 10. 1606 ve výběrové edici Poselství ducha, Praha 1975, strana 270n., prací D. Martínkové.

Das Milieu der Prager Universität war um die Wende des 16. und 17. Jahrhunderts, in einer Zeit ausgefüllt von politischen, konfessionellen, ideellen und kulturellen Begebenheiten, ein bedeutendes Zentrum, in welchem eine Reihe erachtenswerter Persönlichkeiten wirkte und sich entfaltete. Eine dieser Persönlichkeiten stellt der vielseitig tätige Organisator des damaligen Schulwesens, der Fachbildung und Kultur, Wissenschaftler und langjähriger Rektor der Prager Universität M. Martin Bacháček z Nauměřic (1539—1612) dar.

Als unbegüteter Student aus dem Kreis Slánsko besuchte er eine Reihe städtischer Schulen (Slaný, Tábor, Jihlava, Klatovy), studierte an der Prager Universität und trat dann als Beamter in die Dienste des späteren Erzbischofs Antonín Brus. Die ausgesprochen bürokratische Umgebung der Kanzlei von A. Brus vertauschte er aber bald mit dem Studium an deutschen Universitäten, an welchen er fast die ganzen sechziger Jahre verbrachte. Nachgewiesen ist seine Inschrift im Jahre 1567 in Wittenberg, einige Zeit verbrachte er anscheinend auch in Leipzig und Altdorf. Im Jahre 1570 kehrte Bacháček nach Böhmen zurück und unterrichtete an städtischen Schulen und in Adelsfamilien.

Bacháček vollbrachte 1577 an der Prager Universität die Bakkalaurensprüfungen und 1582 die Magisterprüfungen. In der Periode zwischen diesen Prüfungen unternahm er eine zweite Studienreise ins Ausland, aus welcher uns seine Inschrift in Leipzig (1580) bekannt ist.

Nach Erlangung der Magisterwürde erhielt Bacháček eine Berufung in das Magisterkollegium und wurde „actu regens“. Er erhielt dann verschiedene Funktionen im Kollegium des Dekans und war auch Propst der einzelnen Kollegien. Er wurde so im Jahre 1583 dispensator lectionum, 1584 collector fisci, 1583 nahm er das Propstamt des Karlskollegs, 1584 und 1586 des Kollegs Loudas und 1591 wieder des Karlskollegs ein. Bacháček wurde auch mehrmals Dekan (1586, 1587, 1594, 1595), in den Jahren 1591, 1593, 1597 und 1602 war er Prorektor und endlich in den Jahren 1598—1612 (mit Ausnahme der Jahre 1600—1603) Rektor der Universität.

An der Spitze der Universität stehend führte Bacháček viele bedeutende Verhandlungen, bei denen er seine grosse Übersicht, ausgeprägten Sinn für Toleranz und in nicht letzter Reihe auch seine reichen Bekanntschaften in Stadt-, Adels- und Hofkreisen reichlich ausnützte. In den Jahren 1608—9 beteiligte sich Bacháček voll an den Verhandlungen um eine Universitätsreform und um die Bestellung eines reformierten Konsistoriums, zu dessen Mitglied er als Vertreter der Universität ernannt wurde, er verhandelte um einen Vergleich mit der Brüdergemeinde in den Fragen der Bethlehemskapelle und der neuen Schule der Brüdergemeinde und es ist ihm gelungen, auch den Konflikt mit der lutheranischen Salvatorschule zu lösen.

Neben allen diesen Aufgaben leitete er den Gang der Universität, dank seiner grossen bürokratischen Erfahrungen konstituierte und verwaltete Bacháček ein Netz von 115 städtischen Schulen und führte eine eigene Musterschule classes. Gleichzeitig hielt er in mehreren Fächern Vorlesungen, führte mit seinem Freund Kepler astronomische Beobachtungen durch. Reich war er auch an der Kosmographie und Kartographie interessiert. Seinem Wirken auf dem Gebiet der Theorie der Pädagogik wurde bisher nur wenig Aufmerksamkeit gewidmet.

Bacháček starb im Jahre 1612 und die Prager und Altdorfer Akademie ehrten sein Andenken durch die Veröffentlichung eines besonderen Sammelbandes. Er war einer der grossen und vielseitigen intellektuellen Erscheinungen seiner Periode.

REFERÁTY A ZPRÁVY

Jenštejn 1977. Sborník. [Brandýs n. L. — Stará Boleslav] 1977, 203 stran

Okresní muzeum Praha—východ v Brandýse n. L. — Staré Boleslavi vydalo sborník referátů přednesených na semináři historiků starších dějin z muzeí ČSR, který se konal v Klánovicích a Jenštejně ve dnech 21. až 22. června 1977. Sborník je tématicky věnován třem základním okruhům — dějinám předhusitského období a speciálně době Jana z Jenštejna, osobě samotného pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna a archeologickým výzkumům středověkých šlechtických sídel.

Rostislav Nový v úvodním referátu *K otázce krize v předhusitských Čechách* podal stručný přehled základní literatury o krizi feudalismu v evropské a naší historiografii od roku 1950. Jejím zhodnocením dospěl k závěru, že česká společnost přelomu 14. a 15. století se nacházela v sociální krizi, jejíž řešení se v husitském období projevilo ve dvou rovinách. První byla sekularizace církevního majetku a druhou, radikálnější formu představovalo politické vystoupení selskoplebejských vrstev. Podle Nového interpretace však nelze husitské hnutí charakterizovat jako raně buržoazní revoluci.

Jiří Kejř v příspěvku *Český stát a právo v předhusitské době* ocenil husitsví jako největší zásah do právního řádu české feudální společnosti. Vychází z pronikavého rozboru situace tří nejdů-

ležitějších právních okruhů (zemského, městského a učeného práva), která sice nesou charakteristické znaky autonomního vývoje, akcentuje autor počínající narůstání styčných bodů jednotlivých právních prostředí. Klasickým příkladem jsou pokusy o písemnou kodifikaci stávajícího zvykového práva a intenzivnější pronikání římského práva, vliv kanonického práva na církevní správu Čech a s tím související průnik univerzitně vzdělaných juristů do státního, církevního a zatím pouze výjimečně do městského aparátu. Českým specifikem je spojení právníků s reformním hnutím, které bylo dáno povahou výuky na pražské univerzitě. Většina právníků prošla nejdříve artistickou, případně teologickou fakultou. Zde je také nutno hledat kořeny zdůraznění etiky v učeném právu předhusitských Čech. Samotná pražská juristická univerzita však nebyla připravena na přijetí nových reformních myšlenek a na počátku husitské revoluce zaniká.

Referát *Ivana Hlaváčka Ústřední moc a správa v českém státě za Lucemburků, zejména Karla IV. a Václava IV., a její fungování (několik vybraných problémů)* byl věnován rozboru diplomatického materiálu a formám vrcholných správních institucí českého státu, především panovnícké rady a kanceláře. Hlaváček zdůrazňuje značný kvantitativní růst a rozšíření obsahových prvků úředních písemností lucemburského ob-

dobí. Zvláštní pozornost věnoval studiu panovníckých itinerářů pro konkrétní výkon centrální moci a rozboru kompetence kancelářského aparátu, jak se odráží v listinných formulích.

Příspěvek *Zdeňky Hledíkové Vyvrcholení církevně správního vývoje Čech v době Jana z Jenštejna* poskytuje ucelený přehled církevní správy za episkopátů prvních tří pražských arcibiskupů. Podrobně dokládá význam a užití tří základních principů rozvinuté církevní správy (beneficium, delegace a officium) a jejich podíl na vzniku církevních úřadů pražského arcibiskupství za Arnošta z Pardubic a Jana Očka z Vlašimi. Konečná podoba těchto úřadů se vytvořila až v době Jana z Jenštejna, kdy převládly instituce založené na principu officia.

Vilém Herold v referátu *K sociální filozofii předhusitské doby (předpoklady a počátky rozvoje v Čechách až do recepce wyclifismu)* konstatuje, že dosavadní stav studia středověké filozofie byl až na výjimky omezen na shromažďování pramenů a nečetné edice filozofických děl. Autor se pokouší určit nejpodstatnější vlivy, které působily při vzniku české sociální filozofie, což dokumentuje na přehledu evropského filozofického myšlení spjatého s aristotelovskou novou etikou. Recepce Aristotelovy Etiky a Politiky je v českém prostředí spojena s působením pražské univerzity. Herold rozebírá činnost pražských mistrů a věnuje značnou pozornost působení sociálně filozofického směru na české reformátory Vojtěcha Raňkova z Ježova, Matěje z Janova a Tomáše ze Štítného.

Jaromír Homolka ve studii *Arcibiskup Jenštejn a výtvarné umění (poznámky k výtvarné propagandě v předhusitských Čechách)* provádí uměleckohistorickou analýzu výtvarných děl vzešlých z Jenštejnova okruhu a srovnává je s dvorským okruhem Václava IV. Autor zjišťuje, že Jenštejnovo donátorství je vedeno ve dvou směrech — veřejném a

soukromém. Dalším význačným rysem Jenštejnova donátorství jsou duchovní zdroje, kterými bylo inspirováno (mariánský kult, devotio moderna a osobní exaltovaná zbožnost). Jenštejnův episkopát přináší do dějin českého výtvarného umění jisté novum, kterým byly synodální rozpravy o možnosti zobrazení nadpřirozené, božské podstaty.

Sborník obsahuje dále příspěvek *Vladimíra Vondráčka* o povaze duševního onemocnění Jana z Jenštejna (temporální epilepsie), *Antonína Hejny* věnovaný výsledkům archeologických výzkumů šlechtických sídel v Posázaví, *Vladimíra Malého* o stavebně historickém průzkumu a rekonstrukci hradu Jenštejna a na něj navazující článek *Oldřicha Kruchní* o použití umělého kamene při opravách historických památek.

Z bohaté diskuse přináší sborník podstatné výtahy příspěvků *Jaroslava Kadlece* o duchovním životě Jana z Jenštejna a *Jaroslava Špačka a Zdeňka Hazlbauera* o archeologickém výzkumu na zaniklé lokalitě Opočno u Staré Boleslavi prováděném Městským muzeem v Čelákovcích.

Ivana Raková — Michal Svatoš

Josef Hejnic, Plzeňská latinská škola v období humanismu (1450—1620), *Minulostí Západočeského kraje XIV*, 1978, s. 111—135.

Ve fundované studii publikované v regionálním sborníku pojednává J. Hejnic o školském centru, svým významem daleko přesahujícím hranice regionu, tj. o vývoji a působení plzeňské latinské školy v letech 1450—1620. Význam plzeňské školy v pohusitském období byl dán nejen její existencí v prosperujícím městě, udržujícím čilé obchodní i kulturní styky s cizinou, ale i sepětím školy s pražským katolickým církevním centrem, pro něž plzeňská škola zajišťovala nový dorost. Západočeská metropole získala v kulturní a školské oblasti pražské kapituly, pobývajících po ur-

čítý čas i v Plzni, postavení, jímž se jí mohl rovnat snad jen Č. Krumlov. Z kapitulního okruhu snad čerpala i prvé humanistické podněty. V poslední čtvrtině 15. stol. a zvláště v prvé třetině století následujícího se v Plzni rozvíjely humanistické snahy do rozměrů a hloubky, jaké neměly u nás jinde období. J. Hejnic je spojuje především s činností tamní školy, zvláště jejího rektora Jiřího Plánského, Simona Fagella a Mikuláše Radnického. Hlubkou a šíří humanistických snah tehdy plzeňská škola předstihovala krumlovskou, jež byla daleko více determinována restituční církevní politikou rožmberského dvora. Ve druhé polovině 16. století se však prosazuje v plzeňském školství ústup od renesančních hledisek k hlediskům náboženským (utrakvistická epizoda Jiřka Filareta a katolický humanismus jezuitských žáků Jana Klea, Davida Litochleba a Kašpara Ladislava Stehlíka). Většina plzeňských učitelů 15. a 16. stol. pocházela z městského prostředí a prošla zahraničními vysokými školami. Vysokou úroveň školy potvrzuje i její sepětí s knihtiskem. Intenzitou kulturních i obchodních styků Plzně s cizinou na přelomu 15. a 16. století lze vysvětlit vysoký počet absolventů plzeňské školy na zahraničních univerzitách, zejména v Lipsku, Vídni a Krakově, ale i na univerzitách italských. (Soupis je připojen v příloze.) S pražskou univerzitou měla Plzeň z konfesijních důvodů až do poloviny 16. století styky velmi malé. Od tohoto data však podle Hejnicova zjištění orientace na Prahu nahradila studium na zahraničních univerzitách, přičemž po krátké utrakvistické epizodě v 70. letech jednoznačně zvítězila orientace na pražskou jezuitskou akademii. Hlavní přínos Hejnicovy studie spočívá v tom, že se autorovi přes značnou torzovitost pramenné základny podařilo podat plastický obraz osudů a působení školy, v dosavadních dějinách české vzdělanosti neprávem přehlížené.

Eduard Maur

Ivan Otcovský, Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900. Vydal Ústav československých a světových dějin ČSAV ve sbírce: Práce oddělení novějších československých dějin ČSAV řada II., svazek 3. Praha 1977, 489 stran.

Na základě spisového materiálu Státního ústředního archivu, spisů pražského místodržitelství (fond ČM 30) pořídil autor soupis školských spolků a učitelských organizací, které vznikly a působily v 19. stol. Soupis je uspořádán podle politických okresů k r. 1880 a pro každý okres uvádí počty národních škol k roku 1880, soupis škol v roce 1900 podle míst, přičemž u škol obecných je uváděn i počet tříd, seznam učitelských spolků uspořádaný podle data založení, který obsahuje pro každý spolek základní body jeho stanov a jména těch, kdo stanovy podepsali, školská a pedagogická periodika a posléze jmenovitý soupis školských a školních dobročinných spolků. Soupis je opatřen předmlouvou (36 stran), která nejprve nastiňuje význam školství a učitelů v politických dějinách Čech druhé poloviny 19. století vůbec a jeho význam pro rozvoj vzdělanosti i národního uvědomění v městech, městečkách i obcích (ne zvláště výstižně zde autor užívá pro síť školy v zemi termínu „mikrostruktura školství“). V pojednání o učitelských spolcích je zvláštní pozornost věnována vzniku ústředních učitelských spolků, jejichž dějiny jsou podrobněji popsány na stránkách věnovaných pražským spolkům. Praměny bohužel neobsahují údaje o počtu členů jednotlivých spolků, s výjimkou počtu minimálního, mnohé spolky měly ve stanovách uvedeno několik typů členství. Počet členů výboru byl jen nepřímým a ne vždy spolehlivým ukazatelem velikosti spolků. Mnoho pozornosti je věnováno školským spolkům, zvláště spolku „Deutscher Schulverein“ a „Ústřední matici školské“, které měly nemalý význam v politickém životě země — vždyť Maticе měla v ro-

ce 1884 dvacet tisíc členů a Schulverein vykazoval dokonce stotisícovou členskou základnu — a budováním vlastních škol významně působily na vzdělávání dětí v národnostně smíšených oblastech.

Předmluva na závěr podává charakteristiku různých typů škol a nastiňuje strukturu školské správy. Soupis sám je uspořádán podle okresů tehdejšího správního rozdělení a po všeobecné informaci o počtu škol v roce 1880 podává podrobný popis celé sítě škol v roce 1900 podle jednotlivých typů škol a vyučovacího jazyka, přičemž u škol obecných a měšťanských podává i počty tříd. Bohužel zde chybí počty učitelů a žáků, které jsou, spolu i s údaji o jejich mateřském jazyce, dostupné v publikaci *Schematismus der allgemeinen Volksschulen und Bürgerschulen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern auf Grund der statistischen Aufnahme von 30. April 1890*.

Vcelku však publikace podává množství cenných informací pro všechny, kdož se zabývají tímto obdobím a zvláště pak pro ty, kteří zpracovávají regionální a místní dějiny. Bohužel právě pro ně je tato kniha, obsahující množství informací o školách v jednotlivých místech Čech, jen velmi těžce dostupná, ač právě jim by mohla usnadnit a leckdy i nahradit obtížný přístup k informacím, dostupným jen v pražských knihovnách a archívech. Knížka Ivana Otcovského zůstane pro badatele o dějinách škol a učitelstva za kapitálskou cenou příručkou. Hvr.

Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky (Jaroslav Goll, Josef Kalousek, Čeněk Zíbrt, Jaromír Čelakovský, Zikmund Winter). K vydání připravil Josef Hanzal a Blanka Svadbová. Praha, Academia 1978, 174 s.

S úvodem Jaroslava Charvátka, který sleduje kořeny historické práce Zdeňka Nejedlého a paralelně vykresluje přístup

dvou českých historiků, Františka Palackého a Zdeňka Nejedlého, k úkolům dějepiscovy práce, vychází soubor 180 dopisů vyměněných mezi Zdeňkem Nejedlým a jeho učiteli či staršími přáteli. Úvodní stať si všímá místa, které zaujímal Zdeněk Nejedlý v Gollově škole, a zvláště pak zdůrazňuje, jak Nejedlý spoléhal na výmluvnost svědectví, která podávají drobná fakta, tvořící stavivo historického díla, jež, pokud monografickou formou osvětluje závažný problém, nemůže být nikdy příliš obsírné.

Prvou korespondencí je tu Nejedlého korespondence s Jaroslavem Gollem. Vydatelé při tomto uspořádání zřejmě přihlédli ke Gollovu ústřednímu místu v tehdejší české historické vědě, neboť podle chronologického uspořádání by na první místo patřily dopisy devatenáctiletého Nejedlého Zíbrtovi a po nich pak korespondence s Jaromírem Čelakovským, jemuž Nejedlý posílal dopisy také již v 19. století. Gollovská korespondence má však vskutku ústřední místo v celém svazku, vždyť konec konců Jaroslav Goll měl velkou, ne-li největší zásluhu na tom, že Nejedlý se přes drobné nesnáze stal ve svých třiceti letech, právě v roce Gollova rektorátu, mimořádným profesorem hudební vědy. Při vši vzájemné úctě tu nechybí ani vřelá lažérního, či spíše hovorového stylu se strany učitele vůči žákovi. Konec konců ani Nejedlého vztah k jeho učiteli nebyl nekritický, což se obráží v jeho korespondenci s Čeněkem Zíbrtem z roku 1904. Mezi Nejedlého dopisy Gollovi zde nalezneme i onen odjinud již známý list, v němž se Nejedlý vyznává ze svého úmyslu stát se historikem, který pojal již ve svých třinácti letech; jsou zde i méně známé dopisy, osvětlující drobná nedorozumění mezi Gollem a Nejedlým v otázce Kybalovy habilitace. Korespondence s Josefem Kalouskem obráží první kroky mladého vědeckého pracovníka na poli historického výzkumu a přestože počet dopisů není malý, nepřináší mnoho významnějších nových poznatků.

Naproti tomu korespondence s Čeněkem Zíbrtem, kterou tvoří 68 otištěných dopisů, zajímavě ilustruje životní cestu mladého gymnazisty, který svůj volný čas věnoval pilnému shromažďování důležitých údajů o literatuře pro Zíbrtovu Bibliografii a byl přítom vedlen především touhou přispět rozvoji české historické vědy. Poznámka, kterou prohodil dvacetiletý Nejedlý v jednom dopise Zíbrtovi jenom mimochodem: „Není snad nic na světě, čeho bych se tak bál jako venkovské profesury“, ukazuje, že Nejedlý již přinejmenším od počátku svých univerzitních studií měl jasný plán svého uplatnění ve vědecké práci, zejména při studiu dějin husitské revoluce. Korespondence s Jaromírem Čelakovským má po výtce charakter zpráv mladého muzejního pracovníka svému představenému o stavu výzkumu a o výsledcích studijních cest do archívů ve Vratislavi, v Mnichově a v Berlíně. Poslední část tvoří sedm dopisů Zikmunda Wintera Zdeňkovi Nejedlému; v nichž Winter ne bez trpkosti píše o „těch pánech, kteří mne pokládají za nevědu, za kompilátora, citátora, za daleko hloupějšího a nižšího, než jsou oni“, narážejí přitom na příkré odsudky, jichž se jeho knihám dostalo na stránkách Českého časopisu historického.

Korespondence Zdeňka Nejedlého je vydána ve shodě s instrukcemi, takže její pravopisná forma odpovídá dnešní normě. Poznámkový aparát je vypracován, jak uvádějí editoři, především s přihlédnutím k tomu, že edice je určena odborné čtenářské veřejnosti. Poznámkový aparát však nelze všude označit za zdařilý. Místy jsou, zdá se, zaměněny různé polemiky, jichž vžly bylo kolem Zdeňka Nejedlého sdostatek. Tak na str. 53 se Nejedlého zmínka v dopise Gollovi týká zřejmě článků, jimiž Nejedlý zasáhl do polemiky Pekaře s Masarykem a jež později (1914) souborně vydal v knize *Spor o smysl českých dějin* a které posléze byly přetištěny v 16. svazku jeho spisů „O smys-

lu českých dějin“ (1952, str. 35—99), a nikoliv jeho článků muzikologických. Také zmínka v následujícím dopise o polemice týkající se Golla se pochopitelně vztahuje k problematice historie a filozofie dějin, nikoliv k Nejedlého polemice o hodnocení díla Antonína Dvořáka. K témuž dopisu je možno poznamenat, že odpor přírodovědců ve sboru filozofické fakulty proti profesuře hudební vědy a jmenování Zdeňka Nejedlého, který se projevil ve vystoupení profesora Sobotky na schůzi sboru, byl již v historické literatuře osvětlen a není třeba se o něm zmiňovat jako o pouhé domněnce. V korespondenci s Kalouskem by bylo možno na str. 72 upřesnit, o jaké nové dílo Kalouskovo, k němuž mu Nejedlý gratuluje, se jedná. Je to jednoznačně XXV. svazek Archivu českého, v němž Kalousek vydal třetí část svých *Rádů selských* a instrukcí hospodářských. Poznámka na str. 119, která jakoby zapojovala Čeněka Zíbrta do práce na bibliografii české historie vydávané při ČČH Josefem Kazimourem, vychází zřejmě ze záměny dvou publikací nesoucích sice stejný název, ale v celé své koncepci výrazně odlišných. Na str. 143 je Charlottenburský zámek omylem přenesen z Berlína do Postupimi. Je možno upozornit na porušení chronologického řazení (dopis č. 22 z korespondence Nejedlého s Gollem patří před dopis č. 21, neboť je o dva měsíce dříve datován) i na to, že na str. 96 není opraven omyl v datování dopisu, který sice v záhlaví nese datum 2. července, byl však zřejmě napsán až 2. srpna, když jsou v něm na třech místech uvedeny události z července. Tyto drobné glosy postihují pochopitelně jen jednotlivé nedostatky, většina poznámek je zdařilých a výstižných a mnohé z nich osvětlují i věci odborníkovi neznámé.

První svazek Nejedlého korespondence s českými historiky osvětluje začátky jeho vědecké dráhy, postihuje dynamismus, s nímž vstoupil na pole histo-

rické vědy a na pozadí Nejedlého osobnosti tu máme pozoruhodný průhled do života české vědecké společnosti v prvním desetiletí 20. století. Proto se tím více těšíme na slíbené další svazky Nejedlého korespondence s jeho generačními druhy a žáky mezi historiky a také s estetiky, muzikology, hudebníky a dalšími. Věříme, že pracovníci Kabinetu Zdeňka Nejedlého tak poskytnou prvotní materiál pro osvětlení kulturních dějin a dějin společenských věd v první polovině 20. století. Hvr.

Dvě studie ze starších univerzitních dějin

Článek P. Morawa¹⁾ je přepracovanou verzí referátu, který autor přednesl v roce 1975 na sympoziu o sociálních dějinách v Bielefeldu. Je součástí většího výzkumného úkolu o studentech na středoevropských univerzitách ve 14. až 16. století.

Předmětem Morawova studia „německých univerzit“ je okruh středoevropských obecných učení vzniklých v období 1348 (Praha) až 1425 (Lovaň). Autor se pokouší o přezkoumání mnohokrát opakovaných tvrzení staršího dějepiscectví o středoevropských univerzitách a jejich návštěvnicích. Je to především otázka po účelu nových univerzit a podobě nové sociální vrstvy — absolventů univerzit. Vycházejí z potřeby přehodnocení základní terminologie univerzitních dějin, zjišťuje, že pojem univerzita, který byl chápán příliš staticky historickoprávním a institucionálním pohledem, je pro toto období přes příliš vágní. Univerzita se rozpadá do jednotlivých korporací, které mnohdy substituují pojem univerzity jako celku (fakulty, koleje apod.). V této souvis-

losti upozorňuje Moraw na skutečnou podstatu sociálních vztahů např. mezi kolejiemi a kapitulami, spojení řádových učilišť a univerzit a na význam artistické fakulty pro sociální dějiny středoevropských univerzit, které jsou zjevně právě na příkladu Prahy.

Podobně je rozebírán pojem student. Skutečnost, že studenti artistické fakulty tvořili valnou většinu členů středoevropských univerzit a bývali imatrikulováni někdy mezi 15 a 16 lety, ukazuje na „středoškolský“ charakter artistického studia. Moraw zde vyslovuje pozoruhodnou myšlenku, že krize pražské univerzity na přelomu 14. a 15. století byla vlastně krizí artistické fakulty. Mistrři si pomocí zkoušek kontrolují a zabezpečují své postavení a do jisté míry udržují v patriční vzdálenosti možnou konkurenci.

Zdaleka nejpřesvědčivější se zdají být Morawovy úvahy o sociální základně univerzit v tzv. mikrosociologické sféře. Jedná se o celou řadu faktů spojených s konkrétním působením středověkého studenta (příchod na univerzitu, imatrikulace, patronace starších mistrů a bakalářů, systém zkoušek apod.), což je dokumentováno na skupině studentů označovaných v pramenech jako „pauperes“. Oproti tomu na skutečné přezkoumání teprve čeká autorova teze, že univerzita jako „trh sociálních vztahů“ umožnila pokus městského patriciátu, aby se přiblížil zemské šlechtě spíše získáváním učených gradů než hromaděním majetku.

Morawova pronikavá studie ukazuje, že odborná skepse je na místě zvláště tam, kde máme co činit s nakupením anachronistických interpretací starší nacionalistické historiografie. Tím více pak zaráží, že se autor sám nevyvaroval těchto omylů a používá přečasto termín „německé univerzity“, mezi něž zařazuje Prahu a Lovaň, přestože přesně určuje jejich místo teritoriálně a chronologicky.

Jen těžko bylo předpokládat, že po

shrnující práci Jiřího Kejře o pražských kvodlibetech²⁾ by bylo možno přijít s objevem nového pramene. Přesto se to podařilo Františku Šmahelovi ze studii o neznámém kvodlibetu mistra Jana Arseny z Langenfeldu, který působil na pražské artistické fakultě v letech 1364 až 1404.³⁾

Předmětem Šmahelova rozboru je rukopis lipské Univerzitní knihovny č. 1435 z první čtvrtiny 15. století obsahující 66 otázek k učené disputaci na pražské univerzitě. I když polovina otázek je známa ze dvou pozdějších kvodlibetů, má Arsenova příručka význam v několika ohledech. Předně je prvním známým pramenem tohoto typu pro Prahu a především představuje významný doklad počátečního období univerzitního sporu o universálie.

Šmahelův minuciózní rozbor určil konání Arsenova kvodlibetu k roku 1400. Obsahově vykazuje zkoumaná kvodlibetní příručka znalost Viklefových děl, avšak zastává nominalistické pozice. Akcentování tohoto postoje je pro Šmahela přímým dokladem povahy střetu mezi českými a tzv. německými univerzitními národy, které má svůj počátek v prvních srážkách při obsazování bohatě dotovaných míst v mistrovských kolejích a vyústuje v nacionálním chápání sporu o universálie, protože větší zastánců realistického směru patřila k mladým členům českého univerzitního národa. Tím autor zároveň ukazuje, proč zdánlivě tak odtažitá filozoficko-teologická otázka našla značný ohlas mimo univerzitu a jakým způsobem se pražská univerzita stala po jistou dobu centrem husitské ideologie.

Šmahelova studie shromáždila vzorovým způsobem většinu dostupných dat

²⁾ Jiří Kejř, *Kvodlibetní disputace na pražské universitě*. Praha 1971, 206 stran.

³⁾ František Šmahel, *Ein unbekanntes Prager Quodlibet von ca. 1400 des Magisters Johann Arsen von Langenfeld*. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 33/1, 1977, str. 199–215.

k životopisu mistra Jana Arseny a v příloze obsahuje edici Arsenovy kvodlibetní příručky. Michal Svatoš

Z nových prací k místu univerzit ve vzdělávací soustavě 18. a 19. století.

Spletitá situace, v níž se ocitla vzdělávací a výchovná soustava západoevropských států na konci šedesátých let mezi požadavky technického vzestupu probíhajícího v podmínkách kapitalistické společnosti na straně jedné a bouřlivou, spontánní, avšak zmatenou a bezcílnou kritikou studentské mládeže na straně druhé, podnítila hlubší zamyšlení nad společenskou funkcí školství vůbec a školství vysokého zvláště, a to nejen v současnosti, ale i v minulosti nepříteli vzdálené, v 19. a z části i v 18. století. Zdaleka ne všechny práce, jimiž se následující přehled — nutně torzovitý a do jisté míry i nahodilý — zabývá, podávají celkový pohled na místo vysokého školství ve vzdělání v přípravě vládnoucí a řídicí elity kapitalistické společnosti, avšak všechny k němu svým způsobem přispívají, ač nejednou je jejich zájem a názorové východisko vymezeno dosti úzce.

Význam vzdělání jako důležitého politického faktoru při vzniku průmyslové, buržoazní společnosti a moderního národního státu chce na osvětlení dějin pruských gymnázií ilustrovat *Karl-Ernst Jeismann* v knize *Das preußische Gymnasium in Staat und Gesellschaft. Die Entstehung des Gymnasiums als Schule des Staates und der Gebildeten, 1787 bis 1817* (Stuttgart 1974, 435 str.). Sleduje vznik gymnázia, školy, která měla klíčové místo ve vzdělávacím systému Pruska i jiných pak německých států v dramatických zvratech desetiletí francouzské revoluce, kdy předchází osvícenským reformním podněty byly načas zastíněny nástupem konzervatismu, přes období Steinových a Hardenbergových reform, které také školský systém významně zmodernizovaly, až po uplatně-

ní etaticky modifikovaného Humboldtova modelu v podobě neohumanistického gymnázia předbřeznového období. Autor se snaží o všestranný pohled, archivní materiály kombinuje se studiem dobového tisku, který se školskou politikou nejednou zabýval. Neobyčejně obtížné by bylo pokoušet se proniknout do každodenního života pruských gymnázií v této době, prameny k tomu jsou rozptýlené v memoárech a v beletrii a lze pochopit autora, že se o prozkoumání této nevděčné materie ani nepokoušel. Jeismann je si dobře vědom třídní omezenosti pruského gymnázia i v této jeho heroické době a usiluje o to, aby jeho práce podala vyvážený obraz předností i nedostatků této školy. A to se mu, možno říci, podařilo.

Naproti tomu *Wilhelm Bleek*, autor knihy *Von der Kameralausbildung zum Juristenprivileg (Studium, Prüfung und Ausbildung der höheren Beamten des allgemeinen Verwaltungsdienstes in Deutschland im 18. und 19. Jahrhundert)*; (Záp. Berlín, 1972, 335 str.) se přiznává k tomu, že osvětlením minulých zkušeností hledá cestu k optimálnímu modelu přípravy státního úřednictva dnes. Důkladná kniha sleduje krok za krokem proměny pruských zkušebních předpisů i složení zkušebních komisí od důrazu kladeného na kameralistiku na počátku 18. století přes určitou rearistokratizaci státního aparátu za Fridricha II. až k systému, v němž se právnické vzdělání a dokonce i krátká praxe v soudní službě staly předpokladem kariéry v úřadech politické správy. V šedi pečlivého popisování drobných proměn zkušebních předpisů zaujmou poznatky o klíčové roli zpravidla aristokratických landrátů v politické správě okresů střední a východní části Pruska či postřehy o tom, jak dlouhodobě bezplatné praktikantské bylo státem podporováno z úsporných důvodů v dobách, kdy úkoly státního aparátu narůstaly. Bylo by však třeba doplnit, jaké prestižní i materiální výhody skýtal pozice radů, jejichž čekatelé

po dlouhém praktikantském nuzování (mírnějším však, jak se ukazuje, bezmála vždy příspěvky rodičů), nakonec ve zralém věku dosahovali. S nepochybně většími sympatiemi ličí Bleek systém wirttemberský, v němž státněvědecké vzdělání na jediné tehdy v Německu existující „státněhospodářské“ fakultě probíhalo v duchu liberálních koncepcí Friedricha Lista a dosáhlo vrcholu za jeho nástupce Roberta von Mohla. Bleek pokládá za pokrok skutečnost, že státněvědecké obory dosáhly uplatnění při vzdělávání právníků v německých státech ve druhé polovině století, nicméně však končí povzdechem, že dodnes juristé mají ve státní správě Spolkové republiky ne sice již monopolní, ale stále ještě privilegované postavení. Kniha tak odráží zájmy neprávnicků aspirujících na uplatnění ve státní službě, zejména pak absolventů (a tím také učitelů) čteně navštěvovaných hospodářsko-sociálněvědních fakult. Zdá se, že při větší konciznosti a přehlednosti výkladu by bylo lépe využito výsledků jistě velké a záslužné autorovy práce.

Mimořádné pozornosti se vliv školství na společenskou přeměny těšil v posledních letech ve Francii. Nebyli to však jen francouzští historikové, kdož se zabývali touto problematikou, ostatně i jimi donedávna přehlíženou, jak to ukazuje čítanka (recueil de textes) historických statí i dobových úvah *Une histoire des élites 1700—1848 (Recueil de textes présentés et commentés)* vydaná *Guy Chaussinand-Nogaretem* (Paris—La Haye, Mouton, 1975, 376 str.). Mezi 44 články a úvahami věnovanými problematice vládnoucích tříd a řídicích složek francouzské společnosti v této knize jen dva jsou věnovány vysokým školám a vědeckým společnostem a z těch závažný je jen článek Daumardův o žácích polytechniky v letech 1815—1847 (*A. Daumard, Les élèves de l'École Polytechnique, str. 368—376*), který zkoumá úlohu této školy při formování elity a popírá tezi o zcela demokratickém cha-

rakteru této školy. Ti její absolventi, kteří pocházeli vskutku z nižších tříd — a nebylo jich příliš mnoho — neměli po jejím absolvování tytéž šance jako potomci zámožných rodin. Avšak byla to škola, kterou i z vládnoucích tříd mohli absolvovat jen ti, kdož pro svou kariéru byli ochotni a schopni také něco udělat. Avšak jeden, byť cenný příspěvek, je vskutku málo na knihu, jejíž jedna z osmi hlav se nazývá „K elitě 'notáblů'“ a všímá si formování šlechticko-buržoazní elity v posledních letech před Francouzskou revolucí.

Naproti tomu kniha *Willema Frijhoffa a Dominique Julii École et société dans la France d'ancien régime (Quatre exemples Auch, Avallon, Condom et Gisors. Paris, Armand Colin, 1975, 118 str.)* se přímo soustředila na úlohu školství, a to školství středního a vyššího, v třídně a sociálně podrobně rozebírané společnosti menších francouzských měst i přilehlého venkova v 18. století a v jednom případě i na počátku 17. století. Katalogy žáků čtyř kolejí — dvou v Gaskoňsku, jedné ve střední Francii a jedné nepříliš vzdálené od Rouenu — které se zachovaly v dlouhých řadách (10, 20, 40 a 70 let) byly autory vyexcerpovány, u žáků pocházejících z měst, kde školy sídlily, srovnány s matrikami narozených, čímž byl určen sociální původ studujících a navíc byla zámožnost jejich rodičů upřesněna zjištěním, do které kategorie poplatníků spadali. Konfrontací s matrikami pak bylo též zjištěno, jaké procento synů z rodin různých vrstev městské společnosti vstupovalo do kolejí a jaké procento je absolvovalo. Ve výsledcích se projevuje velký rozdíl mezi městem a venkovem, ve městech se pak jasně vyděluje vrstva vyšších úředníků a příslušníků svobodných povolání, kde bezmála všechny děti (tj. synové), které se dožily 10 let, vstupovaly do kolejí. Nižší úřednictvo posílá do latinských škol zhruba dvě pětiny svých dětí podobně jako šlechta a nejzámožnější složka buržoazie. Značné procento

dětí ve školách pocházelo však z rodin řemeslnických, zvláště z rodin zámožnějších řemeslníků. Naproti tomu synové z dělnických a vůbec z chudých vrstev městského obyvatelstva se v kolejích vyskytovali jen zcela výjimečně. Kniha pak sleduje, vždy s přihlédnutím k sociálnímu původu žáků, jejich středoškolskou dráhu, zabývá se i problémem opakování ročníků a odchodů ze škol, ukazuje, že děti z výše postavených rodin vstupovaly do kolejí až o dva roky dříve než děti řemeslnické, že však procento repetentů z rodin šlechticů a notáblů bylo vyšší než u dětí z rodin řemeslnických, rolnických a obchodnických. Přesto však, jak ukazuje další kapitola, byla vysokoškolská studia pro úspěšné absolventy z rodin sociálně nízkopostavených prakticky nedostupná s jedinou výjimkou studia bohosloveckého. Poutavá kniha je doplněna četnými tabulkami, grafy a mapkami a obsahuje velké množství podnětů k zamyšlení — upozorňuje např. na to, že v posledním předrevolučním období se poněkud rozšířila možnost sociálního vzestupu pro nižší a střední maloburžoazii cestou středoškolského studia. Čtenář s obdivem konstatuje, kolik mravenčí píle je obsaženo v údajích shrnutých v tabulkách, které mohou být tak podnětné pro srovnatelné výzkumy v jiných zemích. Snad jen v jednom případě — při srovnání vývoje cen obilí s frekvencí městských a venkovských žáků — bylo autorům líto ponechat v zásuvce výsledek pracného, ale neúspěšného pokusu o zjištění korelace dvou velmi různých vývojových linií.

Avšak francouzské školství láká i zahraniční badatele, R. R. Palmer, profesor univerzity v Yale, vydal knihu *The School of The French Revolution (A documentary history of The College Louis-le-Grand and its director, Jean-François Champagne, 1762—1814, Princeton, 1975, 300 str.)*. 54 dokumentů, od dvacetistránkových elaborátů až po odstavcové výňatky z dlouhých instrukcí, podává spo-

lu s důkladnými záhlavními regecty a třicetistránkovou úvodní studii obraz osudů koleje Ludvíka XIV., která byla zřízena v budově jezuitské koleje pařížské po vyhnání Tovaryšstva v roce 1762, v bouřlivém pak následujícím půlstoletí. Kolej byla zřízena pro stipendisty, byly sem soustředěny nadace, jimiž dříve disponovaly různé menší, zrušené či zaniklé koleje pařížské univerzity. Bydlelo zde více než 500 studentů od jedenáctiletých až po vysokoškoláky, přičemž všichni kromě studentů tří vyšších fakult zde byli také vyučováni. Tato kolej se po roce 1762 stala ústřední budovou Sorbonny, sem byl přenesen její archív a zde byly vedeny její matriky. První skupina dokumentů osvětluje život koleje v posledních předrevolučních desetiletích, v období kdy, jak Palmer uvádí: „Do koleje přicházeli většinou studenti ze skromných poměrů, a tak u čtenáře může po přečtení těchto dokumentů vzniknout pocit, že rozvoj školství nebo lépe výroba vzdělaných mladých mužů nad kapacitu společnosti, která pro ně nedovedla nalézt místa, byl asi jednou z příčin Francouzské revoluce“. Nalezne zde kolejní řády i instrukce pro kuchaře, pochvalné vysvědčení Maximiliena Robespiera i kritické poznámky na adresu školy vychovávající nanicovaté pisálky, které se objevily v tisku krátce před revolucí. Rektor univerzity uvítal v roce 1789 revoluci a začlenil se mezi poslance 3. stavu, ač svou hodností náležel do stavu duchovního. První studentská revoluční petice byla ještě skromná — žádali v ní, aby se přestalo se čtením a diktováním přednášek, aby byl omezen význam latiny ve škole a více místa aby bylo věnováno naukám potřebným pro občany. Po ní následují dokumenty revolučních let — návrhy na reformy, útoky na reakční složky kolejniho systému, obrana proti snahám zrušit kolej přezvanou mezitím na „Kolej rovnosti“ i zprávy o odchodech studentů k bojující armádě. Do středu autorovy pozorno-

sti vstupuje postava Jean-Françoise Champagne, muže, který zde učil již před revolucí, tedy v době, kdy pouze duchovní osoby tu byly učiteli. Složil přísahu, stal se ředitelem a „dobrým revolučním nářem“, jak píše vydavatel. Přesvědčil i většinu svých kolegů, aby složili přísahu na ústavu z roku 1791 a sám se aktivně podílel na školských reformách za revoluce, direktorátu i císařství. Díky tomu kolej jako jediná složka systému vysokého školství přežila revoluční desetiletí a začlenila se do Napoleonem vybudované školské soustavy. Mezitím se změnilo složení jejích studentů, převládali synové ze zámožných, zbohatlých rodin porevoluční buržoazie. Modelem napoleonského školství, k němuž editor nemá zvláštních sympatií, byla vojenská škola St. Cyr a také na „Císařském lyceu“, jak se tehdy škola řízená Champagnem jmenovala, byla zavedena uniforma poměrně nákladná. Ti chudší, kdož si ji nemohli poříditi, byli z řad uchazečů o studium na této škole samostatně vyřazeni. Vtipně sestavená kniha, opírající se zčásti o dosud netištěné prameny, se velmi dobře čte. To, jak se autor dokáže vyhnout šedi a jednotvárnosti výkladu, pomáhá čtenáři pochopit, proč právě Palmer se stal snad nejspěšnějším americkým autorem vysokoškolských historických učebnic.

Vysoké školství za druhého císařství osvětluje v rámci monografie věnované celému francouzskému školství britský badatel R. D. Anderson v knize *Education in France 1848—1870* (Oxford, Clarendon Press, 1975, 289 str.). Francouzský školský systém, který vycházel z Napoleonovy reorganizace roku 1808, plnil přesto, že byl modernější než britský, v podstatě funkci konzervativní, petrifikoval výjimečné postavení notáblů a nedostatečně podporoval intelektuální růst nadaných dětí ze sociálně nízké postavených rodin. Skutečně vynikající výběrové školy pařížské — polytechnika a École normale — nemohly plně vyvážit slabiny celého školského systému, z

nichž za nejvážnější pokládá Anderson malý počet vysokých škol; avšak i u těch, které existovaly, nachází mnoho nedostatků — např. důraz na formální elokvenci místo důkladného vysvětlení, nedostatečné vybavení experimentální základny přírodních věd a nevysokou společenskou prestiž jejich učitelů. Až poukaz na náskok, kterého dosáhlo Prusko v přírodních vědách, vyburcoval pozornost císaře a umožnil jeho liberálnímu ministru Duruyovi prosadit některé reformy, avšak Duruy narazil na silný odpor katolické hierarchie a reformní snahy záhy ztroskotaly pro odpor většiny ministrů proti jakýmkoliv změnám, které by mohly poddolovat politické a sociální zřízení. Imobilita a zaostávání však zároveň posilovaly ve vysokoškolských kruzích, a to i mezi profesory, republikánské sympatie. Kritický pohled na školskou politiku a jasné kladení otázek po její sociální náplni jsou výraznými přednostmi této monografie.

Statistické tabulky osvětlující vývoj různých oblastí školství ve Francii v posledním století jsou hlavní náplní knihy *La scolarisation en France depuis un siècle* sestavené Pierrem Chevallierem na základě materiálů připravených řadou autorů pro kolokvium v Grenoblu v květnu 1968 (Paris-La Haye, Mouton, 1974, 204 str.). O vysokých školách pojednává stať *Marie-Renée Moutonové* na str. 175—202. Ukazuje na základě údajů státní statistiky zpracovaných ve výtečném retrospektivním přehledu v *Atlas historique de la France contemporaine* (Paris, A. Colin, 1966), jak až do sedmdesátých let 19. století polovinu absolventů vysokých škol ve Francii tvořili právníci, sleduje pak období početního vzestupu vysokoškoláků (vlastně jen studentů škol univerzitního typu) ve Francii od roku 1890, kdy jich bylo 16 600, až po rok 1966 se 460 000 studentů, z nichž asi tři osminy tvořily ženy. Nežl to vývoj lineární, byla v něm období prudkého vzestupu po obou světových válkách a v letech šedesátých; období pomalého vze-

stupu a dokonce i krátké období poklesu za hospodářské krize let třicátých. Těžké zájmu se posunuje od práv a lékařství k humanitním a zvláště přírodním vědám, přičemž, jak ukazují závěrečné tabulky, se struktura studentstva podle sociálního původu v roce 1959 ve srovnání s obdobím před druhou světovou válkou změnila jen ve větším podílu dětí z maloburžoazních a zřízeneckých rodin na úkor dětí z rodin rentiérů a podnikatelů při stabilním čtvrtinovém podílu dětí úřednických. Z venkova přicházelo 6 procent studentů (před válkou 5 procent), z toho jen 8 promile dětí zemědělských dělníků. Podíl dětí z rodin průmyslových dělníků na univerzitách se sice proti roku 1939 zdvojnásobil, ale se 3 procenty zůstal hluboko za zastoupením této třídy ve francouzské společnosti. Jsou to čísla nejvýše pozoruhodná, škoda jen, že kniha neobsahuje také údaje o vysokoškolském vzdělání technickém v takovém rozsahu a v tak podrobném zpracování, jako údaje o vzdělání univerzitním. Jsou uvedeny jen v globálu v kapitole věnované celému technickému školství.

Na rozdíl od výtečných prací věnovaných dějinám britského vysokého školství a studentstva ve středověku a raném novověku (srv. AUC-HUCP, roč. XVII/2, str. 137—142) je britská literatura o školství v 19. století přece jen chudší. K pracím *Sandersonovým* (srv. AUC-HUCP, roč. XVII/1, str. 117—118) jen málo nového přináší učebnicový přehled *Ivora Morrishe, Education Since 1801* (London, Allen & Unwin, 4. vyd. 1976, 244 str.). Kromě vyhraněně kritického postoje k tradičním univerzitám a poměrně důkladného popisu vývoje londýnské univerzity a na ní navazující pak sítě státních a světských kolejí a univerzit je tu třeba ocenit především kapitolu věnovanou proměnám učitelského vzdělání, jehož délka a tím i důkladnost se zmenšovala vždy tehdy, kdy poptávka škol po učitelích stoupala. Předností Morrishovy učebnice je, že dovádí, byt

i jen kronikářskými údaji, informace o rozvoji britského školství až do konce let šedesátých.

Přes rozdílnost osmi knih, o nichž informuje tato souborná zpráva, celý soubor svědčí o tom, že důkladná analýza současného stavu vysokého školství nutí badatele k tomu, aby se kriticky zamysleli nad jeho vývojem v minulosti. Tam pak, kde se vývoj vyššího a vysokého školství zkoumá s ohledem na jeho společenskou funkci, na jeho úlohu v proměně třídní struktury pozdně feudální a kapitalistické společnosti, dospívají badatelé namnoze k pozoruhodným výsledkům, které mohou být podnětem a v mnohém i vzorem pro jiné oblasti historického studia.

Jan Havránek

Janina Kras, Życie umysłowe w Krakowie w latach 1848—1870. Kraków, Wydawnictwo literackie, 1977, 255 str.

V řadě knih věnovaných minulosti města Krakova (Cracoviana, seria II, Ludzie i wydarzenia) vyšla pěkná, bohatě ilustrovaná kniha, kladoucí si nemalý úkol — zvládnout v syntetizujícím přehledu obraz duchovního života krakovského ve dvacetiletí, které následovalo po revolučním roce osmačtyřicátém. Byl to úkol nemalý, protože Krakov byl tehdy po Varšavě druhým nejvýznamnějším střediskem polského školství i vědy, kultury i novinářství — a po porážce povstání z roku 1863 se stal střediskem nejpřednějším. Autorka se nespokojila s dokonalým zvládnutím bohaté literatury ke zkoumaným otázkám, ale provedla též rozsáhlá archivní bádání.

Vylíčení sociálních, hospodářských a politických poměrů Krakova po začlenění svobodného města do habsburské říše roku 1846 se opírá především o vzorné monografie *Juliusza Demela* a díky tomu je velice plastické. Naproti tomu vylíčení politických poměrů je poněkud schematicky soustředěno pouze k jedné, byť i velmi závažné otázce, k otázce germanizace, jež byla doprovodným je-

vem především bachovského absolutismu ve městě, pro něž, na rozdíl od ostatních částí Haliče, byla zároveň i jevem novým. Vnitřní politické rozlišení polské veřejnosti je jen lehce naskicováno, problematika židovské (tehdy třetina obyvatel města) a německé menšiny zcela opominuta. Ne však v této části je těžiště práce.

Druhá kapitola, věnovaná univerzitě a jejímu přínosu vědeckému a uměleckému životu, zaujme každého čtenáře. S dokonalou znalostí proniká autorka nejen k otázkám vědecké činnosti profesorů, ale všimá si i denního průběhu výuky a prvních akademických ženských kursů, které byly zde zahájeny již v roce 1850. Od rozkvětu univerzity v revolučních letech 1848-1849 sleduje její nelehkou cestu ke ztrátě samosprávy na počátku roku 1852, kterou vysvětluje neolibostí panovníka, kterého akademický senát uvítal při jeho návštěvě v talárech a nikoliv v rakouských úřednických uniformách. Avšak následující pak silná vlna germanizace celé univerzity ukazuje, že se jednalo o dlouhodobý plán vídeňských úřadů. Mezi německými profesory, kteří nic pro univerzitu neznamenali, přichází i několik významných vědců, zvláště Jan N. Czermak, který zde německy přednášel po dva roky. Rok 1860 znamenal sice návrat polštiny do všech přednášek na lékařské a většiny na právnické a filozofické fakultě, avšak až rok 1870 přinesl opět úplnou polonizaci krakovské univerzity. Kapitulu doprovází několik tabulek postihujících početní růst kateder mezi léty 1848 a 1870. Zatímco teologická a právnická stagnovaly, vzrostl počet kateder na lékařské fakultě o dvě třetiny a na filozofické dokonce dvojnásobně. Nepříliš přehledná tabulka, převzatá i po formální stránce ze seznamu přednášek, informuje o názvech přednášek v roce 1860—1861. Přehledy počtu studentů názorně potvrzují výklad o úpadku univerzity v padesátých letech, vždyť v roce 1854—1855 bylo na celé univerzitě

zapsáno jen 197 studentů. Přehledná, pečlivě vypracovaná tabulka pak podává informace o profesorech ve sledovaném období, jejich místním a sociálním původu, studiích a dřívějších působitích. Překvapí, že nikdo z profesorů nebyl šlechtického původu — dvě třetiny pocházely z rodin inteligence, šestina z měšťanských a šestina z rolnických rodin. Z Čechů zde nacházíme, kromě Čermáka, jen jméno jedovnického rodáka Tomáše Bratránka, který zde však přednášel německý jazyk a literaturu, na rozdíl od svých dřívějších působitích v Berně a Lvově, kde vyučoval filozofii.

Střednímu školství je věnována následující kapitola, kde jsou reprodukovány studijní plány gymnázií, počty jejich žáků a poměrně podrobně je vykreslena i vzdělávací a zvláště publicistická činnost jejich profesorů. Z výkladu vychází jasně najevo, jaký význam v kulturním životě Krakova měly právě tyto školy. Čtvrtá kapitola pojednává o vědeckých společnostech, především o Towarzystwie Naukowym Krakowskim. Byla to velice aktivní vědecká společnost s rozsáhlou činností popularizační i publikační, která měla styky také s pražským muzeem. Měla řadu zahraničních členů, jsou zde uvedeni též Alois Šembera, Václav Štulc, Jan Purkyně, Václav Hanka, František Palacký, Jan Vocel, Pavel Josef Šafařík a také Karel Vladislav Zap, omylem označený jako profesor vyšší školy lékařské v Paříži. Také zde, podobně jako v dřívějších kapitolách, se autorka neomezuje na formální stránku činnosti vědecké společnosti, ale snaží se proniknout i k jejímu dennímu životu, charakterizuje jednotlivé badatelské iniciativy, některé významné publikace, přednášky, a zvláště výstavu polských starožitností z roku 1858, která měla neobyčejný ohlas v celém Polsku. Následující pak kapitola podává výstižnou charakteristiku „vědeckovýzkumného zázemí“, jak označuje archívy, knihovny a muzea.

Po stránce metodické je nejpodstatnější poslední kapitola o publikační činnosti. Podrobně popisuje krakovskou síť tiskáren a na základě *Bibliografii polskiej Karla Estreichera* pak utřídí knižní publikace Krakova podle typů a srovnává Krakov s ostatními centry polského kulturního života. Krakov zůstával v padesátých letech dosti pozadu za Varšavou, v níž se publicistická aktivita během padesátých a zvláště na počátku šedesátých let prudce rozvíjela, aby se po porážce povstání z roku 1863 — a zčásti již v jeho průběhu — stal prvním střediskem publicistiky časopisecké i knižní. Zasvěcené, vtipné a podrobné charakteristiky vydavatelů a redaktorů krakovských novin a hlavních časopisů pak uzavírají tuto knihu, která ukazuje, kolik podnětů pro polský život vycházelo z města, které právě v těchto letech se těžce smiřovalo s podřízeným postavením v rámci habsburské říše, jež se projevovalo v krátké sice, nicméně však citelné vlně germanizace. Po překonání této vlny, jak ukazuje dobře tato kniha, existovaly v poslední třetině 19. století předpoklady k velkému rozmachu vědy i umění v Krakově.

Hvr.

Krakovské sympozium o dějinách univerzit

Ve dnech 13. až 15. května 1978 uspořádala Jagellonská univerzita v Krakově mezinárodní sympozium „Historia Uniwersytetów — metody badań“, které probíhalo za početné účasti polských, a také francouzských a českých historiků.

Sobotní zasedání, které se konalo ve slavnostní aule nejstarší krakovské koleje Collegium maius za předsednictví viceprezidenta mezinárodní komise pro dějiny univerzit A. Gieysztor, bylo zahájeno projevem rektora Jagellonské univerzity profesora M. Hesse. Pracovní jednání otevřela K. Mrozowska referátem *Rola badań porównawczych w studiach nad dziejami uniwersytetów*, jenž

věnovala možnostem komparativní metody při studiu univerzitních dějin a rozsáhlému rozboru nové polské literatury. Mrczowska shledala značné možnosti dalšího srovnávacího bádání především institucionální podoby vysokých škol a sociální mobility univerzitních profesorů a studentů. Vyjádření J. Revela *Université et société dans l'Europe moderne: position des problèmes* přineslo shrnutí společného výzkumu, který referent prováděl společně s přítomným R. Charrierem, o postavení evropských univerzit ve společnosti 17.—18. století. Čelní představitelé pařížské školy Annales kladou důraz na studium sociálních vztahů mezi univerzitou a společností. Jejich práce ukazuje, že studenti francouzských univerzit si „svou“ univerzitu sice sami volili, ale že existují určité determinanty jejich výběru, které je přivedly k vysoceškolskému studiu (místo, sociální postavení, očekávaný postup na společenském žebříčku atd.).

Od sobotního odpoledne se stalo sídlem symposia Collegium novum. Na pořadu byl referát J. Havránka *Osiągnięcia historiografii czeskiej i słowackiej w badaniach nad dziejami uniwersytetów*, který přinesl přehled československé produkce k dějinám pražských, olomouckých a bratislavských vysokých škol. Havránek vyznačil hlavní směry dosavadního bádání a zaměřil se detailně na zatím poměrně málo studovaná témata jako dějiny studentstva, sociometrické výzkumy, studium jednotlivých vědních disciplín apod.

Druhý den symposia probíhal za předsednictví ředitele Institutu Historii Jagellonské univerzity A. Podrazy. W. Bączkowska přednesla za onemocnělého L. Hajdukiewicze referát *Corpus Academicorum Cracoviense 1500—1939* seznamující se základními tezemi životopisného slovníku krakovské univerzity, který je kolektivní prací Archivu Jagellonské univerzity v Krakově. Doposud bylo shromážděno přes osm a půl tisíc biogramů promováných z období před rokem 1780

a okolo čtyř tisíc životopisů učitelů krakovské univerzity let 1780 až 1939. Historické práce nebyly omezeny na přímé univerzitní materiály, ale těží i ze sekundárních pramenů, což dovoluje co nejúplnější záběr budoucího slovníku. Závěr symposia byl věnován referátu J. Michalewicze *Badania nad podstawami ekonomicznymi uniwersytetów* a konferátům o hospodářském stavu krakovské univerzity do konce 18. století. Výzkum ekonomického zázemí krakovské univerzity má za sebou již řadu dílčích studií, jejichž shrnutí má přinést dílo *Liber beneficiorum et benefactorum Universitatis Jagellonicae XV — XVIII saec.*, jehož první svazek vyšel během roku 1978.

Oba dny symposia provázela živá diskuse, ve které se účastníci pokusili o zpřesnění formulovaných problémů, zvláště o sociálním postavení členů univerzity ve společnosti a hospodářském vývoji univerzit. Pro nás bylo potěšujícím jevem, že československá historiografie o dějinách univerzit drží krok s vývojem disciplíny a přispěla svým přínosem k úspěšnému průběhu symposia.

Účastníci symposia vysoce hodnotili společenskou úroveň setkání a pozornost, jíž se těšilo u nejvyšších akademických funkcionářů Jagellonské univerzity, která spolu s tradiční srdečností polských pořadatelů zapadla do neopakovatelné atmosféry krakovských studentských jubileí. *Michal Svatoš*

Oslavy stého výročí založení tábořského muzea a symposium Husitský Tábor v českých dějinách.

Ve dnech 5.—7. září 1978 se konaly v Táboře oslavy stého výročí založení tamního muzea a vědecké symposium na téma Husitský Tábor v českých dějinách uspořádané Muzeem husitského revolučního hnutí.

Irvní den byl věnován oficiální slavností konané v městském divadle a předání pamětních medailí a diplomů za

účasti zástupců sekretariátu Ústředního výboru KSČ, ministerstva kultury ČSR, krajských a okresních orgánů a odborníků z historických pracovišť, muzeí a archivů z celé republiky. Večer byl jihočeskou filharmonií proveden cyklus symfonických básní Bedřicha Smetany *Má vlast*.

Druhý den začalo pracovní zasedání. *Miloslav Polivka* (Ústav českých a světových dějin ČSAV) přednesl úvodní referát na téma *Husitský Tábor v českých dějinách*. Nastínil zde předpoklady k rozšíření husitství v jihočeském regionu a podal přehled dějin Tábora v období husitského revolučního hnutí. Zdůraznil jistou specifiku jihočeské oblasti, která napomohla recepci husitských idejí na široké bázi (zkušenosti z drobné války proti Rožmberkům, působení reformních kazatelů a pobyt M. Jana Husa, dosazování utrakvistických kněží za poručenské správy rožmberského panství Čeňkem z Vartenberka). V další části pak podrobně periodizoval etapy tábořského vývoje, který je na počátku ohraničen existencí spotřební komuny a končí přeměnou Tábora v obvyklé středověké město.

Amedeo Molnár (Komise pro vydávání Husových spisů ČSAV) v příspěvku nazvaném *Myšlenkový náboj tábořského písemnictví* provedl rozbor tábořské literatury, které do-ud nebyla věnována náležitá pozornost a byla do značné míry stíhána „kletbou nekulturnosti“. Molnár dokázal, že tábořské písemnictví existovalo jako svébytná součást husitské kultury — literatura stála ve službách revoluce. Základním formálním rysem tábořského písemnictví je skladebná jednodušost, prostota a stručnost, ale i účinná pádnost. Kromě synodálních usnesení a naukových článků vyzdvihl referent zvláštní husitský literární útvar — manifesty — a zhodnotil nejdůležitější z nich.

Jiří Kejř (Komise pro soupis rukopisů při Ústředním archivu ČSAV) se v referátu *Tábor a pražská univerzita* zabýval

vzájemnými vztahy těchto protikladných center husitského revolučního hnutí. Upozornil na teoretickou propracovanost husitské ideologie vzešlé z univerzitních kruhů a v opozici k univerzitní učenosti ukázal názory tábořských kněží. K rozporům mezi pražskými mistry a tábořskými kněžími došlo už v souvislosti s univerzitní diskusí o přípustnosti války (na což Kejř položil zvláštní důraz) a k zásadnímu ideologickému střetnutí potom v létě r. 1420. Autor doložil, že polemiky mezi univerzitou (kde se v odporu vůči Táboru sešly jak strana Křišťanova a Příbramova, tak i Jakoubkova a Rokycanova) a Tábořské pokračovaly v přibližně stejném tónu po celé revoluční hnutí využívány proti celým husitským Čechám koncilními diplomaty s jedinou výjimkou. Touto výjimkou bylo zvláště jednotné vystoupení proti pikartství, kdy Tábor sám požádal univerzitu o radu. Problému českých pikartů věnoval Kejř značnou pozornost a označil je za nepočestnou sektu s odstředivými tendencemi, jejichž likvidace byla politickou nutností.

Michal Svatoš (Archiv Univerzity Karlovy) v referátu *Husitští mecenáši pražské univerzity* podrobně rozebral donace pro univerzitu v předhusitském a husitském období (založení Betlémské kaple, donace Loučovy a Rečkovy). Zdůraznil specifickou pražskou měšťanskou soukromého donátorství, zcela odlišného od předchozích panovníckých, respektive církevních odkazů pro univerzitu a poukázal na praktické spojení těchto měšťanů s reformními směry na pražském vysokém učení.

V diskusí k prvnímu bloku referátů vystoupil Emanuel Michálek s jazykovou analýzou tábořských spisů; Pavel Flos s upozorněním na doznívání husitských myšlenek v Evropě na příkladu rozboru citátu ze Stunečního státu T. Campanella. Václav Huňáček se zabýval širokými problémy kolem tábořské bohoslužby a František Šmahel přinesl podnět k přezkoumání úlohy pikartů. Na připomínky

z diskuse reagovali A. Molnár a J. Kejř. Odpolední jednání zahájil *Miroslav Richter* (Archeologický ústav ČSAV) příspěvkem *Archeologický výzkum Sezimova Ústí*, kde uvedl v souhrnném přehledu výsledky mnohaletého výzkumu zaniklého středověkého města. *Miloš Drda* (Muzeum husitského revolučního hnutí) v referátu *Archeologický výzkum husitského Tábora* seznámil s přínosy tohoto výzkumu, který prokázal, stejně jako stavebně historický průzkum a informace z písemných pramenů, že husitský Tábor byl vybudován na troskách městské zástavby ze 13. století. Drda pak dokumentoval na bohatém obrazovém materiálu první podobu výstavby a její vývoj po r. 1420.

Rudolf Tecl (Muzeum husitského revolučního hnutí) se zabýval v příspěvku *Tábor v druhé polovině 15. století* životem ve městě v celé šíři jeho projevů. Obraz města rekonstruoval na základě rozptýlených pramenů, protože pro Tábor tohoto období přímé písemné zprávy téměř chybí. Referentovi se podařilo zachytit stav městské pozemkové držby i strukturu femesel, z nichž vynikalo proslulé místní soukenictví, zatímco stavební vývoj nelze v podstatě doložit na podkladě dochovaných písemností (výjimku nečiní ani stavba rybníku Jordánu majícího strategický a ekonomický význam). Tecl poukázal i na to, že ve sféře politické podporovali táborští aktivně Jiřího z Poděbrad už od svého podrobení v r. 1452. Dále se pak zabýval náboženskou problematikou ve městě a úrovni tábořského vojenství, která se odrazila nejen v permanentních střetech s Rožmberky, ale i v silné účasti tábořských žoldnéřů v cizích službách. Ve vztahu k pražské univerzitě upozornil konečně na početní vzestup tábořských studentů na samém konci 15. století.

Diskusní příspěvky odpoledního zasedání otevřel Belo Polla, který se obsáhle věnoval archeologickým výzkumům bratřických opevnění na Slovensku. František Šmahel vyzdvihl opomíjenou

ekonomicky motivovanou složku prvních tábořských výprav proti klášterům, dosud vysvětlovaných výhradně z aspektu ideologického a rozbořem písemných pramenů doložil vybírání tzv. havelského peníze Tábořem už pro r. 1420. Marie Hásková zdůraznila význam intenzivního archeologického výzkumu pro nové pohledy na husitské mincovnictví a Josef Žemlička potvrdil širší závěry vyplývající z výzkumu Sezimova Ústí na základě studia dějin osídlení.

Poslední den sympozia byl věnován husitským tradicím. *Jiří Rak* (Národní muzeum — Ústřední muzeologický kabinet) se zaměřil v referátu *Zrod novodobé husitské tradice* na počátky kladného hodnocení husitství v českém historickém povědomí na přelomu 18. a 19. století, kdy byla jednoznačně akcentována nacionální složka husitského revolučního hnutí na úkor ostatních, což dokumentoval na příkladech jak odborné, tak beletristické tvorby. Zdůraznil, že husitství bylo interpretováno zejména jako období vítězných bojů Čechů s Němci.

Příspěvek *Jiřího Kořalky* *Vznik tábořského muzea v r. 1878 a výzkum husitského Tábora* se zabýval založením muzea v souvislosti se soudobou husitskou tradicí a jejími projevy. Autor připomněl vzestup českého společenského života v sedmdesátých letech 19. století a počátky zakládání regionálních muzeí v Čechách. V přehledu pak charakterizoval odbornou a popularizační činnost tábořského muzea za dobu jeho existence, obtíže při získávání sbírek a vyzdvihl osobnosti, které se o rozvoj muzea nejvíce zasloužily.

Jaroslav Vrbata (Státní ústřední archiv) připomněl v referátu *Tradice husitského Tábora v dělnickém a komunistickém hnutí* zdůraznění ryze revolučních tábořských tradic v politice KSČ a položení důrazu na sociální stránku hnutí.

Petr Čornej (Kabinet Z. Nejedlého při Ústavu české a světové literatury ČSAV)

v referátu *Pojetí husitského Tábora v díle Z. Nejedlého* rozebral vývoj názorů Nejedlého na husitství. Zejména se zabýval analýzou Nejedlého raných husitologických děl (práce o mládí Jana Rokycany, o české misi Jana Kapistrána, Prameny k synodám strany pražské a tábořské) a díla zásadní povahy — Dějin husitského zpěvu za válek husitských, které patří k nejlepším příkladům českého dějepisectví Gollovy školy. Naznačil Nejedlého vývoj od objasnění úlohy Rokycanovy a jeho stoupenců a zdůrazňování demokratických tradic husitství přes obhajobu nejradičalnějších směrů k celistvému pohledu na husitství — zdroj pokrokových národních tradic na sklonku života, kdy se Nejedlý znovu vrací k této problematice v souvislosti se souborným vydáním spisů Aloise Jirásky.

V následující diskusi vystoupil Josef Petráň, který navázal na referát J. Raka a podtrhl význam změněného pohledu na husitství hlavně v díle J. Dobrovského a v další historiografické literatuře. Jan Havránek zdůraznil nutnost odlišování různých složek husitské tradi-

ce zejména v období první poloviny 20. století. Eduard Maur vzpomněl v rozsáhlém diskusním příspěvku problematiku obdobnou husitským tradicím — tradice selských bouří. S živostí husitských tradic v samotném Táboře na podkladě písemností místního okresního archivu seznámil František Crkovský. Jiří Dvorský ve svém vystoupení poukázal na nutnost seriózní vědecké interpretace starší historie (zbavení se „strachu ze starších dějin“), neboť zkreslování skutečnosti vede nejen k odborným, ale i dalekosáhlým politickým škodám.

Symposium bylo doplněno prohlídkou zajímavé expozice Husité v tábořském muzeu a exkurzí na Kozí Hrádek (s odborným výkladem M. Drdy), Sezimovo Ústí a výstavu keramiky z nálezů v Sezimově Ústí v Bechyni (výklad M. Richtera).

Závěrem je možno konstatovat, že vědecké zasedání mělo vysokou odbornou úroveň a kladně je třeba hodnotit i živou a podnětnou diskusi. Neobyčejný dík za výbornou organizaci pak náleží samotným pořadatelům — Muzeu husitského revolučního hnutí v Táboře.

Ivana Raková

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1979

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Príspevky k dejinám Univerzity Karlovy

Tomus XIX. Fasc. 1

Redakční rada:

Akademik Václav Vaněček, předseda, doc. PhDr. Jan Havránek, CSc. tajemník,
doc. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., JUDr. Karel Litsch, CSc., RNDr. Luboš Nový, DrSc.,
doc. PhDr. Marie Pravdová, doc. MUDr. Ludmila Sinkulová, CSc.,
PhDr. Anna Skýbová, CSc., PhDr. Josef Tříška, CSc., doc. PaedDr. Chruoš Vorlíček, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Praha 1979

Prorektor-editor prof. RNDr. Václav Prosser, CSc.

Odpovědný redaktor doc. RNDr. J. V. Černý, CSc.

Vedoucí univerzitní edice PhDr. Zdeňka Vávrová-Rejšková

Grafická úprava Jaroslav Přibramský.

Vytiskly Moravské tiskařské závody, závod 19, Opava.

Náklad 500 výtisků, vydání 1. Cena Kčs 15,—